

Ekteskapet til despot Djuradj Branković og despina Irina Kantakouzenos

Politisk alliansebygging gjennom ekteskap mellom Bysants og Serbia
på 1400-tallet

Anastasia Heidi M. Larvoll
Hovedoppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier
Universitetet i Oslo
Våren 2006
Veileder: Hilde Sandvik

Oppgaven dedikerer jeg til min datter Mila Elisabeth og fremtidige forskere på feltet.

Jeg takker mor, far og stemor, Ida, Hilde, Bekim, Panos og Aleksandar.

Anastasia Heidi Mila Larvoll

INNHOLDSFORTEGNELSE

Innledning	1-6
Kapittel 1	7-22
ARISTOKRATIET I BYSANTS OG SERBIA	
Konstantinopel	7-8
Aristokratiet	8-10
Despottittelen	10-13
Despotens hustru	13-14
Katolikker i Bysants	14-17
Serbia vest for Bysants	17-20
Ytre og indre fiender	20-22
Kapittel 2	23-34
SLEKTENE BRANKOVIĆ OG LAZAREVIĆ	
MELLOM BYSANTS OG OSMANERNE	
Slekten Branković	23-24
Osmanerne	24-26
Slekten Lazarević	26-33
Slektstavle	31
Portrett-kolage	34
Kapittel 3	35-49
DJURADJS EKTESKAPSALLIANSER	
Stefans søster fru Mara Branković	35-36
Alliansen med Trebison	36-39
Megalokomninas barn	39-42
Alliansen med Thessaloniki	42-45
Bryllup og alder	45-46
Balladen om Djuradjs giftemål	46-48
Slektstavle	49
Kapittel 4	50-71
BYGGING AV HOVEDSTADEN OG DETS FØLGER	
Det diplomatiske spillet om statsovertagelsen	50-53
Bygging av hovedstaden	53-55
Balladen om byggingen av Smederevo	55-59
Noen grunner til at Irina fikk skylden	59-62
Balladen om konflikten med hæren	62-65
Den reelle konflikten med hæren	66-67
Djuradjs despottittel	68-70
Portretter av familien	71

Kapittel 5	72-97
IRINA SOM UTLENDING OG FORRÆDER	
Balladen om giftemålet til Todor av Stalać	72-74
Døtrene Katakuzinas og Maras giftemål	75-77
Balladen om Djuradjs Jerina	77-81
Herskerinnen får offisiell makt	81-83
Balladen om Djuradj Smederever	83-85
Djuradj og Irina i eksil 1439-1444	85-88
Skatten i Dubrovnik	88-90
Balladen om sønnene til Djuradj Smederever	90-94
Kampen om sønnene Grgur og Stefan	94-97
Kapittel 6	99-125
SLUTT	
Den siste ekteskapsalliansen med Bysants	98-101
Balladen om feiringen av patronen til Djuradj Smederever	101-105
Konstantinopels fall	105-108
Djuradjs død	108-111
Irina arvet staten	111-114
Irinas død	115-117
Despot Djuradjs gravtale	117-121
Analyse av versene	121-125
KONKLUSJON	126-127
Liste over litteratur og kildeutgaver	128-131
Apendiks: Despot Djuradjs gravtale på norsk	132-134
DESPOT DJURADJS GRAVTALE ORIGINAL	135-137

INNLEDNING

"Through the untold compassion and love of my Lord, our sweet Jesus Christ and through his all-merciful kindness, he has chosen my humbleness and made me heir to my parents, ruler of the Serbs.

*Thus am I Despot Djuradj by the divine grace of Christ the Lord, the true-believing and Christian ruler of the Serbs with our God-given pious and Christian lady **Jerina.**"*

11.9.1429, *The Esfigmenou charter of despot Djuradj*¹

Dette sitatet inneholder en feil. Fruens navn er feilstavet i forhold til den arkaiske originalen gjengitt i samme bok. Mannen som oversatte charteret fra gammelserbisk til samtidsserbisk valgte å „rette“ på originalen, slik at hun er oppført som „Jerina“ i stedet for det som opprinnelig står der og det hun virkelig het. „Jerina“ var hennes satiriske pseudonym i folekdiktningen og er egentlig en type aggressiv ugle. Med samme legitimitet som oversetteren, griper jeg nå inn i dette sitatet og endrer det tilbake. Imidlertid er heller ikke „Erina“ det helt riktige navnet, slik mannen hennes ofte skrev. I begynnelsen av deres ekteskap og regjeringstid ønsket han å gjøre lyden av konens navn litt mer lokalt, vel vitende om at adelskvinner fra hennes hjemland aldri hadde vært populære i hans hjemland.

Hun var fra Bysants og han var fra Serbia. De giftet seg i 1414. Denne oppgaven handler om rollen de adelige ekteskapene spilte i fortidens politiske alliansebygging. Forholdene analyseres gjennom ekteskapet til den serbiske adelsmannen Djuradj Branković og hans greske adelsfrue Irina Kantakouzenos på 1400-tallet. Paret var titulert med bysantinske titler mottatt fra Konstantinopel. Derfor er det Bysants som er oppgavens sceniske hoveddramme. Det Østlige Romerriket eller Bysants, som det ble hetende fra renessansen av da det ikke var flere bysantinere til å forsvare dets sanne navn, begynte med krisen som atskilte antikken fra middelalderen og sluttet med den neste store krisetiden, som atskilte middelalderen fra humanisme og renessanse. Det er ikke en overdrivelse å si at Østromerriket er middelalderens bærebjelke. Dets betydning er (bevisst) undervurdert i skolen som dominerer historiefaget i Vest i dag. Dette skjedde primært på grunn av den katolske kirkens interesser, som etter 1453 *glemte* Bysants' sosiale, kulturelle og politiske betydning for verdenshistorien. Vi har, blant annet, fått Bibelen, gaffelen, bredekjolen og høyblokker derifra, som gjør dem verdige til å bli omtalt i en hovedoppgave i historie. Det er ikke min ambisjon å rette opp mange århundres urettferdighet med en hovedoppgave. Men, det jeg

¹ P. Ivić, V. Djurić, S. Ćirković, *The Esfigmenou charter of despot Djuradj*, 73.

ønsker er å tillegge viten om Europas *barndom* en ”ny” nyanse, ved å skrive inn kvinnene og Bysants med en sterk kvinnekultur tilbake inn i helheten.

Hovedaktørene i oppgaven kommer på hver sin måte fra den bysantinske sivilisasjonen. De bodde i Serbia, som var sterkt preget av Øst-Romerriket og østlig kristen trosbekjennelse. Serbia var også preget av umiddelbar nærhet til Italia, Ungarn og sakserne. Deres historie kjennetegnes av pendling mellom de to største europeiske kulturene – den greske og den latinske. Ved å ”sitte på to stoler” havnet de mange ganger i *grøfta*, slik de er i dag. Den katolske Kirken gav aldri opp ideen om å *kristne* serberne. Situasjonen ble ytterligere komplisert da osmanerne kom ridende over Europa og plasserte seg selv i kløften mellom sidene i et internt europeisk maktbegjær forkledd som religion. Befolkningen i områdene som ble rammet hardest av trippel religionskrig led ikke nødvendigvis *så mye* mer enn de krigende, ansvarlige og hardstrevende herskerne, med sine familier, hvis en ser på det samlet. Forskjellen ligger i at befolkningen ikke *vant noe*, uansett.

I en slik atmosfære fant det serbiske folket utvei i å dikte satiriske ballader. Alle komplekse samfunnsfenomener ble bearbeidet gjennom latter og mobbing av adelskapets hell og uhell, heller uhell. I neste instans virket de satiriske balladene opinionsdannende, akkurat slik som mediene gjør i dag. Det ble diktet ballader om alt som opptok folkets interesse. Felespillere satt i taverner, under trær og tak, helst om natten, og for et par mynter deklamerte de lange ballader med en monoton strykelyd i bakgrunn. Balladene var galgenhumoristiske fortellinger med dype politiske og personlige temaer under overflaten. Foruten krig og kjærlighet, helter og kloke kvinner, omhandler balladene drap, forraderi, tortur, selvmord, alkoholisme, incest, barnemord, konemishandling, utroskap og andre sosiale deviasjoner, tilstede i et hvert samfunn til en hver tid; selv kannibalisme og menneskeofring.² Balladedikterne fulgte ofte karavaner og ordene ble spredt. I 1415 kom forhåndsbestilte serbiske felespillere helt til det polske hoffet for å fortelle hva som skjer.³ Den spesielle rytmen og detaljeringsgraden var i utlandet kjent som *stylus sarbiacus* (serbisk stil). Felespillerne og folkemunne ble Irinas største fiender. Mellom 1814 og 1864 ble balladene nedskrevet av Vuk Stefanović Karadžić. Han hadde blitt venn med Jernej Kopitar, daværende hoffbibliotekar og samler av folkedikning, i løpet av sin utdanning i Wien. Kopitar introduserte Karadžić til Jacob Grimm og andre personligheter i den tysktalende

² Gjennomgang av Nasjonalbiblioteket i Beograd, kartoteket, under Folkedikning (Narodne pesme). Også L. Pavlović, med refererte utdrag fra folkedikningen;

³ J.K. Jireček, (*Serbernes historie I...*), s. 306. I appendikset har jeg vedlagt en ballade med Irina oversatt til engelsk. Frem til medio 1800 ble det stadig til nye ballader, mens gamle ble videreført muntlig i arv. Med historisk distanse mistet de sine opprinnelige fakta og Karadžić skrev ofte ned flere varianter av samme sang.

forfatterreliten på 1800-tallet.⁴ I tidens ånd ble Karadžić oppmuntret til å skrive ned sitt eget folks muntlige overleveringer: ballader, eventyr, legender og annet, som viste seg å være av enestående kunstnerisk verdi, rytme og uttrykk.⁵ I hjemlandet sitt ble han sterkt motarbeidet av kirken fordi han ble antatt for å være spion; som han trolig var. Han måtte det for å få utgitt sine bøker i Wien og han kunne ikke utgi dem i Serbia. De hadde vært under tyrkisk okkupasjon så lenge og var så undertrykket at de ikke lenger var skivekyndige.⁶

Det ble diktet svært mange ballader om hersekerinnen Irina Kantakouzenos-Brankovich, av folket kalt den *forbannede Jerina*. Det var det ingen grenser for hva en kunne tillegge henne av djevlelige egenskaper. De demoniske trekkene fortsatte å vokse lenge etter at hun var død og hun fikk all skylden for at serberne ble okkupert av tyrkerne. Hun er fortsatt ”den forbannede Jerina” mer enn 500 år senere. Serbisk historisk tradisjon preges ellers av et analytisk resonnementoppbygging, basert på møysommelig studerte nasjonale kilder av alle tenkelig slag, samt omfattende internasjonalt samtids- og ettertidsmateriale. Fra 1860-tallet var historikere klare over disharmonien mellom historie og diktning vedrørende *den forbannede Jerina*, men fortsatte å begrunne sine holdninger med folkediktet materiale. Det fantes noe villighet til kritisk forskning om emnet før historieskrivingen ble preget av den generelle europeiske oppdelingen i ”politisk historie” og ”kulturhistorie”, men så druknet interessen for helhetlige bilder. Ingen av de aktuelle mannlige historikerne har hittil funnet tålmodighet til å nøste opp alle trådene rundt kvinnene ved den endelige tyrkiske okkupasjonen av Serbia, som sammenfalt med regjeringen til Djurdj og Irina. Dette er slik både fordi Irina selv var kvinne og fordi dette ville innebære avsløring av et helt kjede av andre sammenhenger forbundet med kvinner og deres samfunnsrolle. Omstendighetene bærer også preg av at en annen, rivaliserende adelsslekt ble favorisert fremfor Djurdjs slekt og at også Djurdjs far Vuk Brankovich er utpekt som forræder i folkediktningen og tradisjonen.

I Serbia produseres ikke balladene lenger i sin opprinnelige form, men de har fått et nytt uttrykk i historiografiske romaner. Romanforfatterne gjør stort sett det samme som

⁴ W. Eschker, *Jacob Grimm und Vuk Karadžić, Zeugnisse einer Gelehrtenfreundschaft*, s. 13. I løpet av sitt virke fikk Karadžić støtte fra bl.a. Goethe, østerrikske keiseren og velstående tyske, russiske og slaviske sponsorer.

⁵ "Auf der gränze des morgen- und abendlanders [öst und west] entsprungen, vereinigen sie vorthelle orientalisches und occidentalischer lyrik. Die gedanken sind heftiger, farbiger als in der volkspoiesien des übrigen Europas, und doch ist gar nicht da von dem schwulst und überreiz arabischer und persischer dichtkunst..."[J. Grimm], W. Eschker, *Jacob Grimm und Vuk Karadžić, Zeugnisse einer Gelehrtenfreundschaft*, s. 12. Grimm promoterte serbisk folkelyrikk med begeistring, som førte til Karadžićs opptak i Göttingen Gelehrte Gesellschaft og det Kongelige prøyssiske akademi. Sammen oversatte de mye av dette til tysk; eventyret om "Rapunzel" er opprinnelig et serbisk folkeeventyr, som i dag en Disney-produsert, dataanimert Barbie-film. *Samme*, s. 36-43.

⁶ Etter erkjennelsen av den dårlige tilstanden det serbiske skriftspråket var i etter 340 år med tyrkisk okkupasjon (der serbisk skrift ikke var tillatt, intellektuelle primært var i eksil og kirken hadde stagnert grunnet fokusering på bevaring), produserte Karadžić ny serbisk grammatikk, serbisk-tysk-lain ordbok, oversatte Bibelen på nytt og reformerte det kyrilliske alfabetet til et fonemisk alfabet. Det dannet grunnlaget for det moderne språket. Red. Ivo Andrić m.fl., (*Bok 17, Vuk Stef. Karadžić, Brev*), s. 7, 17, 23, hele; W. Eschker, *Jacob Grimm und Vuk Karadžić...*, s. 12.

balladedikterne: de bruker historisk materiale, som de binder sammen med fiksjon. Irina, eller Jerina, som hun konsekvent kalles i historieskrivningen, selv om en faglig er klar over at hun ikke het det, er fortsatt ”den samme” i de historiografiske romanene. Hun er kanskje ikke like forbannet, men kald, kalkulerende og kontrollerende er hun. Imidlertid har interessen for å finne ut av hva hun faktisk gjorde for å fortjene et slikt omdømme vokst frem til i dag. Kvinnebevegelsen i Serbia har alltid vært intellektuell og produktiv, men blir (like) sterkt motarbeidet av stereotyper som har festet seg sterkt i den serbiske mentaliteten gjennom osmansk okupasjon. De var mye mere “feministisk utviklet” i middelalderen enn det de, dessverre, er i dag. I de områdene i Europa hvor de i 400-500 år led under brutal tyrkisk okkupasjon, der kvinner ikke hadde annen verdi enn reproduksjon og nytelse, blir en faglig sterk, intellektuell og fri kvinne fremdelse ofte møtt med den samme reaksjonen som Irina på 1400-tallet: hun blir forhindret og baksnakket (helst av andre kvinner), mens mennene stigmatiserer eller mobber så mye at hun må trekke seg tilbake.

Kanskje var et medvirkende faktor nettopp den brede og mangehundreårige myten om Jerina? Myten om henne er fortsatt godt kjent, særlig bland eldre og i mindre steder og landlige omgivelser, mens barna i storbyene vet ikke lenger hvem hun er. I 2001 kom det ut en bok av feministen og populærforfatteren Isidora Bjelica, som, blant mange andre temaer i serbisk ”mytologi”, omhandler *sannheten om Jerina*. Bjelica har trolig fått sine kunnskaper fra eldre kvinnelige historikere som forsket om emnet av egen interesse, men har ikke hatt anledning til å skrive akademiske oppgaver om dette. Det vil trolig ikke være mulig å finne en mentor for emnet i dag heller, etter min erfaring. Bjelicas bok stiller spørsmål, men har verken svar eller referanser og hun er ikke historiker. Det viser likevel vekst av interesse. Sommeren 2004 ble det holdt et foredrag på Museet i Smederevo om herskerinnene i senmiddelalderen i Serbia som oppsummerte situasjonen, men besvarte ingen problemstillinger. Jeg har derfor valgt å finne ut hvem det var som forbannet ”den forbannede Jerina”, med utgangspunkt i at en må *bli* forbannet for å *være* forbannet. Jeg ville også se hvem hun forbannet og hvorfor.

Mitt metodiske grep vært er å stille folkloren opp mot historiske fakta. I den prosessen har jeg først måttet:

- Rekonstruere historien, fordi den ikke er blitt rekonstruert før. Irina var *persona non grata* slik at verken opphavet, ekteskapsalliansens bakgrunn eller hennes reelle rolle var oppklart.
- På veien mot Irina fant jeg ut at kvinnene i Bysants og Serbia, generelt, ikke hadde sin historiske plass eller adekvate verdsettelse. Derfor har jeg rekonstruert det også.

- Jeg har videre rekonstruert motsetningene i samfunnet (1400-tallet), som gav opphav til den relevante folkloren.
- Jeg har redegjort for tematikken i folkloren.
- Satt historien opp mot folkloren.
- Gitt ny tolkning av despot Djuradjs gravtale og forfatterskapet av denne.

Litteratur

Med hensikt å ta bort ”sløret” av religionspolitiske, kjønnspolitiske og samfunnspolitiske projeksjoner, samt tilsiktede ”misforståelser” eller opplagte falsifikater, har jeg søkt til kildene så langt det har latt seg gjøre for meg. Derfor har jeg valgt å bruke litteratur som i størst mulig grad gjengir middelaldermenneskenes egne ord, ikke-normativ historisk litteratur, ”østlig” og ”vestlig” litteratur – og *mange* verk. Jeg har brukt to veldig gode kommenterte kilder som hovedlitteratur, av professor M. Spremić og professor J. K. Jireček. M. Spremićs *Despot Đurađ Branković i njegovo doba (Despot Djuradj Branković og hans tid)* er dagens hovedverk om den usedvanlig godt dokumenterte historiske perioden. Han har primært basert sitt arbeid på to rike arkiver i Dubrovnik og Venezia, samt andre steder i utlandet, så vel som serbiske kilder. Han er nøye med å dokumentere sine påstander gjennom et mangfold av sitater og er presis i alle forhold som ikke berører Irina. Josef Konstantin Jireček var professor ved universitetet i Wien på begynnelsen av 1900-tallet. Han var tysktalende og tsjekkisk og hadde med seg en god serbisk oversetter J. Radonjić, som også var historiker. Lokalt fant Jireček mye materiale på latin, som han behersket. Han er også svært sjenerøs med sitater. En del av materialet han har tatt med i sine to verk forsvant på begynnelsen av 2. verdenskrig, som gjør hans arbeid spesielt betydningsfullt. Jeg har sett bort fra de relativt få av deres tolkninger jeg fant preget av personlige forhold. Munken Maoro Orbin, fra slutten av 1500-tallet har jeg brukt som ”bro” mellom middelalderhistorikere og historikere fra i dag. Han hadde et genuint ønske om å forstå hva som faktisk skjedde, slik at jeg bare har oversatt tolkninger preget av at Orbin var katolsk munk og hadde tilsvarende oppdragsgiver. Den anerkjente historikeren om osmanske forhold (1950-tallet) F. Babinger, med *Mehmed Osvajač i njegovo doba (Mehmed Erobreren og hans tid)*, har jeg brukt mye både om osmanerne og de kristnes forhold. Dette fordi han ikke har hatt interesse av å vise noe i lys av religionspolitiske spørsmål og ikke er dømmende overfor tyrkerne. Det samme gjelder professor B. Ferjančić,

som omhandler grekerne (bysantinerne) gjennom flere verk. Han var en type forsker som likte å bryte tradisjoner og er godt dokumentert med sitater.

Jeg har brukt mye supplerende litteratur. Den har vært på serbisk (kyrillisk), germanske språk og latin. Hensikten med det har vært å finne ut hvordan forhold ser ut i krysningspunktet mellom dem. Foruten sitater, har jeg stor tillit til kunsthistorie og A. Chakalova og M. Poljakovska, med *Život i običaji u vizantijskom društvu (Liv og skikker i bysantinsk samfunn)* fordi de ikke er normative. De registrerer det som foreligger av ting, vaner, detaljer og væremåter uten å forholde seg til hva det måtte *bety*, utover at det *er*. Etter min oppfatning er det essensiell informasjon som kan ”leses” ut av folks ting og måter de gjør ting på. I denne oppgaven har søkt å bruke navnene slik de uttales og transkriberes på opprinnesspråket. Ved førstegangsnevning vil jeg notere uttalen i parentes fordi dette er av størst betydning i forbindelse med navn. Jeg gjengir et stort antall sitater, med to hensikter: å dele vurderingsmaterialet med leseren og for å gjenskape stemningen. Et gammelt egyptisk ordtak sier: ”Snakk om de døde, så lever de igjen”. Det har vært mitt sekundære motiv.

Som historiker er jeg selvfølgelig ikke objektiv. Det ville vært irrasjonelt å påstå at jeg ikke er preget av mine følelser, et sted lengst inne. Imidlertid har min primære følelse vært sannhetsbegjær, på tross av preferanser. Men, som beretter har jeg en posisjon; en god metafor ville vært å si at også jeg også *rir en hest*. Min ”hest” er Irinas og dermed er den gresk. I tillegg til den greske, rir jeg også Djuradjs hest, som er serbisk. Fra den posisjonen kommer det implisitt frem at jeg betrakter samfunnet denne oppgaven handler om fra et adelig ståsted. En kan derfor si at jeg sitter i en behagelig *vogn* og dermed ikke blir direkte påvirket av all fordervelse som skjer utenfor. Jeg har ikke hatt mulighet til å romme flere ståsteder enn ett, ei heller gi plass for lavere stratas følelser, synspunkter eller hendelser på en *politisk korrekt* måte. En kan derfor beskyldes meg for elitisme, som i denne oppgaven vil være sant. Imidlertid fordrer en analyse av politikk på 1300-1400-tallet at de fleste forhold sees gjennom aristokratiets synspunkt.

Oppgaven begynner med en redegjørelse om bakgrunnen i de bysantinske og serbiske statene og deres forhold. Deretter tar den for seg ekteskapsalliansens tilblivelse og formål. Til slutt redegjør jeg for regjeringsårene og herskerparets død. Oppgaven består av seks kapitler og et appendiks. Fotnotene har jeg brukt aktivt fordi materialet ikke er godt kjent i Norge og fordi hendelsene er komplekse, flerlaglige og rikt dokumenterte. For klarhetens skyld, har jeg i fotnotene gjengitt norske oversettelser av boktitlene i parentes. I litteraturlisten er titlene gjengitt både med originale navn og oversettelse. Det meste av folkløren er faktisk funnet på Universitetsbiblioteket i Oslo, men noe er også hentet på Nasjonalbiblioteket i Beograd.

Kapittel 1

ARISTOKRATIET I BYSANTS OG SERBIA

Konstantinopel

I Konstantinopel var hovedgatene belyst om natten. Lange, overbygde kolonnader i varierende høyder dannet et ypperlig grunnlag for butikker og butikkeierne var ansvarlige for gatebelysningen utenfor sine geskjefter. Alt var malt i sterke farger, særlig rødt, gult og grønt og overalt stod det utallige skulpturer av evangelister, keisere og andre prominente borgere på stolper i forskjellig utforming fra forskjellige tiden i det tusenårige riket. Fortauene var utsmykket med flerfarget marmor eller mosaikk og kunne blant annet ha innlagte spillebrett som for eksempel *tavla*, eller Back-gammon som det heter i dag, slik at en kunne slå an et spill mens en ventet. I Konstantinopels verdenskjente butikker kunne en handle alt en kunne tenke seg: frukt, grønnsaker, vin, olje, fisk og sjødyr, bakervarer, kjøttprodukter, nøtter, urter, krydder, keramikk, glass, bestikk og andre metallvarer, tekstiler av silke, ull og lin, sko, pels, medisiner, kosmetikk, parfymen, amuletter, gull, edelstener, stein og marmor eller større ting, som båter, hester, hus og våpen. En kunne kjøpe tjenester fra bankmenn, advokater, arkitekter, leger eller tekstilfargere, skreddere, broderikunstnere, hanskemakere, møbelsnekkere, smeder, skrivere, bokbindere og bokførere, speditører, sjåfører, malere, murere, mosaikkinnleggere, tjenere, kokker, frisører, astrologer, drømmetydere, clairvoyanter, musikanter, gjøglere, gamblere, prostituerte kvinner og menn, tyver og leiemordere.¹ Byen var full av blomster i alle farger, lukter og myldrende mennesker av alle slag, så det er derfor lite troverdig når faglitteratur på lavere nivå omtaler tidlig europeisk middelalderen som "mørketid".

Det bysantinske samfunnet var utpreget skriftlig og alle forhold var i minste detalj nedfelt i kontrakter. Det offisielle språket var gresk, selv om mange ved hoffet i begynnelsen talte latin.² I 529 samlet keiser Justinian landets fremste advokater til sammenstilling av en lov på bakgrunn av lovmateriale medbrakt fra Roma, med utallige utvidelser, som de brukte til å skape *Corpus Juris Civili*. Det ble ikke bare den bysantinske juridiske grunnmuren, men også grunnlaget for den videre utviklingen av alle vestlige stater etter at *Corpus Juris Civili* på 1100-tallet ble overført til Vest-Europa.³ Seg selv kalte bysantinerne seg for *Romaioi*, *oi Rōmaïoi* og uavhengig av stand, delte de en storhetsfølelse og *nasjonal* tilhørighet, som var en ide overført fra Romerriket gjennom samfunnskoden *pax romanos* hvilken innebar at en

¹ C. Mango red., *The Oxford history of Byzantium*, s. 65-95. A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker i bysantinsk samfunn*), hele boken (100-103, 120-121...).

² C. Warren Hollister, *Medieval Europe - A Short History*, s. 44.

³ Medieval Europe, C.W. Hollister, s. 46. Den regulerte bl.a. skilsmisserettigheter for begge kjønn. Donald M. Nicol, *The Byzantine Lady: Ten Portraits 1250-1500*, s. 16.

tilhørte samme rettssystem og rike og holdt fred innad.⁴ De så på seg selv som arvtagerne etter hellenismen og romerene, samtidig som de var kristendommens fedre og mødre.⁵ Konstantinopel var den første kristne hovedstad i verden og selve Bibelen ble skrevet og compilert der på gresk.⁶ “Biblos” betyr bok på gresk. Eksakte populasjonstall er det ikke mulig å gi, både fordi de varierte og fordi folkemassen bestod av gjennomreisende handelsfolk fra hele verden i tillegg til fastboende innfødte og utlendinger.⁷ Til sammen gjorde de Konstantinopel til en dynamisk metropol hvor folk gjenkjente hverandre på hatten. Ved utgangen av 300-tallet sies det å ha vært flere folk i *polisen* enn i Antiokia, som hadde 200.000 innbyggere; i Justinians tid vokste antallet til 5-600.000, hvorav en fjerdedel forsvant i pest i 542. Under slekten Komnenos (1081-1185)⁸ vokste hovedstaden igjen til å bli kristendommens største by og noen kronikker nevner tallet 400.000 sjeler. Gjentatte plyndringer, særlig det 4. korstog ledet fra Venezia og Vatikanet i 1204, samt epidemier og sterke ytre fiender på alle grensene reduserte innbyggertallet til 40-50.000 under Palaiologene (1261-1453).⁹ Likevel forble Konstantinopel, mer eller mindre, lik seg selv helt til slutten av sin tid som keiser sete. På 1400-tallet var byen nesten det eneste som var igjen av keiserdømmet, men dets betydning var derfor enda større.

Aristokratiet

De østlige Romerriket var et utpreget hierarkisk samfunn. Det hadde et detaljert, strengt distingverende oppførselsreglement, som skulle følges i en hver offentlig situasjon.¹⁰ Keiserkultusen var absolutt og basert på følgende bokstavelighet – *Ariston* betyr: best, *kratia* betyr styre og dermed betyr *Aristokratia* – *de bestes styre*. Kollektivetikkens høyeste dyd var opprettholdelse av rikets form, struktur og navn, som de filosofisk kalte for *taxis* dvs. den *absolutte orden*.¹¹ Sivil ulydighet ble aldri rettet mot keiserstanden som klasse, men heller uttrykket i form av at en eventuelt bestrebet seg på å bli keiser selv. Alle tituleringer ble foretatt av keiseren personlig med ytterst få unntak. De øverste titlene ble prinsipielt gitt til

⁴ C. Warren Hollister, *Medieval Europe A Short history*, s. 10-12.

⁵ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 49.

⁶ Horst de la Croix red., *Gardner's Art Through the Ages*, s. 256.

⁷ Særlig fra 900-tallet bodde det mange utenlandske handelsmenn i egne gettokvartaler; spesielt italienerne: venetianere, amalfiere, pisanere og senest genoese. De siste bygget i 1303 en liten by med mur (Galata/Pera), på den andre siden av fjorden *det Gyllne horn*, som strekker seg langs byens mur. Den kom til å bli grunnlaget for det moderne Istanbul.

⁸ John E. Morby, *Dynasties of the World*, s. 51.

⁹ John E. Morby, *Dynasties of the World*, s. 51. Innbyggertall: C. Mango, red. *The Oxford History of Byzantium*, s. 69; A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker i bys. samfunn*), s. 155.

¹⁰ Muntlig og skriftlig titulering var forskjellig: det skulle brukes forskjellige omtaleformer for (f. eks.) despoter med keiseren, andre despoter, sevastokratorer eller ikke adelige tilstede. Tiltaleformen varierte også i henhold til *hvem* som snakket, og om de var i den omtaltes tjeneste eller ikke. B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og sørslaviske land*), s. 6.

¹¹ Héléne Ahrweiler, (*Det bysantinske keiserdømmets politiske ideologi*), s. 141. Konsultasjon om bruk av greske ord: Panagiotis Dimas, Filosofisk Institutt UiO

hans nærmeste familie og ellers gjalt et prinsipp om titulering i samsvar med arbeidsoppgaver. Dette gjaldt ikke for keiserens familie. Etter keiserens suverene tittel, var de neste titlene for menn i rangert rekkefølge: *vasileus* (kronprins), *despot*, *sevastokrator* og *caesar*.¹² Kvinnetitler var det færre av, men de hadde desto større betydning, som jeg vil vise.

Empirien forteller at hver regel i Bysants hadde unntak – med unntak av seremoniene. Seremoniene var keiserstandens viktigste redskap i appliseringen av sin *guddommelige* berettigelse til å lede. Aristokratiet så det som sin gitte plikt og ære å være bærere av den perfekte orden *taxis*. Et sitat fra håndboken "*Om seremoniene ved det keiserlige slott*" sier at: ”seremonien er en ytre visning av indre harmoni”¹³ og at ritualene bidrar til vekst av keiserens verdighet. Fra Justinians tid begynte alle seremonier med at hoffet etter liturgien kom ut på paradeplassen foran Hagia Sofia.¹⁴ Der ble de hilst av ventende, syngende kor, kalt de "Grønne" og "Blå", som egentlig var politiske partier (*dema*),¹⁵ samt en stor folkemasse som alle deklamerte og sang kontinuerlig. Et mangtallig hoff sto på flere scener bygget for anledningen, hvor de drev et nøye regissert samspill av stiliserte bevegelser, bukking, neiing og taler; eller de gikk i lange tog gjennom gatene. All bysantinsk adel var ikledd nøye definert garderobe merket med adekvate tegn etter rang og posisjonen i seremonien gjenspeilet den enkeltes posisjon i samfunnet. Keiseren og despotene skiftet bekledning flere ganger i løpet av en enkel seremoni, samt mottok utenlandske delegasjoner og utførte annen statsforvaltning samtidig. Tilsammen bidro alt dette til å vedlikeholde ideen om *romaioienes* enestående storhet, både innad og utad. Folket elsket seremoniene og alle deltok: foreskrevne plantearter ble strødd gjennom gatene. Hus, murer og trær ble pyntet med de fineste tekstiler en hadde, med bilder av keiseren, kristne motiver, flora og fauna. Seremoniene ble fulgt med overveldende måltider og vin i alle hjem.¹⁶ Adelen spiste med gaffel $\phi\upsilon\rho\rho\kappa\alpha$ ¹⁷ [fourka] fra uminnelige tider og hadde høye hygieniske standard. De følte også oppriktig forakt for

¹² Utvanning av regelen om keiserlig primat på titulering forekom etter Konstantinopels fall. Både Paven og den ungarske kongen fant det for godt å krone despoter. B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants...*), s. 1-8, 14, 45, 122.

¹³ A.A. Chakalova, M.A. Poljakovska, (*Liv og skikker i bysantinsk samfunn*), s. 147-148.

¹⁴ Det hadde sikkert betydning at hans kone Theodora hadde vært skuespillerinne (og prostituert), og tydelig hadde gode scenekunnskaper og teatralisk evne. Seremonienes grandiose preg begynner med dem.

¹⁵ Partiene het *dema* og navnene kom fra påkledningen, ikke politisk retning. A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker i bysantinsk samfunn*), s. 141.

¹⁶ I tillegg til seremonier omkring hvert aspekt av keiserens liv, feiret bysantinere et vel av andre helligdager: stiftelsen av Konstantinopel (11.mai), diverse kristne merkedager, kristianiserte antikke skikker (vårens ankomst, velsignelse av druen.), religiøst teater, teater på Hippodromen, store krigsseire, pubertet, bryllup og mye mer. Selv begravelser var høylytte. Keiseren og hoffet deltok i alle feiringer, unntatt mindre private markeringer. A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 140-146/hele boken.

¹⁷ A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 169. Det er interessant hvor likt dette ordet er den engelske betegnelsen for gaffel. Engelsk overtok mange ord fra latin/gammelitaliensk, som tilsier at ordet kom til Italia sammen med produktet og ble ført videre til Britannia deretter. I Bysants ble gaffler med to spisser spredt fra høye til lavere strata nærmere 900-1000-tallet. (s. 84). K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 423

vestligliggende europeere og andre folkeslag som luktet vodt og som de kalte for *villmenn* og *apekatter*. Slik fikk de prasket på seg mye motvilje fra alle sine naboer.¹⁸

En statsadministrasjon bygget på slektskap og kontakter ble naturligvis raskt korrumpert.¹⁹ Altomfattende tvil, smiger og spionasje florerte.²⁰ Med få unntak, sluttet overklassen å investere i vedlikehold og utbygging av offentlige velferdstilbud allerede fra 800-tallet. I stedet konsentrerte de seg om sine egne palasser, bedrifter og fritidshus på landet, som vitner om en grunnleggende mentalitetsendring i forhold til det offentlige rom. De sluttet med andre ord å være *noble* i ordets bokstavelige betydning. Gater og torg ble fra det 9. århundre heller privatisert og oppdelt med såkalte "private klostre", et sarkastig slenguttrykk for fleretasjers bygg, med 5-8 etasjer, omringet av mur. Disse høyblokkene ble bygget der det var plass uten hensyn til bymessig planlegging, estetikk eller hverandre. De *private klostrene* hadde flere avdelinger atskilt etter funksjon – til bedrifter, bolig, beplantede takterasser, kapell o.a. Innad var de videre separert med enda flere vegger og liknet etter hvert på celler og bikuber.²¹ Slik kan vi vite hvordan multifunksjonelle høyblokker kom til verden. Overraskende mye av det som sprang ut av middelalderen og inn i vår tid har sin rot i Bysants; blant dem er gaffelen, personlig hygiene, kosmetikk og sminke, notesystemet, hvit brudekjole med slør og tiara, hoffmanerer, shoppingssentre og Bibelen.²²

Despottittelen

Tittelen som Djurdj Branković hadde var en ekte bysantinsk despottittel, som gjør det relevant å redegjøre for hva det innebar. En rekke endringer i tittelens betydning gjør det nødvendig å være historisk spesifikk: i utgangspunktet ble ordet brukt som en direkte gresk

¹⁸ [Nikifor Grigora], K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 301; Lukt/parfymery/hygiene: A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker i bys. samfunn*), s. 102.

¹⁹ Ingen senere reformer hjalp. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 469.

²⁰ Samtidskronikeren Mihailos Psel skrev at keiseren og hoffet hadde "altseende øyne", mens en bevart miniatyr viser politiets tjenestemenn gjemt bak en gardin, mens de nedskriver samtalen i et privat hjem. En advokat som ikke ville ha bestikkelse ble av kolleger anklaget for brudd på lojalitet, og ble rettslig tvunget til å gi seg. A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 107, 211-212.

²¹ C. Mango red., *The Oxford History of Byzantium*, s. 70.

²² Etter flytting av keiserstet til Konstantinopel igangsatte Konstantin og hans nye kristne elite oversettelse av det Gamle testamentet og Evangeliene til gresk i ønske om å samle relevant tekst i en hellig bok – på gresk. Horst de la Croix red., *Gardner's Art Through the Ages*, s. 256. "Seeing that the Old Testament was largely a book of history concerned with the fortunes of a marginal nation, its narrative and chronology had to be integrated with the records (largely fictitious, but nevertheless accepted) of the Greeks, Romans, Egyptians, and Babylonians. The account of Creation in the book of Genesis had to be made credible in terms of contemporary cosmological thinking." C. Mango red., *The History of Byzantium*, s. 99. "The luxuriousness of sacred books absorbs the human figure or confines it exclusively to iconic or narrative functions. The spiritual beauty of the text and the material beauty of the vehicle that serves and intensifies it, will come to count above all else. The luster of holy objects becomes the intent and the effect of Byzantine art. (...) By the sixth century, the canon of Christian sacred texts, as well as the cycles of illustration appropriate to them, had been agreed on." *Gardner's Art through the Ages*, s. 266-267. "...Jerome's supreme achievement lay in the field of scriptural commentary and translation. It was he who produced the definitive translation of the Bible from its original Hebrew and Greek into Latin – the language of the Western Roman Empire and of medieval Western Europe. The result of Jerome's efforts was the Latin Vulgate Bible, which Catholics have used up to present century." C. Warren Hollister, *Medieval Europe, A Short History*, s. 20. [Egen utheving].

oversettelse av det latinske ordet "dominus". Fra 1163 ble termen definert som tittel og gitt til *ikke-tronearvende sønner*, samt *svigersønner*, *svogere* og eventuelt *brødre* med keiserens *tillit*. Tillit var essensen i den tittelen. Hvis keiseren ikke hadde sønner ville normalt en despot arve ham.²³ Det forekom også at keisere kunne bruke tittelen *despotas avtokrator* om seg selv, som har skapt stor forvirring. På 1340-tallet innførte derfor reformatorkeiser Joannis VI Kantakouzenos tittelen *Avtokrator Romaioi* bare for keisere, som skilte despotene ut.²⁴ Denne regelen gjaldt helt til Bysants fall og dermed i tiden relevant for oss.

Dermed kan tittelen til Djuradj Branković defineres som: en mann i slektskap eller svogerskap med keiseren med varierende juridisk/geografisk jurisdiksjon, samt *keiserens tillit* og bare ham over seg.²⁵ Utenlandske despoter ble gjennom kroningsseremonien underlagt den bysantinske kronen, men var samtidig den øverste herskeren sitt eget hjemland. Tittelen gjorde dem suverene i forhold til *alle andre* unntatt Bysants.²⁶ De ble automatisk medlemmer av det bysantinske aristokratiet, men landet de eide eller regjerte over var drevet i henhold til lokale lover. I Vest ble tittelen misforstått fordi bysantinerne i sin korrespondanse med omverden kalte også utenlandske herskere for *despoter*, men da som ekvivalent til "dominus". Dette førte til oppkonstruering av ordet *despotat* i betydning: "herredømme over en arvelig eiendom". Det fantes imidlertid ingen *despotat* i Bysants fordi verken tittelen eller makten var arvelige.²⁷ Disse titlene ble alltid gitt på nytt etter keiserens eget ønske og bedømmelse.

Hva gjorde despotene? De deltok i absolutt alle aktiviteter rundt keiseren, men bortsett fra sentrale seremonielle roller og plikt til å møte i *Senat* var deres arbeidsoppgaver ikke definert eller nedfelt noe sted.²⁸ Sammen med keiseren og alle adelskvinnene *var* de keiserinstitusjonen: deres faner ble båret rett etter keiserens, bekledningen var nesten lik hans, de foretok mindre representasjonsarbeid og (senere) signerte med rødt blekk som ham. Utover dette er deres maktområde helt uklart, som tilser mye fri makt. En av årsakene til at en ikke vet akkurat hva de gjorde er manglende *skriftlige* henvendelser i den retningen.²⁹ Siden deres aktivitetsområder var av høyest betydning for samfunnene de stod på toppen av, må de ha mottatt beskjeder. Det kan derfor slutes at de mottok instruksjonene *mundtlig*, som kjennetegner herskernes nærmeste personer. Mot slutten av 1300-tallet regjerte de imidlertid

²³ B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og...*), s. 1-8.

²⁴ B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og...*), s. 3, fotn. 4.

²⁵ Unntak finnes. Božidar Ferjančić, (*Despoter i Bysants og...*), s. 10.

²⁶ B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og...*), s. 72.

²⁷ I samtidsliteraturen skiller tittelen regelmessig fra eiendommen. B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og...*), s. 89-140.

²⁸ For ordet "Senat", B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og...*), s. 125.

²⁹ Det er å forvente at mye korrespondanse er gått tapt med tiden, men også uventet mye er bevart; både fordi det aller meste som foregikk ble skrevet ned og dermed ble det samlede skriftmaterialet i utgangspunktet stort, men også fordi bysantinere på flukt pleide å bære med seg bøker og papirer. Tyrkerne har også bidratt ved å la relativt mye stå i fred. Mer enn 2000 private brev etter helt vanlige folk er bevart. A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 121.

stadig oftere i eget navn i sine respektive regioner, men de kunne aldri gi titler.³⁰ Det er bevart nøye beskrivelser av despotenes utseende, hvordan en skal snakke med dem og om dem, som faktisk er det eneste skriftmaterialet eksplisitt taler om. Jeg vil her skissere synet av en slik herre fordi det tilfører et viktig aspekt til forståelsen av menneskene i denne oppgaven. Bysantinere var veldig opptatt av estetikk, som de så på som guddommelig.³¹

Despotiske hovedsymboler var perler og fargene var hvitt og purpur, senere også rødt; veldig mange perler ble brodert overalt på despotenes bekledning og rekvisita. Et annet symbol var ørner, ofte med to hoder.³² Despotkransen, *stemma*, var det viktigste symbolet, som bestod av en metallring med høye, oppstående, firkantede plater (fire for keisersønner, en for de andre). Bare keiseren og despotene hadde oppstående elementer på kronene sine.³³ Når de ikke bar krone, gikk despotene med en lue (*σκιάδιον*) maken til keiserens, med perlelenker hengende ned til skuldrene.³⁴ Den hadde påsydde perler og despotens navn brodert i mørk silke. Drakten hans var rød, slik som keiserens, men uten keiserens militære rangeringstegn; det samme var strømpene. Skoene i purpur og hvitt hadde perlebroderte ørner foran og på sidene. De må ha vært særlig betydningsfulle da de ble båret frem av særlig utnevnte keiserlige *arkonter* (evnukker) under kroningen og brukt selv i sørgetid, når alle andre måtte være kledd i svart, unntatt keiseren.³⁵ Alle ved det keiserlige hoffet hadde en spesiell kåpe kalt *skaramangion*, som de brukte *utenfor keiserpalasset*, hvor mange av dem ellers bodde. Dette ytterplagget skilte dem fra resten av verden og var langt, ettersittende, litt bredt nederst og todelt foran, som en jakke. Den kåpen var ofte i sterke farger (grønn, rosa, blå, rød, hvit, lilla, sitrongul, aprikos, gyllen), ensfarget eller kombinert og den ble pyntet med perler, edelstener eller emaljert gull med diverse tegninger. Den skulle lukkes med et belte, ofte av sølv og isatt diverse steiner, hvis utforming talte mye om ens klasse og smak. Rombe på ryggen var tegn på høy status. Despotene hadde lilla rombe på *skaramangionen* sin.³⁶ I stedet for denne, til høytid brukte despotene en lilla eller rød kaftan (*kavadion*) som var befattet med perler og

³⁰ B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og...*), s. 21.

³¹ A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker i bys. samfunn*), s. 116-117.

³² Teltet hans var hvitt, med mange små broderte røde ørner på; det samme var teppet som ble lagt over hesten hans *når den sto i ro*. På hestens hode var det en fjærbunt formet som palme, som var et markant keisersymbol. Der hvor despotens kropp rørte hesten var det et teppe av silke, pyntet med perlebroderte ørner. Hestesporene var som keiserens, men med lilla og hvite remmer; det samme var tøylene. Salen matchet resten og var også merket med perlebroderte ørner foran og bak. B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants ...*), s. 21-23.

³³ Andre hadde bare ring med diverse dyr pynt. *Pseudo-Kodinos*, hos B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants ...*), s. 22.

³⁴ Unge menn skulle ta den av seg inne på slottet, mens eldre hadde den på seg både inne og ute, også når de red. B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants ...*), s. 21.

³⁵ B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants ...*), s. 11; A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker i bys. samfunn*), s. 172.

³⁶ A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 98.

gulltråder og designet etter hans *egen* smak.³⁷ Alt annet var nøye definert og hver minste detalj i dette oppsettet hadde navn, referert til i litteraturen jeg har brukt.

Despotens hustru

Despotens kone hadde ikke tittel tilsvarende sin mann da hun var adelig gjennom sin egen far eller mor; eller selv eldre linjer *av begge kjønn* direkte forbundet med keiseren.³⁸ Hennes tittel forble uforandret ved ekteskapsinngåelse unntatt hvis hun giftet seg til tronen.³⁹ Ellers hadde hun normalt høyere tittel enn den mannen hun ektet, siden hun i utgangspunktet måtte være høyt adelig for å kunne gjøre ham til despot (som da ble keiserens svigersønn eller svoger).

Det fantes to kvinnelige titler: *despina* og *vasilissa*.⁴⁰ Δέσποινα [despina] betyr *keiserinne* og var den *eneste* kvinnen i landet som satt på tronen.⁴¹ Den andre - Βασίλισσα [vasi'lisa] betyr *dronning* på gresk og det var alle adelige kvinner *uten trone* blodsrelaterte til den regjerende keiseren.⁴² Hun kunne være keiserens søster, datter, barnebarn, kusine etc. Flere konsekvenser gunstige for keiserdømmet fulgte av dette: hennes opphav var alltid synlig og påviselig, slik at en beholdt den hierarkiske rangeringen klart i minnet. Kvinnene forble psykologisk og teknisk nærmest sin opphavfamilie og ikke sine menn. De kunne gjengiftes med samme evne til å skape nye despoter, være seg allierte eller fiender en ville bli kvitt. En vasilissa var praktisk sett en *lånt keiserlig eiendom*. Despotens *døtre* ble på bakgrunn av adelig slektskap gjennom sine *mødre født* som vasilissa-er. Eventuelt gjennom sine fedre, men bare hvis han var kronprins. Imidlertid hadde despotenes *sønner* ingen predestinert tittel ved fødselen, uansett stamtavle. I praksis ble de lett despoter, sevastokratorer og selv keisere, men dette var avhengig av andre forhold og konkrete utnevnelser *etter* fødselen.⁴³ Det synes derfor at kjønnsmessig likestilling i automatisk videreføring av adelskap ikke gjaldt i Bysants: kvinner overførte det alltid, mens menn gjorde det bare hvis de var keisere eller kronprinsere. Det er dermed klart at ekteskap i høye strata var av størst betydning for menn. Gjennom giftermålet hevet de sin status, fikk betydningsfulle oppgaver, eiendom og makt.

³⁷ B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants ...*), s. 11 og 21. Dette ble sikkert et tema for small-talks, etterlignelser og sladder etterpå.

³⁸ Det finnes unntak også her. B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og...*), s. 25.

³⁹ B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants ...*), s. 26.

⁴⁰ Jeg har ikke klart å finne litteratur om dette. Eldre greske, franske og russiske avhandlinger (Lascaris, Lambros, Zakyntos, Guiland, Lemerle-Solovjev og samtidskronikerne Sfrantzes og Panaret), trekker sine konklusjoner om kvinnelig adelighet mest i fotnoter. Men signaturer og annet kildemateriale er bevart. Jeg trekker mine slutninger på bakgrunn av gjengitt samtidsmateriale funnet primært hos B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants ...*) og Konstantin Jireček, *Istorija srba I og II*.

⁴¹ B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants ...*), s. 26, fotn. 107. Etymologien er sikkert etterlevning fra tiden da keiseren ble kalt for *despotas* i betydning "hersker" og, interessant nok, brukes i dag ofte for å betegne en *kone*. (Panagiotis Dimas, Filosofisk institutt UiO).

⁴² Ordet "vasileus" var betegnelse for både tronearving, konge og keiser avhengig av tidsepoke. Det er et interessant spørsmål om de (i henhold til vår ordnede adelshierarki) var dronninger, prinsesser eller kronprinsesser? Etymologien tilsier "kronprinsesse", innholdet tilsier "prinsesse" og *de facto* betyr det "dronning" på gresk. Det avgjørende var at de førte menn til "keiserfamilien".

⁴³ B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants ...*), hele boken.

Det er også klart at for å kvalifisere til en keiserlig brud måtte en mann *per se* ha hatt en verdi i utgangspunktet, men det er viktig å presisere kvinnens helt avgjørende betydning i denne sammenhengen. Adelskvinnene hadde ansvar for *produksjon* av adelige barn (fødsel og oppdragelse), og da ikke bare tronearvinger, men mulig enda viktigere: kommende bruder predestinert til å være politiske virkemidler.⁴⁴ Utover middelalderen beholdt ekteskapsalliansene sin store politiske betydning. I internasjonal bysantinsk politikk var en avtale om ekteskap med en vasilissa ikke bare det vanlige, men det primære alliansebyggende redskap. Adelsekteskapenes kraft lå i evnen til å *realisere* en manns krigsambisjoner eller gi ham beskyttelse gjennom medgift og eventuelle militære fellesaksjoner. Hvis politikken krevde det og keiserdømmet manglet gifteferdige prinsesser, ble selv små barn ofret til formålet. Dette til tross for juridiske regulativer som skulle hindre giftermål under en viss alder.⁴⁵ Et brutalt eksempel er Simonida, datteren til Andronikos' II og Irina av Montferrat, som var fem år da hun ble gift med kong Stefan Uroš II Milutin av Serbia (1285), som da var ca. 44 år gammel.⁴⁶ Til tross for det tilsynelatende kalde forholdet til kvinner som her kommer til uttrykk her, illustreres *romeiernes*⁴⁷ emosjonelle forhold til kvinner og da særlig mødre med at *Gudedefødersken* (Jomfru Maria) var guddomen over alt annet, selv sin sønn. Alle fra keiser til bonde tilba *Panagia* (den "Regjerende over alt") da det var som verst og ikonet hennes het bare "ikonet".⁴⁸

Katolikker i Bysants

Guds mor ble svært betydningsfull i et stadig mer betent tema i bysantinsk politikk: den vestlige idéen om kirkelig union mellom den Katolske kirken og det kristenortodokse Patriarkiet. Den skulle ledes av paven på grunn av St. Peters grav og noe deklare Fililoque (om at den Hellige ånd springer også ut av sønnen og ikke bare faren). Den ortodokse kirken mente at St. Peter var en apostel og at Guds trone var i Konstantinopel, og det såkalte Fjerde korstoget, påsken 1204, var en direkte konsekvens av denne ideologiske uoverensstemmelsen.

⁴⁴ Keiserens utenomekteskapelige døtre ble gitt til aggressive fyrster av varierende trosbekjennelser i fjerne grenseområder med store medgifter. Donald M. Nicol, (*The Byzantine Lady: Ten Portraits 1250-1500*), s. 15.

⁴⁵ Selv juridisk var denne grensen foranderlig. A.A. Chakalova, M.A. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 181-183.

⁴⁶ B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants ...*), s. 93. Jentas alder: J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 194. Betingelsen var at han ikke skulle ha henne seksuelt til hun var tolv. For å være sikre på det ble greske pleiere fra slottet med henne til Serbia. Men Milutin forgrep seg på Simonida da hun var mest åtte år gammel. Hun forsøkte to ganger å rømme til gresk land for å bli nonne, men ble sendt tilbake av bror og far. Overraskende nok utredet hun minst to fredsmisjoner med andre herskere i løpet av sitt liv og returnerte til sin far for å bli nonne etter Milutins død, fortsatt relativt ung.

⁴⁷ Et annet gresk ord for bysantinerne. *Ionnis Kantakouzenos - bysantinske kilder til historien...VI*, S. Ćirković og B. Ferjančić red., s. 380, hele boken.

⁴⁸ A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 124. I kristenortodoksien er det Marias *fødekraft* som står i sentrum for hennes kultus; jomfrudommen er uten essensiell betydning. Guds mor føder og oppdrar Gud. Hun er ham implisitt overlegen. Som en normal, god mor er hun allmektig og ordner opp i alt hennes barn kommer tilkort. Kirker og helligdager ble viet til forskjellige faser i Marias liv: hennes fødsel, da hun ble gitt i klosteskole i 3-års alderen, hennes bisettelse og oppstandelse.

Korstoget ble opprinnelig sendt av Pave Innocente III til Egypt, men under et sett av omstendigheter ble kristendommens forkjempere ledet av dogen Enrico Dandolo manipulert inn i venetianske handelsambisjoner og omdirigert til beseiring av Konstantinopel i stedet. Korstogernes egen historiker Villehardouin skrev i sitt verk *La conquête de Constantinople* at: "Fra verdens begynnelse har det aldri vært en by det har vært mulig å få et så stort bytte fra."⁴⁹ "Selv sarasener er nådefulle og milde i sammenlikning med disse menneskene som på skuldrene bærer Jesus' kors", bemerket et øyevitne i Konstantinopel.⁵⁰ Dette var keiserstadens aller første fall. De hadde åpnet portene fordi de hadde pleid å handle med venetianerne i flere hundre år og ante ikke at de i stedet ville bli angrepet. Ikke før i 1261, etter blodig ytre og indre strid, kom Konstantins by tilbake i greske hender igjen. Imidlertid kom aldri Bysants seg helt etter dette; ødeleggelse av byene, infrastrukturen og særlig statskassen, etterfulgt av pest, fattigdom og sult, provoserte frem alvorlig depresjon av etiske verdier.⁵¹ Byene var plyndret og alle var veldig fattige. I bytte mot store beløp i medgift og eventuelt private lån i tillegg, begynte de fattige bysantinske adelsmennene å gifte seg med vestlige kvinner, som den katolske kirken gjerne tilbød dem. Disse kvinnene kom fra rike italienske handelsfamilier og franske korstogfamilier i de nye korstog-kongedømmene sørøst i Middelhavet.⁵² Utover 1300-tallet ble det, faktisk, en *praksis* å ekte katolske damer for penger, tilnærmet som å låne i banken.⁵³ Foretningsfølelsen ble ytterligere forsterket av at det latinske svogerskapet hadde trekk som gjorde dem mer lik debitorer enn familie. De stilte krevende betingelser forbundet med bruk av medgiften, medbestemmelsesrett i religionsmessige og eiendomsmessige saker og selv definerte tilbakebetaling av medgiften hvis ikke ekteskapet varte, eller løftene ble holdt. Kvinnen bosatte seg i mannens land og ble mødre av ny bysantinsk adeli og da særlig prinser og prinsesser. De vestlige gav sine kvinner helst til tronen.⁵⁴ De katolske jentene ble fulgt til sitt nye hjem av mange *egne* prester og handelsmenn, som brått forstørret antallet katolikker ved slottet i Konstantinopel.⁵⁵ Trosbekjennelse gav identitet og *nasjonalitet* i middelalderen, i øst som i vest. Med tiden og endringene den innebar ble dette heller et spørsmål om styrke. Etter hvert ble det nesten bare et spørsmål om smak og - penger. Den

⁴⁹ [Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, ed. E. Faral, t. II (1939), s. 52.], G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 391.

⁵⁰ [Nikita Choniates], G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 391.

⁵¹ A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 153; G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. (396-435) 446.

⁵² Husene Anjou, Montferrat, Lusignan, Hohenstaufen. John E. Morby, *Oxford Dynasties...*, s. 172-173.

⁵³ A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 182.

⁵⁴ Frankrike og kongerike Napoli hadde konkrete planer om gjenopptagelse av herskerdømmet over Bysants gjennom sine kvinner og allianseekteskap; uten hell. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 455.

⁵⁵ Andronikos III vokste opp omringet av italienere av Savoy. A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 187. Senere ektet han Gioanna/Anna av Savoy for støtte i tronekamp mot bestefaren Andronikos II. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 475.

kulturelle utvekslingen som tidligere primært hadde gått gjennom handel, gikk nå også gjennom blod, melk og vuggesang. Samfunnene i vest-Europa var også splittet mellom tradisjonell føydalisme og den gryende renessansen fremboret av handelsstanden. Det gav seg utslag i at man gjerne giftet bort sine kvinner (og penger) til bysantinere mot en gresk øy eller to, uten å bry seg for mye om at de var *skismatikere*.⁵⁶ Ekteskapsalliansene var ment å tjene politiske og næringsmessige interesser, men i aller høyest grad skulle de tjene den katolske kirkens interesser. Det var *forventet og påkrevd* at brudene videreførte kulturtributter, dvs. religionsidentitet til sine barn og undersåtter. Påstanden illustreres godt av eksempelet da Helen av Anjou⁵⁷ giftet seg med kong Uroš I av Serbia i ca. 1250. De fikk barna Dragutin og Milutin, hvor den ene ble katolikk og den andre ortodoks.⁵⁸ Moren forble katolsk og holdt en årelang nær korrespondanse med flere paver, hvorav mye er bevart. Da pavens *curiae* i 1308 kom til Serbia for å overtale hennes regjerende sønn Uroš II Milutin til å konvertere, måtte de reise hjem uten resultat. Biskop Bernhard Guidonis skrev da i sitt *Flores Chronicorum* det eneste negative ord nedfelt i skrift om Helen av Anjou: "*Rex Rascie* [den serbiske kongen] mottok dem *debito cum honore* [med ære], men *de hadde ikke hatt hell med konversjonen fordi kongens mor, av deres egen herkomst, ikke hadde gjort noen ting*."⁵⁹

Motsetningene mellom de kristne vokste stadig mer. Det ble ofte heller et etisk spørsmål enn et religiøst valg. En giftet seg med adelige bysantinske damer hvis en hadde nok makt uten den store utenlandske medgiften eller eksplisitt stod for en anti-latinsk profil – og samtidig *hadde råd til det*. Nå fulgte det sjeldent noe medgift av betydning av å ekte en vasilissa fordi alle i grunn var fattige. Men, det medførte en bysantinsk tittel, som igjen førte en inn i aristokratiets korridorer. Siden mange likevel gjorde dette helt frem til rikets kollaps, må det ha hatt betydning. Var det på grunn av dets orden, estetikk og glamour? Virkelighetens brutale kår i kombinasjon med den samme gamle lidenskap for skjønne smykker drev mange kvinner og menn til å bære “falskt” eller “fattig” gull, dvs. blandet ut til 14 karat som vi i dag

⁵⁶ Begrepet: K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 399. Et godt eksempel er keiser Andronikos II som giftet seg (for annen gang) med Jolanta/Irina av Montferrat fra korstogkongedømmet Jerusalem (hennes medgift bestod klart av gull stjålet fra Konstantinopel). Tross en oppblomstring og reformer i hans tid vokste keiserens upopularitet på grunn av Jolanta, som kom til å bli en av de mest forhatte kvinner i seinbysantinsk tid, kjent for sin streben med å oppdele keiserdømmet i private eiendommer og gi det til sine sønner, samt generell skruppelløshet i forsøk på å føre sine barn til tronen. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 448-449; A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 186; John E. Morby, *Oxford Dynasties...* s. 172. Til hennes forsvar kan det sies at hun bare var 11 år da hun ble gift, som må ha vært traumatisk men gjennomgående utelates i utredningene om temaet. (Chakalova, s. 181)

⁵⁷ Serbisk kroniker skrev at hun var fransk (frankisk) så hun kan være fra korstogkongedømmet Jerusalem; eller var hun fra huset i Napoli? Men da er hun ikke fransk. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 264; J. E. Morby, *Oxford Dynasties...*, s. 172 og 102.

⁵⁸ Dragutin giftet seg katolsk og levde og regjerte i nord, mens Milutin regjerte i sør. Etter hvert overtok Milutin makten alene (broren trakk seg, mulig ufrivillig). Milutins primære våpen var ekteskapsallianser, heftig krig og stadige løfter om å konvertere til katolisisme. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 190, 197, 264.

⁵⁹ K. Jireček, J. Radonić (*Serbernes historie II*), s. 264, fotn. 64. "matris suae et fratris metu retractus penitus nichil egit".

bruker, og som de også fikk kjøpt fra italienerne.⁶⁰ Det var lite glamour igjen, men forfedrenes hederlige arv var der – den gamle handelstradisjonen fra Midtøsten, antikkens og hellenismens filosofi og helter, den romerske sivile arven, Kristus' offer og *Gudemorens* grav i Efesos, langstrakte fruktbare åkrer, varm vind og fem av verdens vakreste hav: et hav av marmor (Marmorishavet), Svartehavet, Middelhavet, Egeerhavet, det Joniske hav og litt av Adriaterhavet, men det var det hardt kamp om. Det var mye og lite å kjempe for.

Ingen klarte å opprettholde en rendyrket "gresk" ekteskapsprofil i løpet av de to siste århundrene i Bysants' historie; på tross av alt en måtte ha trodd på. De som ønsket det veldig sterkt, valgte ofte en *pике med medgift* til den *andre* sønnen, mens de lot den *arvende sønn* gifte seg hjemlig.⁶¹ Selv om *romeierne* kledde seg i italienske stoffer, ektet deres kvinner og internaliserte både vestlige og orientalske underholdningsvaner, fortsatte de å se på katolikkene som "ikke mer enn selgere og vertshusholdere".⁶² Imidlertid fantes det folk som genuint forkjempet union med Vest-Europa. Noen likte det *friske blodet* og tekniske innovasjoner som kom derifra. Italienske hatter "med ører" var svært populære,⁶³ og hodeplagget hadde sterk symbolikk og demarkasjonsbetydning. Noen menn barberte bort skjegget når de giftet seg med latinersker og dette er viktig fordi skjegget også symboliserte skillet mellom ortodokse og *andre*.⁶⁴ Endringene speilet i eksemplene viser at Bysants på slutten av 1300-tallet var blitt dypt splittet i sjelen. Spalten var hovedsakelig innrisset i folks psyke gjennom *mødre*. Den handlet også mye om hvorvidt det var guds mors *jomfrudom* eller *fødekraft* som er viktigst og hva som springer ut av det i forbindelse med den hellige ånd.⁶⁵

Serbia vest for Bysants

Langs den antikke grensen mellom gresk og latin språkdomene bosatte det seg en slavisk stamme med flere navn: *sorabi*, *sorbi*, *sirbi*, *servloi*, *veni* og *andre*,⁶⁶ i dag kjent som serbere. Alle de forskjellige navnene gjør det vanskelig å enes om når de faktisk kom til Balkan og eventuelt *hvem* de kom sammen med. Det bringer dermed inn etnisk politikk og forvansker

⁶⁰ A.Chakalova, M.Poljakovska, (*Liv og skikker i bys. samfunn*), s. 157. 14 karats gull er det såkalte "fattige" gullet blandet med sølv, som italienerne solgte mye av. Det har overvunnet markedet for lengst slik at 18K og 24K gull av mange ikke gjenkjennes som sådan, men tas for bijouteri eller i beste fall for "tyrkisk gull" og verdsettes tilsvarende.

⁶¹ Stordomestik, senere keiser, Ioannis Kantakouzenos giftet seg gresk med Irina Asen-Palaiologos. Han ledet en "nasjonalromantisk" og reformatorisk adelig bevegelse på 1340-tallet, som kjempet mot latinsk innflytelse i samfunnet. Han underskrev alle dokumenter med sin kone. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 476. Deres eldste sønn ektet en østligkristen datter av despot Dimitris Palaiologos, mens den andre sønnen ektet Isabell av Lusignan, for medgift. B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og...*), s. 94, 108.

⁶² [Dimitris Cydon, Apol. I.P. 364. 39-40], A.Chakalova, M.Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 187.

⁶³ Cydon klaget på at man ikke lenger kunne se hvem som var hvem fordi alle brukte alle slags hodeplagg. A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 177.

⁶⁴ Bl.a. sønnen til Irina av Montferrat, Theodor. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 241; A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 179.

⁶⁵ Kanskje den hellige ånd er kvinnen og det er derfor de ikke har klart å løse det?

⁶⁶ J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 67, fotn. 18.

stadfestelsen ytterligere.⁶⁷ Både i 658 og 688 kriget bysantinske keisere i "Slavinia" med dem på Donaus *sørside*.⁶⁸ Områdene var tapt for den bysantinske kronen og på 900-tallet skrev keiser Konstantin Porfirogenitos at "servierne" hadde *fått* dette området i gave på 600-tallet av keiser Heraklion (610-641) og da det er sikkert at de ikke *fikk* det, men kriget det til seg. Det var en keiserlig takt å gi land *i gave* til folkeslag som hadde erobret det hvis det ikke lenger lot seg gjøre å få dem vekk. *Sorbi* og *horvati* (serbere og kroater) nevnes da sammen i området for første gang, men hverken sammen eller på samme side i boken.⁶⁹ Landet de tok hadde vært bebodd fra 6000 f.Kr. av Vinča [vintsja] og Lepenski Vir kulturene. Solrikt, men kontinentalt klima, mange elver og gunstig topografi gjør regionen egnet for dyrking av korn og druer, biavl og husdyrhold. Det bodde allerede flere siviliserte stammer der da romerne kom. Blant annet ble "*Liburnernes land*" styrt av dronninger, som var "noen flotte, sterke kvinner som i følge romerne "fødte barna sine lett".⁷⁰ Fra romersk beseiring på 100-tallet e.K. ble regionen kalt for øvre og nedre *Moesia* og var verdenskjent for metallrike gruver og helbredende vannkilder.⁷¹ Landet ble urbanisert med veier og byer, særlig langs Donau, som var Romerrikets nordlige grense og handelen blomstret. Flere viktige romere ble født der: Konstantin den store i *Naissos/Niš* [nisj], hans utfordrer Galerius i *Felix Romuliana* ved Zaječar og Justinian i Paraćin [paratkjin] eller *Iustiniana Prima*, hvis ruiner i dag uvanlig kalles for "keiserinnens by" mulig på grunn av hans kontroversielle kone Theodora.⁷² Da Romerriket ble delt kom Moesia under østlig jurisdiksjon, men det var ikke uproblematisk; området ble oppdelt i nøyte kartlagte kirkelige enheter, hvis forhold ble mer tilspisset ettersom motsetningene mellom det østlige og vestlige syn på den *ene gud* vokste. Serberne var krigere, handelsmenn og bønder. I 869 ble de endelig kristnet av de østlige misjonærene Kirilos og Metodios fra Thessaloniki, som utviklet liturgier på folkespråket til dem og selv en egen serbisk skrift – kyrillisk – med utgangspunkt i gresk.⁷³ Mot slutten av 1100-tallet formet de en middelalderstat med primærhersker og navn. Herskeren het Stefan Nemanja og staten

⁶⁷ *Serbi* nevnes første gang av Plinius i 69/75 e.Kr lokalisert nordøst fra Bosphorus. "A Cimmero accolunt Maeotici, Vali, Serbi, Zingi, Psesii". [Historia Naturalis, Pliny the Elder, VI, s. 7, 19, Leipzig, 1875].

I 175 e.Kr. nevnes de i nedre Panonia ved Donau, i nærheten av der de er i dag. [Claudii Ptolemaei Cosmographia..., Ulmae, 1486, V, s. 9]. Aleksandar M. Petrović, *The prehistory of the Serbs*, s. 13.

⁶⁸ J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 61, 64.

⁶⁹ R. Damjanović, fl. red. (*Serbia-serbisk folk, serbisk land, serbisk åndelighet i utenlandske forfatters verk*), s. 122. J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 61, fotn. 51. John E. Morby, *Oxford Dynasties of the World*, s. 51.

⁷⁰ J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 10. (Ilirer, Dalmater, nærmere Adriaterhavskysten; der finnes fortsatt et sted som heter det).

⁷¹ J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 11. Diokletian ble født i Salona, dagens Split i Kroatia.

⁷² S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 14, 15.

⁷³ J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 60, 98, 100-101; S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 20. Russerne kan ha overtatt det bare etterpå.

Raška [rasjka], med hovedsetet Ras. Grekerne fortsatte å kalle det for *Servia*⁷⁴ som tydelig har satt preg.

Forholdet mellom Bysants og *Servia* var verken stabilt eller vennlig. For å bygge en allianse og stabilisere forholdet fikk Nemanjas ugifte mellomste sønn Stefan en keiserdatter fra Bysants til kone. Sammen med Evdokia fikk han en høy sevastokrator tittel. Men, etter fire barn og rett etter det sterke katolske angrepet på Bysants i 1204, sendte ektemannen henne av gårde i fillekjortel, angivelig på grunn av promiskuitet.⁷⁵ Med det samme ektet han i stedet den venetianske Anna av Dandolo, barnebarnet til dogen Enrico Dandolo som hadde ledet det 4. korstoget mot Konstantinopel (og død der)! Stefan Nemanjić fikk da kongekrone fra paven i 1217 og ble deretter kalt *Stefan den førstekronede*.⁷⁶ Nesten parallelt reiste Stefans yngste bror Sava Nemanjić til Nikaea, hvor det eksilerte bysantinske hoffet og klerkene oppholdt seg mens Konstantinopel var okkupert. Der fikk han innvilget autokefalitet ("selvtenkelighet") for den serbiske "folkekirken" og grunnla i 1219 arkiepiskopiet Žiča [zsjitsja], tilsvarende et erkebispedømme. Sammen med sin far, den gamle herskeren Nemanja, hadde Sava allerede (1189) grunnlagt klosteret *Hilandar* i munkerepublikken Athos i Hellas, som fortsatt er den serbiske kirkens hovedsete.⁷⁷ Sava lot oversette flere bysantinske lover, som *Nomokanon* (kirkelig kanon) med deler av romerretten og *Prohiron* (byloven), som ble forvaltet gjennom nydannet kirkelig administrasjon.⁷⁸ Det ble innført bysantinsk tidsregning fra *verdens begynnelse* (5508 f.Kr.),⁷⁹ men de brukte "vanlige" betegnelser for måneder og dager. På tross av katolsk krone og pavens stadig tilbakevendende *Curiae*,⁸⁰ ble serberne *fra innsiden* inspirert av bysantinsk spiritualitet og kultur. De kjørte på to spor fordi de var i midten.

Etter kongens invitasjon kom det gruvearbeidende saksere til Serbia på begynnelsen av 1200-tallet og gjenopptok gruve drift som hadde stilnet etter romerne.⁸¹ Det var særlig den sørlige landsdelen Kosovo som var rik på edle metaller. Blant annet, ble det i gruen Novo Brdo funnet mye sølv med en femtedel gull, kalt *glamma*. I tillegg til et forholdsvis godt utviklet romersk veinett,⁸² medførte de store sølvfunnene at kongedømmet ble sentrert i

⁷⁴ J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 256.

⁷⁵ Isak Angels datter Evdokia. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 163, 171.

⁷⁶ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 382-4. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 168.

⁷⁷ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 390, 404, 407. J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 169-170, 262. Han må ha gjort alt dette i samsvar med sin bror (selv om det er blitt diskutert) fordi broren trolig på nytt ble kronet i det nye arkiepiskopiet. Men Sava rømte for å bli munk og gjennomførte sine religionspolitiske mål stort sett på egen hånd.

⁷⁸ Nye oversettelser ble tilføyd; "*Keiser Konstantins og Justinians lov*", med *Landbruksloven* og *Sintagma*, et juridisk ensyklopedi. S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 157. J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 274-5.

⁷⁹ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 260

⁸⁰ Mange eksempler; hos J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), bl.a. s. 190, 197, 233, 359.

⁸¹ S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 167. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 187.

⁸² Flere mindre veier førte til hovedveien *Via Militaris*, som forbant Singidunum [Beograd] og Konstantinopel. S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 90.

dette området, som i dag utgjør Serbias sørligste del. Mye av det området ble tapt ganske nylig. Samtidig hadde den bysantinske byen *Ragusi*, helt sør på Adriaterhavskysten og i direkte kontakt med Kosovo, henvendt seg til Venezia for beskyttelse i 1205. Det angrepde Bysants var ikke lenger i stand til å gi dem det.⁸³ *Ragusa* eller Dubrovnik på slavisk kom så under venetiansk protektorat og betingelsen var at de ble katolske. De utviklet nære forretningsbånd med det serbiske innlandet. Påfølgende spredning av serbiske sølvmynter var ikke velkomment i landene rundt, men kunne ikke stoppes. I 1294 fikk *dinaren* fastsatt sin vekt og renhetsgrad (0,925) og ble landets primære eksportvare. Flere regjeringer tok eller smuglet dem inn og omsmeltet til egen mynt.⁸⁴ Både Serbia og Dubrovnik vokste seg mektige på forbindelsen; Serbia ble en mektig middelalderstat, mens havnebyen ble republikk. Republikken hadde en godt betalt grunnleggende selvstendighet i forhold til alle andre enn Venezia og kom til å bli et av Europas viktigste utvekslingspunkter for varer, rømlinger, spionasjeinformasjon og gull i tiden som fulgte.

Ytte og indre fiender

I 1261 klarte den eksilerte keiserstanden under dynastiet Palaiologos endelig å vinne tilbake makten over det ødelagte bysantinske keiserdømmet sitt. Reformert og flere forsøk på å restituere liv og næringen førte bare halvveis frem på grunn av sterk indre religionsstrid og generasjonsmessige uenigheter. I løpet av 1300-tallet ble riket rasert av to nye borgerkriger, som begge involverte en revolusjonær, erkeadelig bysantiner ved navn Ioannis Kantakouzenos. Det er oldefaren til Irina Kantakouzenos. Han var en velutdannet mann og begavet kriger, sterkt drevet av sin mors ambisjoner og mektige støtte.⁸⁵ Den første borgerkrigen han deltok i handlet om å få bort den relativt reaksjonære keiseren Andronikos II med hans forhatte (katolske) kone Jolanta/Irina av Montferrat; noe som lot seg gjøre. Dette var i hovedsak gjennomført gjennom Kantakouzenos' militære, politiske og økonomiske styrke, samt allianseekteskapet som den nye keiseren Andronikos III (barnebarnet til den tidligere keiseren) inngikk med enda en korstog-adelig kvinne - Giovanna/Anna av Savoy. Imidlertid døde den nye unge keiseren og en ny, enda verre borgerkrig brøt ut. Denne gangen

⁸³ Byen var sannsynligvis grunnlagt av gresk befolkning fra byen Epidaurus, som på 600-tallet flyktet fra slavernes angrep. Den første venetianske lederen var komte Giovanni Dandolo. Etter ham ble byen republikk ledet av dodger, som satt i to år om gangen. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 54-55, 154, 156.

⁸⁴ V. Ivanišević, *Serbian Medieval Coinage*, s. 203-204. Spredning av serbisk *dinar* i utlandet begynte med 1254 (Dragutin) og hadde sin første storhetstid 1280-1320. Først etterliknet den venetianske *grosso*, men fra 1310 (Milutin) har den kyrilliske bokstaver og herskermotiver med kors. Venezia forsøkte forgjeves å forby serbisk *grosso*, men godtok den i 1294 og stiftet et kontor "officialibus de super denariis Brescoe" for å kontrollere og omsmelte den med det samme den dukket opp. Renhet, tyngde og vekslingskurs ble fastsatt (32 piccoli, men 25 piccoli hvis gjemt unna).

⁸⁵ Rik enke, holdt egne skoler, kultperson. Nevnes som "tante" (θεῖα) til keiser Andronikos III. Red. S. Ćirković og B. Ferjančić, *Ionnis Kantakouzenos*, Red. S. Ćirković og B. Ferjančić, (*Ionnis Kantakouzenos - bysantinske kilder til historien om jugoslaviske folk VI*), s. 297, fotn. 4.

handlet det direkte om katolske versus ortodokse verdier, personifisert i regentkeiserinne Anna, som overtok tronen i navn av sin niårige sønn Ioannis V.⁸⁶ Hun hadde Vatikanet, flere italienske handelsrepublikker og selv deler av Patriarkatet i ryggen. På den andre siden var adelsmannen og hærføreren Ioannis Kantakouzenos og gammel bysantinsk adel. Den brått døde keiseren hadde vært Kantakouzenos' beste venn fra barndommen og han nektet å miste tronen til latinere igjen! Han investerte alt han eide og kriget tappert, men på et tidspunkt var katolikkene så mektige at Kantakouzenos måtte rømme landet.⁸⁷ Han dro til Serbia og bodde ett helt års hos kong Stefan Dušan [dosjan] Nemanjic og hans bulgarske kone Jelena på slottet *Taoniô* (påfuglene) ved dagens Skopje i Makedonia.⁸⁸ Selv om Dušan hadde lovet det, førte ikke alliansen med serberne frem. Dušan så sin egen interesse i situasjonen og snudde. Hans mektige kone Jelena støttet derimot Kantakouzenos med offentlige taler og opprop, men det nyttet ikke.⁸⁹ Han kan også ha vært personlige forhold innblandet i dette. Kantakouzenos hadde ingen flere valg, men ville ikke gi seg så han søkte hjelp fra *tyrkere*. I motsetning til de kristne som enda brukte sverd, lanse, piler og resten av det kalde krigsarsenalet, brukte tyrkerne krutt, kanoner og steinkuler!⁹⁰ De hadde tatt med seg krutt fra Asia og deres interesse lå foreløpig bare i plyndring, så de ble defor naivt sett på som ufarlige, men effektive. Kantakouzenos reiste tilbake for å gjenerobre riket sitt, mens den meget rike serbiske kongen utnyttet keiserdømmets østvendte fokus og erobret dets vestlige territorier helt til Thessaloniki og munkerepublikken Athos! Dušan arrangerte så sommeren 1343 et ekteskap for sin lille sønn og regentkeiserinne Annas datter.⁹¹ Det ble bare forlovet, men likevel, som *keiserlig slektning* opphøyet han på egen hånd det serbiske arkeiepiskopiet til patriarkat og i desember 1345 lot den nye serbiske patriarken krone ham til "*keiser over serbere og grekere*"!⁹²

Omsider, i februar 1347 klarte Kantakouzenos' hær forsterket med tyrkisk krutt å true seg til å bli sluppet inn i Konstantinopels slott. Anna og katolikkene måtte vike. I mai samme år mottok han keiserkronen i Hagia Sofia, slik det var forskrevet, som medkeiser Ioannis den sjette. For å legitimere denne akten, arrangerte han ekteskap for sin datter Eleni og den da

⁸⁶ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 475.

⁸⁷ Keiserinnen deponerte Palaiologenes kronjuveler mot et lån på 30.000 dukater, som enda befinner seg i St. Markos katedral i Venezia. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 489.

⁸⁸ S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 156, 270; Slottet: Episkopet Raška og Prizren/det teologiske fakultet i Beograd, (*Bygningene i Kosovo, det serbiske folks helligdommer og etterlevninger*), s. 379.

⁸⁹ I 1342 sammenkalte dronning Jelena adelsmenn fra begge leirene til møte og holdt en tale av slik retorisk verdi at Kantakouzenos tretti år senere uttrykket sin uforbeholdne fascinasjon i memoarene. Red. S. Ćirković, B. Ferjančić, (*Ionnis Kantakouzenos - bysantinske kilder ...*), s. 394-395. M. Orbin (katolsk munk) kalte Jelena for "donna perversa" på grunn av slike innfall. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 262.

⁹⁰ De var spredt langs Bysants' østgrense og var allerede innblandet i denne konflikten gjennom allianse med Genova, som ville overta handelsprimat i bysantinsk farevann fra Venezia. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 482, 491; S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 156-161.

⁹¹ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 482.

⁹² G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 476. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 262-3, (237).

sekstenårige (legitime) keiseren Joannis V Palaiologos. Avtalen var at de skulle regjere sammen i 10 år.⁹³ Mens Kantakouzenos holdt på med seremonier, innførte den nye serbiske keiseren bysantinsk tituleringssystem og institusjonsstruktur gjennom dekret i landet sitt. Han utga grunnloven *Zakonik* i 1349, som detaljregulerte alle samfunnsforhold og som han hadde lært alt om fra den bysantinske gjesten sin, høyt utdannet innenfor *romeiernes* rettspraksis og statsstyre. Året etter lyste Ioannis VI Kantakouzenos og den bysantiske patriarken både serberne og deres patriarki i bann.⁹⁴ Det serbiske keiserdømmet blomstret opp; stabilt sentralstyre, nye attraktive titler og gull- og sølvutvinning skapte generelt velvære. Et nytt adelskap ble til av de dyktigste generalene, med eller uten tilknytning til den gamle kongeslekten Nemanjić [nemaɲitkj]. De fikk titler maken til dem som var i Bysants, men var ikke medlemmer av bysantinsk aristokratiet. De interne tillitsforholdene illustreres likevel best av faktumet at Dušans bodygarde bestod av 300 innleide *tyskere* (saksere), som alle var spesielt høye.⁹⁵ Men, selv om han ble godt passet på fikk Dušan en brå og uoppklart død i 1355, etterfulgt av harde kamper blant hans nye adelskap. Dubrovnikerne kommenterte tørt: "*Baroni di Rassie, tutti falsi et eniqui.*"⁹⁶

Det fulgte mange kriser i det Østlige Romerriket i forbindelse med Kantakouzenos' bruk av tyrkere i kampen om å redde tronen fra katolikkene. Den unge, legitime keiseren brukte til gjengjeld genovesere i sin litt senere kamp mot Kantakouzenos. Flere ekteskapsallianser etterfulgte og hele situasjonen kulminerte i en stor krig mellom Genova og Venezia om dominans over Bysants' middelhavshandel og øyer i Egeerhavet (1378-1381). Siden det var mange allierte på begge sider, førte dette til stor inflasjon i hele Europa, som krevde en betydelig forsterket myntproduksjon. Det er lett å se konsekvensene av en kombinasjon av Europas forsterkede behov for edelmetaller og Serbias rikdom på nettopp det. Den nye lovgivningen deres tillot utenlandske handelsmenn og laug å eie deler av gruvene og smelteverkene og det ble investert i metallutvinning på begge sider av Adriaterhavet; selv vestlig adel deltok i det gjennom mellommenn.

Ventilasjonssystemer, vanningsystemer, bofasiliteter og kirker ble bygget. Etterhvert omsatte utlendingene store deler av Serbias sølv, mens det samme sølvet klirret i pungene på mange europeiske borgere overalt. Inntektene til dem som eide landet var meget store; de tjente på beskattet uraffinert metall (*urbura*), en tiendedel av det smeltede metallet, pengesmierier, gebyrer for transport, salg, toll, tollutleie og annet.⁹⁷

⁹³ [Cf. Dölger, *Johannes VI Kantakouzenos als dynastischer Legitimist*, Annales de l'Inst. Kondakov, 10 (1938), 19 sq.], G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 485.

⁹⁴ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 497-498.

⁹⁵ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 273.

⁹⁶ "De serbiske baronene [er] alle falske og urettferdige". K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 270.

⁹⁷ S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 167.

Kapittel 2

SLEKTENE BRANKOVIĆ OG LAZAREVIĆ MELLOM BYSANTS OG OSMANNERNE

Slekten Branković

En av dem keiser Dušan adlet med de nyinstituerte bysantinsk-liknede titlene sine var general Mladen. Han stammet i annen generasjon fra Vukan Nemanjić, den eldste broren av kong Stefan den Førstekronede og kirkegrunnleggeren Sava, men han hadde tapt kravet som førstefødt arvtager på grunn av ekteskapspolitikk. Imidlertid var det Vukans etterkommere som ble sentrale i adelspolitikken da kongeslektens hovedgren utdøde, med Dušans sønn Uroš den svake i 1371. Vukans barnebarn Mladen hadde fått mye av det landet keiser Dušan hadde erobret fra Bysants i sør. På 1340/50-tallet ble Mladens sønn Branko *sevastokrator* i byen Ohrid og gav slekten etternavnet Branković.⁹⁸ Slekten heraldiske symbol var *løven passant* (gående), som er å finne meget tidlig, på hærfører Mladens belte.⁹⁹ Den tidlige tilstedeværelsen av heraldikk vitner om inspirasjon fra Vest, da Bysants generelt forbød heraldiske symboler for andre enn keisere; Brankovićene bodde nære Adriaterhavet og hadde tidlig begynt å handle med Dubrovnik og Vest-Europa, som gav seg uttrykk i større toleranse og åpenhet for vestlig innflytelse. Dette gjensidig nyttige forholdet fikk sitt fulle uttrykk under Brankos forretningsmessig talentfulle sønn Vuk, som er Djuradjs far.

Omtrent i 1371 giftet Vuk Branković seg med Mara Lazarević. Ved bryllupet eide Vuk halve dagens Makedonia, deler av Hellas og Albania;¹⁰⁰ Mara var den eldste datteren til Serbias allermektigste landsherre for øyeblikket, komt (knez) Lazar og den gammeladelige komtesse Milica [militisa], som også stammet fra Vukan Nemanjićs linje.¹⁰¹ Mara hadde med seg stor medgift, deriblant det velutviklede Kosovo (men uten den største gruen Novo Brdo), og eiendommens senter ble flyttet dit. Romerbyen *Ulpiana*, omdøpt da til Priština [prisjtina], ble familiens hovedsete. Sammen fikk de tre sønner: Grgur, Djuradj og Lazar. Djuradj ble født i 1373/75¹⁰² og vokste opp på slottet *Vlčitrn* [votsjitrn] "Ulvens torn" i nærheten av Priština. Landet deres hadde et enhetlig navn – Oblast [åblast] (i betydning: Regionen), som var atskilt fra annet serbisk land med grenseposter, hær, mynt og egen lovgivning.¹⁰³ I

⁹⁸ M. Spremić, (*Despot Djuradj Branković og hans tid*), s. 26. "Zavid že sijn Vlĳkanov rodi Gjurgica i Gjurgic rodi Mladena i Mladen rodi Branka i Branko rodi Vlka i Vlk rodi Gjurgaa despota, Gjurg rodi Grgjura i Stefana i Lazara." [egen utheving]. K. Jireček - J. Radonić, (*Serbernes historie II kulturhistorie*), s. 342.

⁹⁹ Det befinner seg i St. Petersburg i dag. D. Mrđenović m.fl. red. (*Genealogiske tavler og våpenskjold hos serbiske dynaster og aristokrater*), s. 121.

¹⁰⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj Branković og hans tid*), s. 27-29.

¹⁰¹ J.K. Jireček - J. Radonić, (*Serbernes historie II kulturhistorie*), s. 342; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 24.

¹⁰² M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 40.

¹⁰³ Pr. 1395 var det sytten byer i Oblast: Priština, Prizren, Zvečan, Jeleč, Sjenica, Vučitrn, Komarani, Skopje... Det var et par slott (Vučitrn, Nerodimlja). I tillegg var det mange handelsplasser i tjeneste for karavaner (Trgovište, Hoča, Kruševo), nitten

Regionen hadde katolske handelsmenn, særlig fra Dubrovnik, lavere skatter og veiavgifter enn ellers på Balkan fordi Vuk ville stimulere handelen. Han likte ikke å krige. Mange karavaner med venetianske tekstiler, salt og et vel av middelhavsprodukter gikk gjennom Dubrovnik, via Priština, nordover, gjennom Serbia og helt opp til Tsjekia og Russland; mens metall, voks, honning, levende dyr, vin, ullstoff, skinn, pels og horn gikk ut av landet samme vei.¹⁰⁴ For å løse alle stridigheter som ofte oppstår på grunn av penger ble det i Vuks land opprettet internasjonale konsulater, fleretniske juryer og rettsinstanser, private garantister, forsikringsselskap og andre begunstigende fasiliteter, etterfulgt av en oppblomstring i servicenæringen og kulturell sammensmelting. For å illustrere Vuks betydning for Dubrovnik, møysommelig drevet av de *Tilbedtes Kollegium*,¹⁰⁵ kan det nevnes at han er den eneste mann i historien med velsignelse til å reise ortodoks kirke på deres land. Forholdet mellom Brankovićene og Dubrovnik ble en langvarig gjensidig nytteallianse, med tidvis elementer av oppriktig lojalitet. I 1394 fikk Vuk venetiansk borgerskap med rett til å overføre det til sine arvinger. I borgerbrevet ble han kalt for "*Magnificus et potens dominus Volchus de Brancho, dominus Rassie, Sclavionie et cet.*"¹⁰⁶

Osmanerne

Mens de kristne landsherrere bygget vakre slott og utvidet sine nettverk av internasjonale forretningsforbindelser og dermed uvitende smuldret opp middelalderske føydalstrukturer, red en asiatisk stamme fra øst mot dem med potente, nye kruttvåpen. Før 1200-tallet var tyrkerne oppdelt i emirater, som gjorde tidvis raske plyndringsinnhogg i statene de møtte på veien, men trakk seg deretter ut igjen til grenseområdene utenfor de siviliserte rikene.¹⁰⁷ Korstogets angrep på Bysants påsken 1204. rettet det bysantinske forsvaret mot vest, mens de østlige områdene forble nesten uten beskyttelse. Da bysantinerne endelig restaurerte sin makt på hjemmebane i 1261 ble ikke de østlige grensene forsterket fordi statskassen var tom. Derfor var det lite som kunne hindre tyrkerne i å okkupere nesten hele Lille Asia da mongolene på slutten av 1200-tallet presset dem mot vest. Lille Asia var Bysants' primære matkilde og ble dermed et enormt tap for dem og tilsvarende vinning for tyrkerne. Dette landet ble deres

klostre og kirker fra tiden mellom 870-1390 med sine eiendommer: den "nye" arkiepiskopien Peć, klostrene Dečani, Gračanica, Đurđevi Stupovi, Bogorodica Hvosnanska, Sopoćani, Sv. Stefan, Sv. Đorđe, Nerezi, Morača og andre. N. Jovanović og Dr P. Pijanović red., (*Historisk atlas for grunnskolen*), s. 48; M. Spremić, (*Despot Djurađ Branković...*), s. 27-29, 44-46; S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 133.

¹⁰⁴ M. Spremić, (*Despot Djurađ Branković...*), s. 661-665.

¹⁰⁵ "Veće Umoljenih" (Høyestesemat i Dubrovnik). J.K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 371.

¹⁰⁶ [*Monumenta et lettere*, I/1, 141], M. Spremić, (*Despot Djurađ...*), s. 42.

¹⁰⁷ I Bysants ble de kjent på 500-tallet da en stamme fra Turkistan slo avarerne. Neste gang de nevnes er på slutten av 1000-tallet, da en gruppe tyrkere-seljuker stormet inn i keiserdømmet fra Iran og trakk seg etter plyndringen ut igjen. Derfor ble de en stund blandet med persere. J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 47, 131, 161.

hovedbase for videre ekspansjon i Europa, særlig etter at Osman I (1288-1326) forente de fleste tyrkiske emiratene i ett rike. Islam var det forenende faktor og islamisme dets fremste mål.¹⁰⁸ Osmanernes nye stat var meget potent: ikke bare på grunn av *jihad*, men også fordi enhver slave som viste uforbeholdent mot i krig kunne få eiendom og potensielt høy posisjon i samfunnet.¹⁰⁹ Å falle i krig ble sett som sikker vei til himmelen, så det var intet å tape. Den 6.4.1326 tok Osmans sønn Urhan den europeiske byen Brusa, som deretter ble osmannernes hovedsete.¹¹⁰

Da Ioannis Kantakouzenos i 1342 søkte tyrkernes hjelp i kamp om den bysantiske tronen gav han denne Urhan datteren Theodora til kone.¹¹¹ Dette brukte osmannerne som grunnlag til å begynne å kreve politisk innflytelse. Omtrent på samme tid ble landsstripen mellom Konstantinopel og Kalipolis rammet av jordskjelv gjentatte ganger i løpet av et par år. Dette ble tolket av bysantinerne i forbindelse med tyrkernes politiske krav som Guds straff. Situasjonen kulminerte påskehelgen 1354 da Kalipolis ble truffet av et så kraftig jordskjelv at bymurene kollapset.¹¹² Ulykken sammenfalt i tillegg med at Kantakouzenos utenom alle avtaler kronet sin egen sønn Mathaios til medkeiser. Fordi det var påske forstod bysantinerne alt dette som et entydig tegn på at dommedagen hadde kommet og hele byens befolkning flyktet i båter over til den nærmeste bysantinske by. Dagen etterpå seilte tyrkerne rett over det smale sundet fra Asia, reparerte murene og bosatte seg fast der. De brukte stedet som brohode til all videre erobring og har både tyrkere og bysantiner regnet sin tid deretter som "*før og etter Kalipolis*".¹¹³

For Ioannis VI Kantakouzenos ble dette skjebnesvangert: han ble ikke lenger sett som den riktige landsfader og makten hans forvitret; selv om han hadde gjennomført forholdsvis vellykkede skattereformer, oppbygning av flåten og andre konstruktive tiltak. Men når makten er tapt, så er den det. Den medregjerende, legitime keiseren Ioannis V grep sjansen og allierte seg med Kantakouzenos' bitreste fiende: italienere fra Genova. De hadde bygget en liten (illegal) by ved navn Galata rett utenfor hovedstadens murer og var ikke preget av adelige hederskoder. De var stortsett bare handelsmenn og pirater. Blant dem fant keiseren en svært rik pirat Francesco Gataluzio, som i flere tiår hadde herjet Middelhavet med *to* piratskip og

¹⁰⁸ [Samtidshistorikerne Nikita Gregoras og Pachymeres], G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 459: K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 485.

¹⁰⁹ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren og hans tid*), s. 9-10. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 228.

¹¹⁰ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 467.

¹¹¹ (Jeg er ikke helt sikker på om de to Urhanene er samme person). For å rettferdiggjøre akten beskrev han i sitt senere forfatterskap dette bryllupet nøye og i vakre ordlag, som har gitt oss detaljert beretning om bysantinske bryllupsskikker og som viser at mange av "våre" bryllupsvaner (hvit brudekjole, slør over ansiktet, diadem, ring med inskripsjon, ris, ekteskapskontrakt osv.) stammer herifra. A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 192.

¹¹² K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 232-233.

¹¹³ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 232-233.

gav ham sin søster til kone, sammen med øya Lesbos (Mitilena) og en despottittel (da søsteren var ekte vasilissa). Selv fikk keiseren økonomisk og militær hjelp til å styrte Kantakouzenos. Kantakouzenos måtte trekke seg til et kloster, hvor han levde og skrev i 30 år til som munken Joasaf.¹¹⁴ Etter dette ble det vanlig praksis å leie inn tyrkere i lokale adelige maktkamper og alle gjorde det. Tyrkerne deltok gjerne, med ett mål for øyet – å erobre dem alle sammen.

Slekten Lazarević

Etter flere sammenstøt med osmanerne utenfor Serbias østgrense, utdøde kongeslekten Nemanjić i 1371. Samme sjebne rammet de fleste adelslektene med eiendommer i de østliggliggende områdene. De overlevne delte deres land og tykerne tok byene til seg. Vuk Brankovic og svigerfaren Lazar hadde tatt mest og mot slutten av 1300-tallet ble de desidert landets rikeste menn. Det brennende behovet for intern samling førte Lazar til å bruke ekteskapet sitt med den gammeladelige Milica som grunnlag til å erklære seg selv som den *åndelige* lederen av den hardt stridende serbiske adelen. Han inviterte patriarken av Konstantinopel til fredskonsil i 1375, der broderskap i forsvar mot felles fiende ble viktigere enn gammel trass. Det ble sannsynligvis bare brevutveksling og gaver, og den gamle forbannelsen Kantakouzenos og hans patriark hadde utropt over serberne i 1350 ble opphevet. Serbernes patriarkat ble også velsignet i evigheten, da det var mye bedre å ha venner blant de rike serberne enn fiender på keiserdømmets vestlige grenser.¹¹⁵ Dette er hovedårsaken til at Lazars etterkommere frem til nå har hatt kirkens uforbeholdne støtte i alle sammenhenger.

De trengte ikke å vente lenge på angrepet: 15.6.1389 (etter juliansk kalender) stod osmanerne klare til slag på en slette i Kosovo i Vuks land. Både Lazar og sultan Muret ble drept under slaget og mangel på konkret ledelse i begge leire skapte kaos. Vuk Branković ble trolig litt forsinket, men kom med en stor hær.¹¹⁶ En katalaner som befant seg i området og rapporterte, slik som flere andre, skrev at: "*Svigersønnen forlot slagmarken da han fikk vite om svigerfarens død. For ikke å tape mannskap vendte han heller tilbake til sitt eget land for å være herre.*"¹¹⁷ Men Vuk tok feil: ryktet om forræderi spredte seg i folkemassen preget av

¹¹⁴ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 494. Blant hans mest kjente skrifter er memoarene, religiøse studier om bl.a. hvorfor islam er skadelig og Historie I, II og III. Selv om de er subjektive regnes de som noen av de beste beretninger om 1300-tallets hendelser generelt og særlig om *hvordan tyrkerne kom til Europa*. Kantakouzenos' Historie I, II og III ble i 1645 utgitt av Louvres trykkeri med Louis XIV som patron og var det første verket i en serie av bysantinske historikere oversatt til latin og faglig kommentert, som dannet grunnlaget for utvikling av fagfeltet om Bysants' historie. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), innledning.

¹¹⁵ S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s.153-162; M. Spremić, (*Despot Djurdj Branković og hans tid*), s. 36-38.

¹¹⁶ Han var en ekstraordinær forretningsmann, kjent for å foretrekke en skarp tanke fremfor et skarpt sverd. Å forlate eller unnlate en slagmark var ikke uvanlig i middelalderen. Lazar ble tatt til fange under rømningsforsøk og halshogd. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 507.

¹¹⁷ [*História de Jakob Xalabia*, skrevet på begynnelsen av 1400-tallet (ed. A. Pachece, Barcelona 1964, kapittel XVI)], M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 50, fotn. 140.

apokalyptisk frykt. Lazars enke Milica og deres 14-årige sønn Stefan hadde patriarkatets støtte, mens Venezia og Dubrovnik henvendte seg konsekvent til Branković som serbisk *dominus*. Disse hadde klart egen interesse av det, men holdningen taler om reel økonomisk makt, særlig fordi Dubrovnik og Venezia var Europas primære sentre for spionasje på slutten av middelalderen, så det er rimelig å tro at de var godt informert.¹¹⁸ De fleste andre voksne adelsmenn i regionen hadde dødd under slaget og etterlatt seg relativt unge barn og enker. Tyrkerne ville ha byene og *en* vasall, som selvfølgelig ikke kunne være kvinne. Vasallavtalene var et ypperlig middel til å utmatte et land finansielt og militært gjennom store årlige tributter, ferdigrente og utrustede soldater til videre erobring og fri plyndring når enn de ønsket det.¹¹⁹ Når vasallen døde, annekterte de hans land, som de i mellomtiden hadde lært å drive. I et tiår etter dette kriget Vuk tappert mot både osmannere og de *andre* serberne. Men til slutt ble han drept i tyrkisk fangenskap 6.10.1397 (noen kilder sier i 1398) offisielt på et ukjent sted i Makedonia.¹²⁰ Et rykte som har kommet til oss fra 1601 vil ha det til at han ikke døde i fangenskap, men ble sluppet fri og så forgiftet av svigermoren sin Milica.¹²¹ En annen rapport anfører Beograd som Vuks dødsleie (som ikke er mulig da Beograd ble bygget etter begynnelsen av 1400-tallet, men er indikativt på grunn av Milicas sønn Stefan, som eide Beograd) og en tredje mener at Vuk ble forgiftet av sultan Bayazid.¹²² Uansett ble hans store eiendom etter at han døde oppdelt mellom osmannerne og sviger-slekten Lazarević, mens enken Mara og de tre sønnene fikk beholde bare det de trengte for å "overleve på et vis".¹²³

Åpen borgerkrig brøt ut mellom hirdene til de døde landsherrene Lazar og Vuk, parallelt med tilsvarende fiendtlighet mellom respektive pretendenter på patriarksetet.¹²⁴ Mens mennene kriget med sverd eller kors, drev Milica og Vuks enke Mara intensive ekteskapsforhandlinger for hver sin sønn. Komtesse Milica stelte i stand et ekteskap som i litteraturen bare er beskrevet i fragmenter og tidvis usant,¹²⁵ men som likevel gav hennes sønn Stefan Lazarević despottittel og seier i tronestriden. Knez Lazar ble balsamert og kanonisert

¹¹⁸ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 40, 42.

¹¹⁹ I følge en tyrkisk ambassadør som den burgundiske spionen Bertrand de la Broquiere i 1432 møtte hos Djurdj. ["Reiser over havet" 1432-1433], Red. R. Damjanović m.fl., (*Serbia -... i utenlandske forfatters verk*), s. 339.

¹²⁰ [1397] M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 48; [1398] K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 335.

¹²¹ Mauro Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, (Dubrovnik/Pesaro 1601), s. 102.

¹²² K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 335. Det er høyst usannsynlig at Vuk døde i Beograd fordi byen først senere ble Lazarevićenes sete; men nevningen av Beograd i den sammenhengen kan tilsi at Vuks dødsleie på et vis var forbundet med slekten Lazarević.

¹²³ [Krønikeren]. Noen dager etter Vuks død inispiserte Milica og Stefan hans land og immobilia. Tyrkerne flyttet inn i viktige urbane punkter, mens Milica ofte signerte brev i Priština som betyr at hun satt i hans slott. Mara og sønnene fikk mulig bo på slottet Vučitrn, men selv slottseiendommens beskatning ble bestemt og innkrevd av tyrkerne, som sier at den lille familien de ble inntektløs. M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 48-49.

¹²⁴ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 36-38. [Viser til: Konstantin Filosof og Patriark Danilo III (1400-tallet), Mauro Orbin (1506-1560), den serbiske krønikeren (1600-tallet), I. Ruvarac (1874), Purković, M. Blagojević (1920-30), Radojčić (1940-tallet), Đ. Trifunović (1968), S. Ćirković (2000).]

¹²⁵ Eksempelvis S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 188. ("Det ble avtalt ekteskap med keiserinnens søster").

og han ble opphøyd til den "himmelske serbiske keiseren", mens slekten hans deretter er blitt sett på som hellig. Vuk ble et sagnomsust symbol på forræderi, den serbiske Judas og aristokratiets generelt "uhelbredelige sjelelige råte", som mange folke diktete ballader taler om.¹²⁶ Hans slekt ble tradisjonelt kalt for *Branković* og ikke *Vuković*, som ville vært normalt da adelssønnene alltid fikk etternavnet etter farens fornavn og det diminutivsuffikset *ić* [itkj]. Men, en hoppet helst over Vuk; selv hans egne barn gjorde det lenge. Først i 1445 nevnte Djurdj, sytti år gammel, sin fars navn i en gjenbekreftelse av noen handelsprivilegier til Dubrovnik, som betyr at han endelig da følte seg trygg nok til å gjøre det.¹²⁷

Den relativt godt skjulte ekteskapsalliansen som gav Stefan Lazarević despottittel og all makt i Serbia har direkte relevans for denne oppgavens tema. Derfor vil jeg gjerne redegjøre for den her. Redegjørelsen krever et raskt tilbakeblikk på politiske forhold i Bysants, hvor Ioannis V Palaiologos hadde vist seg å være en udugelig hersker da han ble voksen. Keiser Ioannis V var den første keiseren av Bysants som hadde forlatt riket sitt. Han oppholdt seg gjerne i Italia og andre katolske land i to og tre år om gangen, offisielt for å be om penger til kamp mot den nå svært alvorlige osmanske trusselen. I oktober 1369 konverterte han i Roma til katolisisme i håp om at det ville hjelpe, men det gjorde ikke det.¹²⁸ Folket hans nektet og demonstrerte. Han hadde fått mange barn med Eleni Kantakouzenos, datteren til den avsatte Ioanis VI Kantakouzenos, hvorav tre sønner. Mens far var borte, delte de makten i Konstantinopel som regenter. Keiserfamiliens samlede politiske syn eksemplifiserer atmosfæren i hele samfunnet, som frem til dette tidspunktet var blitt svært korrupt. Keiserens eldste sønn hadde alliert seg med Genova, døde ung og ble etterfulgt av *sin* sønn regent Ioannis VII, som igjen var betalt av sultanen til å representere *tyrkiske interesser* ved det bysantinske hoffet.¹²⁹ Keiserens yngste sønn var stadig betalt av diverse italienere og med deres hjelp fikk han i 1382 endelig jaget bort sine onkler/morbrødre Emmanuel og Mathaios Kantakouzenos fra apanasjeregionen Morea. De hadde egentlig fått til et relativt levedyktig samfunn i Morea, hvor handelen blomstret og kultur fulgte med og dermed ville keisersønnen absolutt ha det området. Den perioden ble kalt for "Moreansk tidlig-renessanse" og med det tapet av makten der, mistet Kantakouzenos-slektens menn den siste offisielle myndigheten de hadde. Før de ble avsatt, fikk både de to sønnene til gamle Kantakouzenos og

¹²⁶ V. Karadžić, (*Samlede verker av Vuk Karadžić, Serbiske folkesanger II...*), s. 241, 219.

¹²⁷ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 49.

¹²⁸ Han påstod at hele keiserdømmet ville følge etter men det forble hans personlige akt, forkastet av Kirken, politikerne og folkemassen. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 500.

¹²⁹ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 504-7.

deres egne barn despottitler, som videre dannet grunnlaget for slektens følgende politiske aktivitet gjennom kvinner som de plasserte i kloke, mektige ekteskapsallianser.¹³⁰

Keiserens mellomste sønn Emmanuel var trolig mest påvirket av sin mor Eleni Kantakouzenos. Som barn hadde han fulgt faren sin på utenlandsreiser i Vest og et par ganger ble han selv forlatt som gissel i diverse økonomiske øyemed.¹³¹ Hans taktikk i tronestriden var trofasthet på tross av alt. Han var lojal både til sin far og til forfedrenes religion – og mor.¹³² Etter store anstrengelser og mye blod i flere kriger mot de illojale brødrene, ble Emmanuel II enehersker av Bysants i 1391.¹³³ Forut for kroningen i Hagia Sofia, giftet han seg med den serbiske adelskvinnen Jelena, datteren av keiser Dušans søster Theodora og serbiske despot Konstantin Dejanović-Dragaš [dragasj],¹³⁴ hvis rang på ingen måte kan ha vært passende en bysantinsk keiserinne foruten det at hun var *ortodoks* og *adelig nok*. Hun ble imidlertid en fremtredende politiker.¹³⁵ Keiser Emmanuel II og Jelena fikk mange barn og keiseren fortsatte å reise; han var i Roma, Paris og London, der han bestrebet seg på å få vestens herskere interessert i en felles kamp mot islam, men uten å tilby kirkelig union; så da gikk det ikke. Konstantinopel ble i mellomtiden styrt av hans kone, som var sterkt mot unionen, og den tyrkisk-betalte nevøen *Ioannis VII*. Det var sammen med *ham* (dvs. tyrkerne) at komtesse Milica arrangerte ekteskap for sin unge sønn Stefan. Bruden var Eleni Gatalusio, den adlede piraten Francesco Gatalusios og keisersøsterens datter.¹³⁶ Regenten Ioannis var selv gift med en annen av deres døtre, Maria Gatalusio.¹³⁷ Det serbiske patriarkatet velsignet arrangementet, som trolig skjedde parallelt som Vuk Branković ble tatt av dage. Dette forteller hvor stor osmannernes (betalte) politiske kraft hadde blitt allerede. Sultanen hadde også krevd og fått komtesse Milicas yngste datter Olivera i sitt harem.¹³⁸ Imidlertid snudde plutselig alt da tyrkerne sommeren 1402 ble angrepet av tatarer under khan Timur og tapte overraskende slaget ved Angora. Antagonismen mellom den katolske og ortodokse kirken var hovedårsaken

¹³⁰ Tittulering og makt: G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 494; B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og...*), s. 110.

¹³¹ B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og...*), s. 95.

¹³² Blant annet kjøpte han sin far fri fra "økonomisk fangeskap" (pengeløshet) i vesten med noen juveler. Han hentet ham da han var så syk at han ikke lenger klarte å gå på egen hånd, mens brødrene grep en hver anledning til å få tatt faren av dage. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 501.

¹³³ Medkeiser fra 1373 (1391-1429). John E. Morby, *Oxford Dynasties of the World*, s. 53. Han var en høyutdannet mann, lidenskapelig opptatt av forskning og filosofi. Han etterlot teologiske diskusjoner og politisk-retoriske tekster, samt et stort antall brev. [E. Legrand, *Lettres de l'empereur Manuel Paleologue*, Paris 1893, Migne], G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 444. Samtidsmenneskene i Vest ble fascinert av ham og skrev relativt mye om hans besøk

¹³⁴ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 338. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 316.

¹³⁵ B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og...*), s. 125. Eksempelvis sendte Benedette dei Folchi av Milano sin ambassadør i 1432 med brev om et samarbeid mot Venezia til de største maktpersonene i øst: keiseren av Bysants, *hans mor Jelena Dragaš*, genoanske herrer i Egeerhavet og despot Djuradj Branković. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 188.

¹³⁶ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 516, fotn. 4.

¹³⁷ M. Laskaris, (*The Byzantine Princesses in medieval Serbia*), s. 97-98.

¹³⁸ M. Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 103. [Orbin kaller henne Mileva, men hennes navn er ubestridt] S. Ćirković, Kommentarer og kilder til Maoro Orbin, s. 331.

til at anledningen ikke ble brukt til å sette en stopper for tyrkernes videre ekspansjon i Europa. Emmanuel II, Stefan Lazarević, Djuradj Branković og andre kristne landsherrer deltok som tyrkiske vasaller.¹³⁹ Da slaget var over reddet mange ryttere og adelsmenn seg ved å komme seg til Konstantinopel gjennom den genoanske kolonien Galata mot betaling i rent gull.¹⁴⁰ Serberne skrev at Stefan mottok despotkrans og drakt fra regenten Ioannis VII under besøket i Konstantinopel den gangen, men det er ikke sant.¹⁴¹ Han fikk det virkelig av keiseren først i 1410. Heller ikke bruden ble ektet eller hentet før i 1405,¹⁴² som utvetydig gjør tituleringen ugyldig. En regent kunne ikke titulere og en kunne i hvert fall ikke få tittel før en hadde giftet seg.¹⁴³ Likevel hadde Stefan og Ioannis VII all makten i øyeblikket fordi de hadde mye penger og støtte fra tyrkerne med enda mer penger. Derimot ble Djuradj fanget i det han ankom Konstantinopel. Stefan hadde satt opp en felle for ham og regenten "*bandt ham fast i tårnet*"¹⁴⁴ for å forhindre ham i å støtte en pretendent til den tomme tyrkiske tronen som ikke passet dem og eventuelt overta herskerdømmet over Serbia med hans hjelp. Mot formodning klarte Djuradj etter to måneder å rømme fra fengselet med hjelp av sin barndomsvenn Nikola Rodop. Han reiste landeveien hjem til Serbia, hvor han senhøstes 1402 møtte onkelen til en serie av kamper. Han vant flere slag, men det siste slaget stod igjen i Kosovo og da vant Stefan.¹⁴⁵ Etterlengt fred senket seg over Serbia.

¹³⁹ Tatarene møtte opp med indiske krigsefanter og nedverdigelsen var total da den store erobrersultanen Bayazid ble fanget og holdt i bur. I samme rom som buret stod i måtte hans haremskone Olivera servere mat og danse for tatarene i en kjole de hadde avskåret til navlen. [Detalj hos Mavro Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 103/trolig hentet fra Spandugnino] Ønsket om pornografi har alltid vært gjeldende. Serbiske kilder bekrefter bortførelsen og viser at hun kom hjem ved hjelp av sin bror Stefan. Hun oppholdt seg i Dubrovnik, hvor hun var politisk aktiv og i Beograd, hvor hun eide et hus. Sultanen begikk psykologisk selvmord i buret våren 1403, etterfulgt av hard tronestrid blant hans sønner. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 56-57. Oliveras hus: K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 352.

¹⁴⁰ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 336.

¹⁴¹ S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 187.

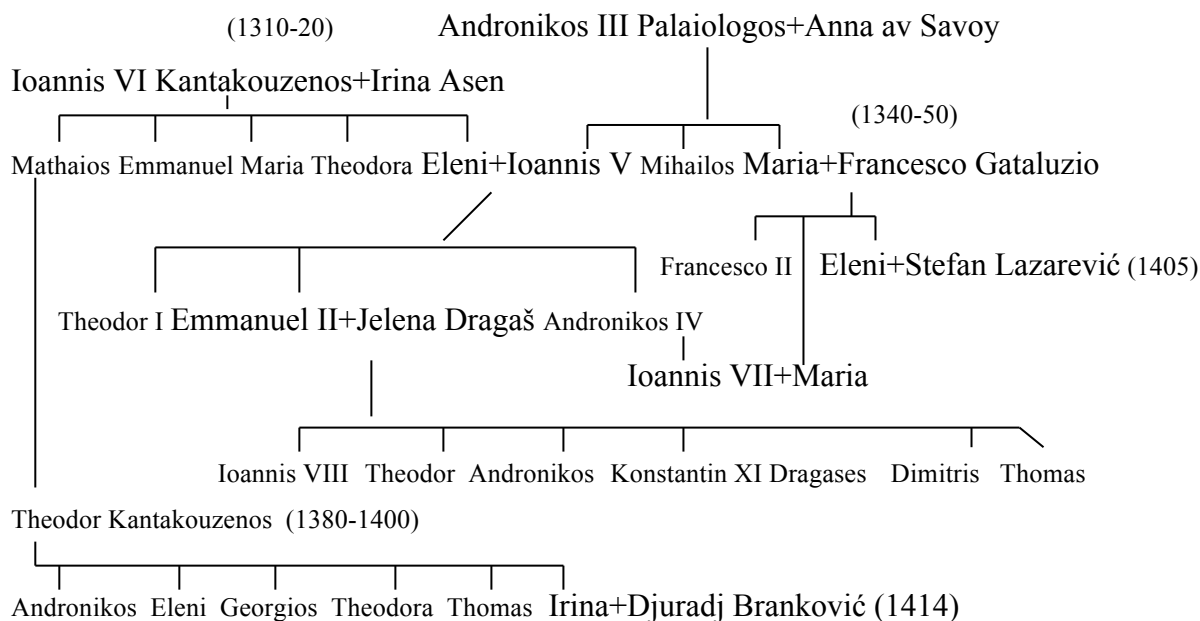
¹⁴² K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 337, fotn. 60.

¹⁴³ For sikkerhets skyld ble kroningen gjentatt i 1410 da både Emmanuel II og Stefan var i Konstantinopel samtidig. B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og...*), s. 15. Det var bedre å ha enda en alliert enn enda en fiende.

¹⁴⁴ Krønikerens uttrykk for fengsling. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 58.

¹⁴⁵ M. Orbin nevner en rekke slag som Djuradj vant før despoten til slutt vant krigen. *Il Regno de gli Slavi*, s. 104-105. S. Ćirković nevner bare Stefans knusende seier ved klosteret Gračanica i Kosovo. (*Serbere i middelalderen*), s. 188.

De nevnte familiebånd er vist nedenfor.¹⁴⁶

Året etter registrerte krønikeren at despot Stefan og den mektige *ungarske* kongen sammen plyndret de få markene i Kosovo som fortsatt var i Brankovićene eie. Det var både en maktdemonstrasjon og et smart politisk trekk fordi Stefan raskt deretter ble også Sigismunds vasall i tillegg til vasallavtalen han hadde med sultanen fra før av.¹⁴⁷ For sin lojalitet mot osmanerne fikk han leve i relativ fred og for lojaliteten mot Sigismund fikk han store kornland i sør-Ungarn med undersåtter og slott. Ett av dem var spesielt godt posisjonert: romerbyen *Singidunum* på møtet mellom elvene Sava og Donau. Donau kunne seiles helt frem til Konstantinopel i øst og til Wien i vest. Stefan reiste et storslagent tronesete Beograd eller Weissburgh, som det også ble kalt,¹⁴⁸ oppå Singidunum.¹⁴⁹ Det ble en mektig forsvarbastion som ingen kunne innta helt ut til slutten av 1600-tallet. Despoten utviklet et velfungerende *despoti* på møtet mellom øst og vest. *Stephanus dei gratia regni Rassie despotus et dominus*

¹⁴⁶ Andronikos III, Ioannis VI og hans kone Irina var tremeninger, Red. S. Ćirković og B. Ferjančić, *Ionnis Kantakouzenos, Bysantinske kilder til de jugoslaviske folks historie VI*, s. 315, fotn. 28. Slektstavle sammensatt av tavle G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 535, samt: Barna til F. Gataluzio og Maria: M. Laskaris, (*The Byzantine Princesses in medieval Servia*), s. 98 og opplysninger refererte til i oppgaven. De med regjeringsmakt står i fet skrift.

¹⁴⁷ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 59. Noen serbere hadde baksnakket Stefan hos sultanen på grunn av forholdet til Sigismund. Potensiell konflikt ble ordnet av hans mor Milica og hennes veninne, som reiste til sultanen og oppklarte "misforståelsen". De fikk med seg den balsamerte Santa Paraskeva som tyrkerne hadde funnet under plyndring av byen Vidin i Bulgaria; sultanen undret seg over at de ikke ba om noe mer kostbart enn "*de tørre knokklene*" [tyrkisk kilde]. J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 335. St. Paraskeva ble lagt i ny kirke i Beograd og ble sentrum for massiv pilgrimsferd vedvarende til i dag.

¹⁴⁸ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 344.

¹⁴⁹ Byen bestod av fem høye festninger, to på klippen, tre ved vannet. Havnen hadde to tårn og kjettingsystem, som i Konstantinopel og stengte Donau for passering. Tjukke murer med skyteskår og mekaniske bruer omringet Øvre by, hvor også slottet hans stod. Det var friskt vann i springer og fontener, mens toaletter og kloakk tok det ut. Nedenfor mot Donau lå Vannbyen, en travel handelshavn på pæler som Venezia. Under byen førte det et nettverk av tunneler mot elvene, som er seilbare i alle retninger. [Bertrandon de la Broquierre, *Reiser over havet (1432/3)*], R. Damjanović m.fl. red., (*Serbia - serbisk folk...*), s. 340.

*Servie*¹⁵⁰ ble ungarsk baron og kom inn i den indre rekken av *Dragens rytterorden*. Det var en orden som Sigismund av Ungarn, Tyskland, Tsjekkia, Polen og Luxembourg hadde dannet, med grener over hele Europa.¹⁵¹ Stefan fulgte kongen på mange nye signingsferder i Europas ytre vest og fikk rettigheten til å utnevne egne ryttere av Drageorden.¹⁵² Det var et ypperlig politisk redskap til å danne en tett lojalitetskrets om herskeren. Han innførte en *stående hær* i tillegg til de eksisterende formene for vernepliktighet basert på eiendomsforhold og behov.¹⁵³ En monetærreform hevet standarden på sølvmynten og sammenfallende med en ny økonomisk krise i Europa 1395-1415 gjorde dette landet hans til en stabil storeksportør av det verdifulle metallet. Sølv trenges til pengesmiing og var derfor av høy verdi.¹⁵⁴

Etter tyrkisk forbilde innførte despoten sterkt sentralstyret "og utslettet nådeløst upålitelig og illojalt adelskap."¹⁵⁵ Han fjernet kvinnene fra offentligheten og håndhevet sin sterke vilje gjennom nydannet adelskap bestående av "avhengige menn, noble eller fattigmenn han selv hadde oppdratt."¹⁵⁶ Landet hans var preget av rikdom, lovlydighet, kulturell oppblomstring og internasjonal respekt. Velværet og trygghet som fulgte gjorde Stefan av Serbia til en kultperson med internasjonal renommé på 1400-tallet. Slottskulturen i Beograd var inspirert av den grandiose ridderstilen fra nabolandene i vest (på fritid), men samtidig var senmiddelalderen i Serbia, som i Bysants, preget av et nostalgisk antikt utdannelsesideal der den "lærdes spirituelle opphøydhed" og *visdom* var de høyeste dyder. Det primære bøtemiddelet mot krig, blod og fordervelse i virkeligheten og den eneste rette vei til *κάθαρσις* [katarsis] var kontemplasjon og viten. Det ble skrevet mange bøker, språkreformer ble gjennomført og skoler for undervisning av barn ble åpnet overalt i Serbia.¹⁵⁷ Kulturproduktet ble en unik blanding, ytterligere preget av mange nye gjester fra øst og vest, sør og nord, som kom gjerne for å delta i litterære sammenkomster og særlig rytterturneringer, som despoten likte spesielt mye. Personlig var Stefan genuint opptatt av estetikk og harmoni. Han elsket å kle seg pent, skrev poesi og holdt internasjonale fekteturneringer for adels gutter fra hele Europa og Asia.¹⁵⁸ Siden han var så rik og satt mellom øst og vest, ble "den hvite" hovedstaden hans også et motemessig møtepunkt. Hans kone fødte ingen barn og nevnes ikke i noen sammenhenger, som tilsier at hun ikke var der i det hele tatt. Hun bodde sannsynligvis i

¹⁵⁰ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 343.

¹⁵¹ L. Pavlović, (*Smederevo og Europa*), s. 25.

¹⁵² S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 198; M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 900.

¹⁵³ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 850, 852.

¹⁵⁴ V. Ivanišević, (*Serbian Medieval Coinage*), s. 199.

¹⁵⁵ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 853.

¹⁵⁶ [Biografen K. Filosof] J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 335. M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 853.

¹⁵⁷ S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 211-212.

¹⁵⁸ S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 197-199. Ut ifra dette ble det utviklet en egen kampsport "Svebor" (Altkamp), som er blitt gjenopptatt og praktiseres i Beograd nå.

kloster og selv ikke dødsåret hennes er nedfelt i skrift noe sted. Så uviktig var hun. Hun ble klat av folket "neplodna Jelača" (den ufruktige Jelacha).

Det er en reel mulighet for at despot Stefan var homoseksuell. Tradisjonen for det var gammel i hele regionen. Biografen Konstantin Filosof skrev at man ved Stefan hoff skulle "rømme unna kvinnelig kjærlighet og musikernes art".¹⁵⁹ "Han brydde seg ikke om kvinner, hadde ikke barn og ekteskapet ble oppløst av seg selv, av grunner som kan ha vært av en intim art".¹⁶⁰ I 1208 ba kirkegrunnleggeren Sava Nemanjić serberne i en tale om å slutte med utroskap, kyssing av andres kvinner og *mouženeistovjastvo* (sammemanns-elsk) for å komme Kristus nærmere.¹⁶¹ Hvis det fantes et originalt, eget begrepet i språket, så må det ha forekommet i praksis også. Både i Konstantinopel og i det antikke Hellas var det vanlig med mannlige og kvinnelige bordeller, så homo-erotisme var dermed ikke noe uvanlig fenomen.¹⁶² Hos osmannerne levde kvinner og menn i atskilte samfunn og homoseksualitet var en tradisjonelt akseptert legning, dog holdt som *privat*.¹⁶³ Mitt motiv for å skrive dette er ønske om å la den historiske personen, hvis jeg har rett, komme ut av skapet etter 580 år. Det er også avgjørende at sammenhenger sees i et mer realistisk lys. Kildene holder sikkert mange flere svar, men jeg har ikke tilgang til dem og kan heller ikke gå videre inn på dette her. Det er denne staten Djuradj arvet etter hvert og derfor har dette emnet direkte relevans for oppgaven.

¹⁵⁹ "Høyrøst og dunking med bena eller dører" ble heller ikke tolerert og alle var kledd i lyse gevanter som despoten delte ut selv. [Despot Stefans liv], S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 209. I samme biografi fremstår Stefan som fullstendig seksuelt avholdene. Herskerinnen var så usynlig i løpet av sitt lange liv i Serbia at jeg på tross av lang litteraturliste ikke har funnet opplysningen om hennes død. Ingen andre kvinner fødte Stefans barn heller.

¹⁶⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 99, 67.

¹⁶¹ J.K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 259.

¹⁶² [N. Gregoras I.P. 447.8-10, Pachymeres Hist. P. 15-16], A. Chakalova, M.Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 209.

¹⁶³ [Broquierre, *Reiser over havet (1432/3)*], om sultan Murets gutteharem og seksuelle preferering av dem], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 224. F. Babinger, (*Mehmed Erobreren og hans tid*), s. 85 om Mehmed Erobreren som ville ha den yngste sønnen til ministeren Luka Notaris til sengs etter erobring av Konstantinopel.

Øverst: Milutin får ekteskapskontrakt om Simonida fra Andronikos II, Simonida, kirkegrunnleggeren Rastko/Sava, bryllup med en vasilissa, Anna av Savoy. Neste rad: Emmanuel II, Kantakouzenos som keiser og munk, Dušan og Jelena m/barn, serbisk fele. Siste rad: balsamert komt Lazar, despot Stefan, Mara Brankovićs stempel, Mehmed Erobreren

Kapittel 3

DJURADJ EKTESKAPSALLIANSER

Stefans søster fru Mara Branković

Omringet av fiender, satt Vuks enke Mara og tre sønner igjen på slottet Vučitrn uten land og inntekter. De korresponderte med mange europeiske adelshus i håp om å forbedre sine liv. Blant adressatene var hoffet i Konstantinopel, doger og senatorer fra Dubrovnik og Venezia, adelige slektninger i utlandet, slekten Sforza i Milano og selvfølgelig den tyrkiske sultanen.¹⁶⁴ Brevene ble skrevet på serbisk, gresk og latin av familiens respektive "språkkontorer". Den "*hedrede og mektige*" og "*meget respekterte fru Mara*"¹⁶⁵ stod først i signaturene og stemplet alt med eget segl, med seg selv og to små sønner på den ene siden og Gudefødersken med sitt barn på den andre; tre sønner tilsammen. Til en hver tid hadde hun egne uavhengige ambassadører – serbiske, dubrovniske, venetianske og greske – som standhaftig jobbet med å fremme hennes interesser i internasjonale politiske fora.¹⁶⁶ Vel vitende om at Brankovićenes handelsparadis ville være det første tyrkerne ville ha, hadde Vuk og Mara gjemt unna store reserver i bankene på Adriaterhavskysten før han døde.¹⁶⁷ Som en illustrasjon ble det bare på ett år i Dubrovnik levert 1880 liter sølv og 14,75 liter bruksgjenstander i gull til en samlet verdi av over 15.000 venetianske gulldukater. Mer enn halvparten (1190 liter sølv) ble kjørt til kysten i vogner av fru Mara personlig.¹⁶⁸ I tillegg gjemte de unna 65 kg sølv hos private kontakter i de andre kystbyene. Da Mara og sønnene plutselig fikk en anledning til å kjøpe eiendommen sin tilbake i 1402, da sultanen samlet inn penger til opprustning mot tatarerne, gjorde hun det. I april 1402 vendte Mara, Grgur, Djurdj og Lazar Branković tilbake til hovedsetet sitt Pristina og de andre slottene sine.¹⁶⁹ Og dubrovniske handelsmenn kunne igjen reise og handle "*in contratis domine Mare*"¹⁷⁰ og "*herskerinne Maras land*".¹⁷¹

I motsetning til sin far var den mitterste sønnen Djurdj en krigers type. Han var nesten bestandig i krig i fjerne østlige områder i intervallet 1402-1413, hvor osmanerne erobret Bysants, tvunget til å delta som vassal. Men han var ikke bare passiv og skiftet ofte

¹⁶⁴ Flest brev og akter er underskrevet i felleskap. Utypisk for tiden var Brankovićene ytterst lojale seg i mellom: kjærlige og hedrende adjektiver *om hverandre* og uttrykksfull religiøs ærbødighet preget skriftspråket, som er særlig påfallende i forhold til en ellers svært nøktern stil når det gjaldt selvtitulering. Mye av korrespondansen er bevart i arkivet i Dubrovnik. [Kildegjengivelser] M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 54-71.

¹⁶⁵ "*Slavna i velmožna*" og "*mnogopoštovana gospodja Mara*." M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 71.

¹⁶⁶ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 62, segl: bilder mellom s. 108-109.

¹⁶⁷ J.K. Jireček, (*Serbernes historie I...*), s. 335; M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 52-54.

¹⁶⁸ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 52-54.

¹⁶⁹ 15.3.1402 var den siste dateringen kneginja Milica, Stefan og yngstesønnen Vuk gjorde fra Brankovićenes hovedstad Pristina. M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 55, fotn. 14.

¹⁷⁰ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 92.

¹⁷¹ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 80, fotn. 102.

sider i tyrkiske tronestrider for å bedre sin posisjon, men var primært på motsatt side av sin onkel Stefan. Han, igjen, hadde pengesterke støttespillere og nesten ingen skrupler.¹⁷² Mara beholdt likevel forbindelsen med broren sin og stilte selv et par ganger som diplomat og mekler mellom ham og Venezia i forbindelse med noen av byene og salteriene som Stefan hadde på Adriaterhavskysten og som Venezia gjerne ville ha.¹⁷³ Venetianerne gjenbekreftet Vuks borgerskap til Mara personlig i 1406,¹⁷⁴ som i henhold til deres daværende relativt kvinnefiendtlige syn i politiske samenhenger var en presedan. Komtesse (kneginja) Mara Lazarević-Branković er ikke blitt verdsatt for den ekstraordinære politikeren hun var. Men det er klart at Djuradjs liv, politikk og herskerdømme ble direkte preget av hennes handlinger og innflytelse, som tydeligst kommer frem i to ekteskapsallianser de to fikk i stand.¹⁷⁵

Alliansen med Trebison

Djuradj var ubestridt av fin herkomst, men hadde en utydelig adelstittel *Herre* (lord) etter sin far. Djuradjs kommende hustru Irina Kantakouzenos kom fra en slekt som visste å plassere sine døtre i strategiske regjeringsposisjoner og ekteskapsallianse med henne var dermed en stor rangmessig oppgradering for ham. Hvordan og hvorfor ble de gift? Dette er ikke beskrevet noe sted, men svarene ligger, som oftest, i årene forut. Djuradj var gift med en prinsesse fra Trebison på Svartehavets sørøstkyst før Irina¹⁷⁶ og det er det som setter hans senere ekteskap med Irina i kontekst.

Den trebisontiske prinsessens fornavn og all informasjon om hennes eksistens er trolig bevisst utelatt fra offentlige samtidsdokumenter for å skjule Brankovićenes reelle konkurransedyktighet i tronestriden.¹⁷⁷ Men hun fantes og foreløpig vet vi at hun kom Trebison, som var et selvstendig gresk keiserdømme grunnlagt av slekten Komnin da de mistet keisermakten i Bysants i 1204. De orket ikke å tape, så en kvinnelig georgisk gren flyttet østover, tok navnet Μεγάλοι Κομνηνοί¹⁷⁸ *Megali Komneni* [Store Komnin] og dannet et nytt rike etter bysantinsk forbilde med samme religion, struktur og titler. Alliansektenskap med de andre østligkristne regjeringsdynastiene var vanlige.¹⁷⁹ De ytterst få historikere som nevner prinsesse Megalokomnina enes om at hun var: *søster* til to senere trebisontiske keisere,

¹⁷² M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 60-69.

¹⁷³ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 55, 62-63, 65.

¹⁷⁴ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 55 og 62.

¹⁷⁵ Redegjørelsen om dette fordrer bruk av et relativt stort antall navn, som jeg beklager.

¹⁷⁶ B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia i første halvdel av 15. årh.*), s. 181.

¹⁷⁷ Navnet finnes sikkert et sted; jeg har ikke lest ren gresk og trebisontisk litteratur (enda). Med unntak av B. Ferjančić unnlater de fleste (særlig eldre) historikere i Serbia å fordype seg i problematikken eller benekter påstanden om at hun fantes. Arkivet til Brankovićene (i Dubrovnik) har sikkert mer å si om dette enn vi hittil har visst.

¹⁷⁸ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 399.

¹⁷⁹ B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og ...*), s. 47. Trebison overlevde Bysants nesten en dekade på grunn av relativ sosial ro, forårsaket av flere suksessive dyktige og langlivde keisere.

Joannis IV og David "Komnenos", samt Maria¹⁸⁰ som etterpå ble keiserinne av Bysants (og sin manns store kjærlighet, noe så sjeldent at det er nevneverdig). Det betyr at Djuradjs første kone var datteren av (daværende) kronprins Aleksios IV av Trebison og Theodora Kantakouzenos.¹⁸¹ Hun var dermed et adelig trumfkort som ville ha gitt Djuradj trebisontisk despottittel om de hadde rukket å krone ham. Med utgangspunkt i regjeringsår, ordinær biologi, historiske marginer og suksessive langlivde generasjoner i keiserfamilien er det mulig å anslå fedrenes aldre og finne tilbake til prinsessens potensielle fødselsår; muligheten for at hun ble født rundt 1385 er der. I så fall ville hun på begynnelsen av 1400-tallet vært femten år og i beste giftealder. Vielsen fant trolig sted i de kildemessig mørkelagte årene mellom 1390-1400 på grunn av følgende grenser: i 1389 var Djuradj ikke med i slaget i Kosovo fordi han var for ung. Dubrovnikernes presise registrering av data omkring faren hans forteller at barna heller ikke deltok i konfliktene som Vuk hadde med osmanerne frem til han døde i 1397, som fortsatt tilsier umyndighet.¹⁸² I tillegg hadde Djuradj en eldre bror som normalt skulle gifte seg først. Den andre grensen settes av at Djuradjs eldste datter Mara sannsynligvis ble født mellom 1401 og senest 1405.¹⁸³ Som regel blir bryllup inngått før barnefødsler og det betyr at det mest aktuelle bryllupstidspunktet er 1399/1400.

Jeg har funnet en signatur fra 29.12.1405 på et pass utstedt til dubrovnikerne for fredfull gjennomgang i Brankovićenes Region. Denne er ikke blitt viet noe oppmerksomhet hittil og har kommet meg til åsyn i sammenheng med Djuradjs bror Grgur, som på vegne av hele familien signerte passet som: "rab Hristu Bogu mojemu gospodin Grgur i gospodin Đurađ i s gospođom i majkom ni gospođom Marom i s prevazljubljenim naju bratom Lazarom".¹⁸⁴ Nøye gjennomlesning viser at "familien" i det øyeblikket bestod av: "[jeg] slave av Kristus' min Gud, herr Grgur og herr Djuradj *og med fru* og moren vår fru Mara og sammen med vår overelskede bror Lazar." Grunnet tett gjentakelse av ordet "frue" i arkaisk språkform gjør det lett å overse at Djuradj her nevnes med *egen frue* og ikke bare frue-mor. Dette kunne ikke ha vært Irina siden de ble gift i 1414¹⁸⁵ og tilsier utvetydig at Djuradj per 1405 var gift med en annen.

¹⁸⁰ Senere bysantinsk keiserinne. Red. Dušan Mrđenović, D. Spasić, A. Palavestra, (*Genealogiske tavler og våpenskjold hos serbiske dynaster*), s. 130.

¹⁸¹ [Sphranzes], J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 345, fotn. 88; John E. Morby, *Oxford Dynasties of the World*, s. 56.

¹⁸² M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 30-48. Selv om de noterte bare forhold relevante for dem, var Dubrovnik og Venezia så godt informert om alt at dette sannsynligvis er sant.

¹⁸³ B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 182-185.

¹⁸⁴ [Egen utheving]. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 60. [Dubrovniks arkiv, *Povelje i pisma*, I/1, 147-148]. Den er ukommentert, men jeg takker M. Spremić dypt for å ha gjengitt denne.

¹⁸⁵ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 71.

Hvem kunne ha vært bindeleddet mellom serbisk og trebisontisk aristokrati? Bare fru Mara kan ha vært lobbyisten her fordi ektemannen var død, Djuradj var relativt ung og ukjent og majoriteten i hjemlandet var imot dem. Den regjerende bysantinske keiserinnen Jelena Dragaš [dragasj] var serbisk, men i det aktuelle øyeblikket relativt ung selv (og sikkert rimelig opptatt med å føde barn, siden hun og Emmanuel II fikk minst seks.¹⁸⁶) I tillegg var hun langt unna, men var trolig et bindeledd. Det er en plausibel mulighet at den neste personen i kjeden var *hennes mor* Teodora Dragaš, keiser Dušans søster. Hun var ambisiøs, politisk aktiv og kalte seg selv for keiserinne hele livet, selv om hun aldri var det.¹⁸⁷ Det var Djuradj som var den aktuelle brudgommen og ikke hans eldre bror Grgur. Han kan ha vært gift med *keiser Dušans* kusine Teodora - eller så var det farens bror Grgur som var det; dette er litt uklart.¹⁸⁸ Imidlertid var det bare menn som offisielt kunne forhandle om ekteskap, så det må ha vært med en sterk mannlig garantist i prosessen; særlig fordi Djuradj i øyeblikket verken hadde land, høy tittel eller trone. Protokollen ble trolig korrekt observert da forhandlingsmotparten her var keiseren av Trebison. Derfor er det rimelig å tro at forhandleren var keiser Emmanuel II av Bysants, mannen til Jelena Dragaš.¹⁸⁹ Det er rimelig å tro at Mara snakket med Teodora Dragaš, som kontaktet sin datter Jelena, som fikk Emmanuel II av Bysants til å snakke med Emmanuel III av Trebison, som gav barnebarnet sitt til Djuradj Vuković. Ja, hvorfor det?

Hvis en søker å finne en fellesnevner for disse personene, er det en ting som skiller seg ut: østligkristen ortodoksi og anti-unionisme. Jeg har tidligere vist at den sterkeste polariseringen i samfunnet var mellom latinfile og grekofile. De første hadde pengene, Jomfru Maria, tekniske innovasjoner og ekspansjonsønsker og de andre hadde gamle titler, Gudemoren, stolthet og hedersarv, høy utdanning, tomme palasser, standhaftig tro og svært dårlige utsikter. Emmanuel II Palaiologos ledet den ortodokse linjen; posisjonen hans, som sultanens vasall, var en tung nedverdiggelse, men hans verdige holdning og autoritet forlenget rikets eksistens i hvert fall litt. "Den som ikke vet at han er keiser vil med det samme kjenne

¹⁸⁶ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 535.

¹⁸⁷ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 338.

¹⁸⁸ Teodora Branković rømte for å være elskerinnen til kong Marko Mrnjavčević, som hadde sent sin egen kone på ferie til morsslekten i Bulgaria. Marko og Theodora flyktet for å være sammen til diverse slott og hytter og ingen fikk tak i dem på lenge. Dette skapte stor (politisk) turbulens i det østeuropeiske aristokratiet; under sterkt press (fra blant andre keiseren/innen av Bysants) måtte Marko til slutt levere fra seg Teodora hos sin egen svigerfamilie (Hlapen familien) i Bulgaria og ta med sin egen kone hjem. Teodora ble så kjørt tilbake til sin mann Grgur Branković, som igjen fant den verdslige tilværelsen for smertefull og valgte klosterets stillhet, hvor han døde i 1408 (men da var også Marko død). K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 259; Grgur: M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 61. Prins Marko var egentlig han konge, men fordi han var ung ble han kalt for prins eller "lille-konge". Han inspirerte folket i århundrer til å dikte et helt eget opus om den kjekke og trassige prinsen og er i balladetradisjonens supermann. Det har lenge vært en undring blant historikere og litteraturvitere om årsaken til dette fordi den historiske personen døde som tyrkisk vasall og egentlig aldri gjorde konkret sporbare heltedåder. I folkediktningen er han uatskillelig knyttet til en trassig hest, vindrikking og sin *buzdovan*, som er et slagvåpen formet av en tjukk stokk med jernkule på toppen. Kanskje var heltedåden i at han trosset all politikk for sitt begjær? (Merknad: i ref. angir Jireček et årstall som ikke kan stemme fordi Marko døde før det)

¹⁸⁹ Senere vennskap mellom Djuradj og Emmanuel styrker hypotesen. (Vil bli referert til).

ham på skikkelsen",¹⁹⁰ hadde sultan Bayazid sagt om ham. Pest, krig og plyndring hadde redusert riket hans til 40-50.000 innbyggere i et omringet Konstantinopel, men på tross av realitetens premisser gav de ikke opp. I denne sammenhengen ble Djuradj Branković en viktig brikke på grunn av sin trosbekjennelse, personlige verdier og potensielt mye land og penger hvis de fikk tilbake det som vare deres.

Megalokomninas barn

Mange historikere tilskriver fortsatt alle de seks barna til Djuradj Branković til hans ekteskap med Irina, men jeg tror ikke det er tilfellet. Spørsmålet om hvem som fødte hvilket barn er meget viktig fordi relasjoner av denne art gjennomsyrrer alle forhold i en familie og har direkte innvirkning på arverekken. Folks handlinger og samhandling kan bare begripes hvis deres livsbetingelser observeres mest mulig i samsvar med virkeligheten og en ikke glemmer at de var *mennesker*. Djuradj og Megalokomnina fikk sannsynligvis datteren Mara i intervallet 1401-1403.¹⁹¹ Hun ble kalt for ἑξάδεληφη (nær slektning) av gamle keiserinne Theodora av Trebison,¹⁹² som må ha vært hennes mormor. Palaiologenes hoffhistoriker Sphrantzes brukte det samme uttrykket om Maras forbindelse med keiser Ioannis IV Megalokomnin av Trebison, som må ha vært hennes morbror.¹⁹³ Det etterlater liten tvil om hvem som fødte henne. Djuradj's eldste sønn, som også fikk navnet Grgur [Gregor], kan også ha blitt født av Megalokomnina innen 1410/tidlig 1411. Han omtales som *regent* og *eldst* i diverse sammenhenger, men blir relativisert i forhold til de andre sønnene hvorav en døde ung.¹⁹⁴ Tettheten mellom *Irinas* fødsler (fire på seks år) gjør det vanskelig å plassere Grgur i tid og øyevitnet Bertrandon de la Broquiere gjør det enda vanskeligere med sine opplagt feil aldersanslag fra 1432.¹⁹⁵

Ett brev fra Dubrovnik til fru Mara av 11.12.1408 gir mulig nye opplysninger om barna til Djuradj: en kvinne hadde sent brev til *noen* i Dubrovnik, som videresendte budskapet

¹⁹⁰ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 508-509.

¹⁹¹ Datter-Maras alder og slektskap med keiser Konstantin XI Dragases Palaiologos ble problematisert i forhandlingene om hennes gjengifte i 1451. Bare her vi får vite om hennes herkomst: i følge keiserens private sekretær Sphrantzes, som sikkert visste hva han sa, var Mara *eldre enn keiseren* (født 9.2.1405). I et annet brev (1451) skrev Sphrantzes at Mara var 50 år, som kan ha vært omtrentlig, men likevel talende da det handlet om hennes evne til å føde. B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 182-185; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 427.

¹⁹² K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 345, fotn. 88. Hun døde i 1426.

¹⁹³ B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia i første halvdel av 15. århundre*), s. 181-182.

¹⁹⁴ Ducas 259, 261, hos M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 225 og 591. [Orbin].

¹⁹⁵ [Bertrandon de la Broquiere, *Recueil des voyages et documents pour servir a l'histoire de la geografie*], red. R. Damjanović m.fl., (*Serbia -... i utenlandske forfatters verk*), s. 339-340. Phillipe den Godes burgundiske kirkespion møtte Djuradj med tre sønner under jakt på slottet Nekudim i 1432-33. Han beskrev den eldste sønnen som *tjueåring*, midterste som sekstenåring og yngste som fjortenåring. I så fall måtte Grgur ha vært født i 1412-13, som ikke er mulig fordi Djuradj da var i Thessaloniki men enda ikke gift med Irina; han kunne heller ikke ha vært gift med Komnina fordi han forhandlet om nytt ekteskap. Derfor var Grgur enten 22-23 år eller under 16 (født etter 1416). Dette i forhold til at *Irinas første barn* sikkert het Theodor og antakeligvis kom til verden sent i 1415. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 159; B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 180-184. Den sønnen yngste var 11 år (født i 1421).

til Mara. Der stod det at: "*vi har oppfattet det De skrev til oss om fru Jelena, datteren til herr Djurdje*",¹⁹⁶ som hadde det bra. Dermed vet vi at fru Mara i 1408 brydde seg om et kvinnemenneske med relasjon til Dubrovnik, som ikke ville brevveksle med henne direkte. Det betyr at kvinnens oppholdssted ikke skulle avdekkes gjennom budbringeren. Den ellers omfattende korrespondansen med Dubrovnik tildekket avsenderen for godt, men det er mer som kan leses ut av dette enn det er blitt gjort hittil.¹⁹⁷ Brevet virker kodet fordi det innholdsmessig formidler påfallende lite, slik at ingen uheldig informasjon lekker ut til uvedkommende hvis det havner i feil hender. Navnevalget kan også være en kode: svært mange serbiske og greske adelskvinner het Jelena, Elena og Eleni (som betyr: *gresk*) og slik var det uspesifisert nok til å bevare hemmeligheten til i dag. Det fantes også flere Djuradjer i området og mangel på etternavnet styrker hypotesen om at brevet er kodet – eller at det utvetydig omhandler Maras sønn. Hverken før eller etter dette nevnes ingen flere Eleni i Brankovićene samlede bevarte korrespondanse,¹⁹⁸ som sier at navnet enten var et pseudonym eller at Eleni døde. Men, brevet kan virkelig ha handlet om "*datteren til Djurdje*", slik det sto og ha vært et pseudonym for datteren hans Mara. Eller var det kanskje moren som het Eleni og de kan ha blitt "sammenlagt" til en person for å gjøre dem ugjenkjennelige?

Historisk rekonstruksjon viser at dette er mulig: på denne tiden ble residensen Vučitrn vekselvis igjen angrepet av plyndrende osmannere og en samlet hær av Stefans tilhengere, osmannere og ungarere.¹⁹⁹ Djuradj var i utlandet i lange perioder, mens kvinnene hjemme i Kosovo innen 1410 på nytt hadde tapt mesteparten av landet sitt.²⁰⁰ Hvis Megalokomnina per desember 1408 fortsatt var i live, oppholdt hun seg sannsynligvis på et roligere sted enn Vučitrn. Hun var født i keiserpalass, som fordrer en viss personlig standard og det må også ha vært umulig å beskytte henne når mannen var langt borte.²⁰¹ Mara hadde ingen hør og den påventede legitime kroningen av Djuradj til trebisontisk despot, samt Stefans fortsatte barnløshet var gode nok grunner til å ønske å likvidere både henne og datteren. Dette med utgangspunkt i det faktum at despottittelen berodde på svogerskap, som vill opphøre hvis

¹⁹⁶ [Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma, (Gamle serbiske akter og brev)* I/1, s. 157], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 69-70.

¹⁹⁷ Det ble en diskusjon tidlig på 1900-tallet om Djuradj eventuelt hadde enda en voksen datter. Men da hun ikke ble nevnt igjen under dette navnet, ble det antatt at det gjaldt datteren til en annen "herr Djuradj" eller misforstått slektsforhold. Red. D. Mrđenović m. fl. (*Genealogiske tavler og våpenskjold hos serbiske dynaster*), s. 136, fotn. 14.

¹⁹⁸ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 70.

¹⁹⁹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 63.

²⁰⁰ I intervallet 1408-1409 dateres fru Maras brev fra Vučitrn, Priština og Peć, som viser at eiendommen var liten. "Til nevnelse av mine barn i all gudgitt evighet og ubetinget" overga hun ofte hele landsbyer med skatter og administrasjon som gave til klosterne på Athos, særlig sjelsbotklosteret St. Pavle. Det var en bedre løsning enn å la dem stå åpne for plyndring eller prøve å bestyre dem selv. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 61-68. I 1410 var de helt uten land igjen.

²⁰¹ Serberne var tidlig kjent for å bruke giftige piler (før 1000-tallet). En meget dødelig plantegift *Aconitum napellus* ble brukt både i piler og i flytende form gjennom hele middelalderen. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 108.

kvinnen døde. Det er rimelig å tro at lille Mara en gang gikk på skole fordi hun som voksen var kjent for høy utdanning og omfattende egenhendig litterær produksjon.²⁰² Den da ca. syvårige jenta kan lett ha begynt sin skolegang i et kloster i nærheten av Dubrovnik sent i 1408. Hypotesen om stedet styrkes av faktumet at Djuradj ved to senere anledninger også søkte eksil i Dubrovnik og ikke Venezia, hvor han også hadde borgerskap, asyl og tittel.²⁰³ Han var også hjemom i august 1408²⁰⁴ og det er en plausibel mulighet for at mor og datter ble flyttet til et sted i nærheten av den rike kystbyen, hvor de kunne være trygge inkognito og ha det behagelig. Selve byen var full av alle slags folk og det ville være umulig å skjule seg der.

Et annet spørsmål som krever dypere forskning i kildene er om sønnen Grgur også var keiserdatterens barn.²⁰⁵ Det er indikasjoner som peker mot det: mannen var hjemme i perioder i 1406, 1408 og noe mer i 1409,²⁰⁶ så han kan teknisk sett ha laget barnet. I så fall ble gutten født mens far var i utlandet, som er mulig. Det eneste bildet av hele familien (han hadde med Irina) på charteret til Esfigmenou klosteret i munkerepublikken Athos fra 1429 viser at Grgur og Mara, hvis en ser forbi stilmessig tegnekanon, har fellestrekk som avviker fra de andre barna, noe også andre forskere har lagt merke til.²⁰⁷ Hensikten med denne typen portrettering var å vise herskerfamilien mest mulig realistisk for å styrke deres makt i fjerne strøk dit de sjeldent eller aldri dro selv.²⁰⁸ Den ubestridte portretiske kvaliteten og ekte proporsjoner gir oss anledning til ta utgangspunkt i dette bildet: vi ser at Mara og Grgur har noe mørkere hud enn *alle* de andre og et lett asiatisk preg over øynene og leppene. Det er stor sannsynlighet for at Megalokomnina var nokså mørk på grunn av flere asiatiske keiserinner i sin stamtavle.²⁰⁹ Senere politisk nærhet mellom søsknene Mara og Grgur kan også styrke hypotesen om at de

²⁰² Relativt mye forskning er gjort om Mara Branković grunnet hennes intellekt og høy veldedighetsaktivitet etter tyrkisk okkupasjon av Bysants og Balkan. På eiendommen hennes i dagens Bulgaria bodde mye overlevende adel og sakralelite fra Serbia, Bysants, Trebison og omegn. Mara advokatterte befrielse av deres pantede skatter i vestlige banker, arrangerte/betalte redning av relikvier, kjøpte nedbrente klostre, restaurerte dem o.a. Hun stemplet alt med fars stempel og levde svært lenge. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 635-654; F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 91; P. Ivić m.fl., *The Esfigmenou charter of despot Djuradj*, s. 68; Donald M. Nicol portretterte henne i *The Byzantine Lady: Ten Portraits 1250-1500*, litt upresist som historiker, men givende fordi han kunne gresk og, som flerårig direktør av biblioteket Genadion i Athen, hadde direkte tilgang til greske kilder. (Har på UB).

²⁰³ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 281, 289-290. Hypotesen styrkes ytterligere med at intet sted i det serbiske området var trygt, selv ikke klostre. Munkerepublikken på Athos forbyr kvinner adgang så der kan de ikke ha vært.

²⁰⁴ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 65.

²⁰⁵ Hans navn kan knyttes til Djuradj's eldstebror Grgur som døde i kloster i 1408. Djuradj var svært knyttet til begge sine brødre og under de gitte omstendighetene kan han ha oppkalt sønnen etter broren sin hvis gutten ble født relativt kort etter dødsfallet. Er det like sannsynlig å kalle en sønn Grgur i 1416-17 eller senere? Navnene til de andre barna henger sammen i en annen "logikk": de to første etter Irinas familie, de to siste etter Djuradj's morsslekt (og yngstebror).

²⁰⁶ 1.4.1406 og 8.8.1408 gratulerte dubrovnikere fru Mara med sønnens trygge hjemkomst. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 63, 65.

²⁰⁷ Donald M. Nicol bemerket også det, ref. B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 183, fotn. 50.

²⁰⁸ Vojislav Djurić, S. Ćirković, *The Esfigmenou charter of despot Djuradj*, s. 26 og 28.

²⁰⁹ Keiserne i Trebison gjorde hva som helst for å beholde keiserdømmet og giftet seg tidvis med kvinner fra fiendtlige asiatiske stammer i øst. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 399, 404-405. Et eldre portrett av trebisontiske keiser Alexios III og hans hustru (oldeforeldrene til M.Komnina) viser tydelig at kvinnen er mongolsk eller kinesisk; mannen var også naturlig mørk (georgisk). Vojislav Djurić, S. Ćirković, *The Esfigmenou charter of despot Djuradj*, s. 23.

var helsøsken,²¹⁰ men ikke nødvendigvis. På den andre siden vet vi at Djuradj dro fra Serbia 15.6.1410 og kom ikke tilbake på lenge og før han hadde avtalt nytt ekteskap med Irina i løpet av høsten 1412. Dette avgrenser utvetydig Megalokomninas liv.²¹¹ I avgust 1410 gav Emmanuel II den ekte despottitellen til Stefan i Konstantinopel, som også kan være forbundet med at de hadde mistet håpet om Djuradj's titulering fra Trebison – hvis hun døde da. Det var i alle fall bedre å ha den serbiske herskeren som venn enn uvenn. Hun kan ha dødd i barsel eller blitt forgiftet. Det var mange som hadde interesse av det: osmanere, Lazarevićene, ungarere, par gjenlevende adelsslekter i nabolandene med tynne, men eksisterende arverettigheter, bosniske eller montenegrinske hodejegere som ønsket dusør, slik de flere ganger senere hadde forsøkt. Også venetianere, som gjerne ville ha Brankovićenes havnebyer ved Adriaterhavet; Vatikanet ville også gjerne utslette ortodoks motstand, bankmenn i Dubrovnik kunne ha ønsket å beholde rester av reservene deres osv. Hvis også Djuradj døde i krig, som lett kunne ventes, ville slekten slukne. Selv var Brankovićene i krise og tvunget til å ansette usjekket tjenerskap og dermed var de ekstra utsatte for ulykker.²¹²

Alliansen med Thessaloniki

Ekteskapsmønsteret til *Megalokomninas søsken* avdekker hemmeligheten om Djuradj's nye ekteskap med Kantakouzenos fra Thessaloniki. Det synes tydelig at Djuradj's neste ekteskap var et trekk i samme strategi da hans første kones svært vakre og selvstendige lillesøster Maria i 1427 ble gift til keiserinne av Bysants med Ioannis VIII, sønnen til Emmanuel II.²¹³ De trebiontiske prinsessenes yngstebror David ble Trebisons siste keiser og han giftet seg med *Irinas* lillesøster Eleni Kantakouzenos i 1426.²¹⁴ En annen søster av Irina, Theodora giftet seg til dronning av Georgia.²¹⁵ Sammenlagt sier det at Megalokomnin og Kantakouzenos slektene samhandlet i politiske ekteskapsvalg. Begge var i den innerste ortodokse maktsirkelen og alle de var mot kirkeunionen. Siden mennene i Kantakouzenos-slekten var helt uten offisiell makt siden 1382²¹⁶ og rikdom, uansett, ikke var den bysantinske adelens sterkeste kort for tiden, betyr det at Kantakouzenos slektens maktgrunnlag var *innflytelse*

²¹⁰ B. Ferjančić, (Bysantinere i Serbia i første halvdel av 15. århundre), s. 184.

²¹¹ Han var kort innom Serbia i oktober 1412 for så å dra ut igjen. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 63, 66.

²¹² Hvor kan den lille gutten kan vært hvis moren døde kort etter fødselen? Hos en ammehjelper i Dubrovnik eller hos ammende serbiske slektninger i Adriaterhavsbyene. Han kan også ha blitt kjørt med båt til Trebison.

²¹³ B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 182. Maria fikk tilbrakt en skammell etter messen i St.Sofia for å komme seg på hesten og ri en tur alene "på manns vis". A.Chakalova, M.Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 184, 186; Ekteskapet:

²¹⁴ I 1461 skar tyrkerne opp mannen hennes og tre sønner. De forbød begravelse av kroppene og lot dem ligge utenfor palasset og råtna. Forkledd som fattigkvinne i sekkestoffkjole gravla Eleni familien sin på kristen jord alene i et telt, før hun selv døde kort etterpå. (Trolig ba hun noen ta livet hennes). Hun var den aller siste bysantiner med keisertittel. Donald Nicol, *The Byzantine Lady: Ten Portraits 1250-1500*, s. 199. Ekteskapet: J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 345, fotn. 88; D. Mrđenović red., (*Genealogiske tavler og våpenskjold...*), s. 130.

²¹⁵ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 505.

²¹⁶ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 505.

gjennom *informasjon* og tilhørighet til en bestemt politisk miljø.²¹⁷ Det er klart at Irina kom inn i Djuradjs liv som stedfortreder for den avdøde Magalkomnina. Offisiell historieskrivning sier ingenting om hvordan de ble gift unntatt at Djuradj en tid var i Thessaloniki, hvor Irina vokste opp. Men litteraturen forteller heldigvis mye om Djuradjs militære hell og uhell, slik at det går lett å rekonstruere den mest plausible sammenhengen basert på logikk.

I 1411 ble Djuradj forsøkt forgiftet av sin vasallherre prins Musa på grunn av mistillit under erobringen av den bysantinske byen Selimvria i nærheten av Konstantinopel. Han reddet seg med motgift, som han alltid hadde med seg. Under slaget rømte den svært syke Djuradj over til grekerne i den beleirede byen, med en håndfull trofaste menn, hester og våpen.²¹⁸ Etter lange og tunge forhandlinger fikk keiser Emmanuel II tidlig i 1412 endelig arrangert venetiansk båttransport for Djuradj og hundre og femti menn, hester og våpen fra Selimvria til Thessaloniki, som kostet my gull fordi tyrkerne angrep alle som ville hjelpe Djuradj.²¹⁹ De ville ta ham av dage. Vel i Thessaloniki, sendte Djuradj brev til sin mor om å prøve å få til en fredsavtale med despot Stefan, som hun gjorde: Stefan adopterte nevøen *in absentia* og gjorde ham til sin arving.²²⁰ Her stopper den offisielle historieskrivningen (eller – mange hopper over moren og sier at Djuradj skrev til onkelen selv, som er absurd).

Hvordan ble så Djuradj og Irina gift? Han oppholdt seg i Thessaloniki omtrent i ett år, som betyr at han hadde et sted å være. Det er rimelig å tro at hvis keiseren gav ham skyss, så gav han ham også en kontakt å henvende seg til. Thessaloniki var en stor, glitrende havneby og en tropper ikke opp der med hundre og femti menn, hester og våpen uten å ha et sted å gå; en kunne trolig ikke komme inn i havnen en gang uten referanse. Herskeren der i det øyeblikket var en latinfil sønn av keiser Emmanuel, så han var trolig ikke Djuradjs kontakt. Men Emmanuel's tredje sønn despot Konstantin var på samme "lag" som faren – og Djuradj. Han styrte også området rundt Thessaloniki på det tidspunktet.²²¹ I despot Konstantin's tjeneste var det adelsmannen og hærføreren *Theodor Kantakouzenos*, sønnesønnen til den avsatte keiseren Ioannis VI.²²² Da den eldste Kantakouzenos hadde dødd i 1383, kom slekten

²¹⁷ Nikofor Gregoras bemerket trist at det keiserlige skattekammeret inneholdt bare "*luft, støv og Epikurs atomer*". A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 167.

²¹⁸ [Konstantin Filosof], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 66.

²¹⁹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 66.

²²⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 68. For presisjonens skyld vil jeg merke at det her sies at Djuradj ble adoptert av Stefan sent i 1411. Samtidig sies det at brevet om arrangementet ble sent fra Thessaloniki, hvor Djuradj i følge samme historiker ikke kom før tidlig i 1412. Så her må det være feil et sted, men det forandrer ikke essensen.

²²¹ Latinfile despot Theodor I: B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants og sørlaviske land*), s. 110. Konstantin overtok senere området Morea rundt Thessaloniki og hadde to av Irinas brødre i sin indre militærsirkel. B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 180. Jeg vet ikke hvilket land han holdt akkurat på dette tidspunktet. Likevel er sannsynligheten for at han deltok her stor grunnet senere politisk nærhet mellom ham og Djuradj. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 525.

²²² Det fantes to menn med samme navn i et spenn på 50 år; nyere forskning har separert dem. Flere samtidskilder sier at Theodor var Ioannis' barnebarn (sønnesønn) men det har vært uklart om Mathaios eller Emmanuel Kantakouzenos var faren. Senere er det konstatert at Emmanuel ikke hadde barn. B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 178, 180.

hans i unåde i Konstantinopel²²³ og samme år flyttet Theodor til Thessaloniki i det relativt selvstendige Morea-området, som lenge var slektens hovedbase. Der var det fortsatt noen likesinnede patrioter og der var Kantkaouzenos-slekten trygg. Theodor giftet seg sent og fikk tre sønner og tre døtre: Andronikos, Georgios, Irina, Theodora, Thomas og Eleni. De bodde i et slott så vakkert at deres lærer, poeten Chortasmenos, som i hvert fall underviste Georgios, har beskrevet de meget "*inspirerende marmorskulpturene*" på eiendommen deres i en sang. Han skrev at de får ham til å drømme om kjærlighet og elskov, istedenfor å undervise kloke, men litt kjedelig adelsbarn.²²⁴ Da både Irina og Georgios gav sine førstefødte navnet Theodor styrkes hypotesen om at deres faren het det. Ekteskapsforhandlingene ble sikkert gjort før Djurdj sendte bud til mor om å snakke med onkelen og avtalen ville bli et faktum hvis Brankovicenes arving i hvertfall *teoretisk* kunne arve herskedømmet over Serbia. Kantakouzenos var en stor mann i 1400-tallets arme bysantinske områder og kunne ikke ha gitt en datter "forgjeves", noe som er helt tydelig gjennom plasseringen av de andre døtrene.

Despot Stefans manglende avkom danner ikke i og for seg nok grunnlag til at en plutselig og mirakuløs adopsjonsavtale dukker opp mellom slekter som nådeløst kriget i 23 år, slik det fremstår i litteraturen.²²⁵ Djurdj måtte ha noe å tilby ham også og det var ekteskapspotensialet hans med Kantakouzenos-slekten, som gjennom enda litt mer manøvrering kunne ha gitt ham bysantisk despottittel. Dette ekteskapet gav i seg selv ingen tittel fordi Kantakouzenosene ikke lenger var i regjeringsposisjon. Men, Irina var et sterkt politisk kort i sammenheng med de andre ekteskapsalliansene og nettverket de skapte. Med *to* keiserlige bruder kunne Djurdj kanskje få en despottittel selv hvis alt klaffet. Et positiv moment var at Emmanuels tronearving til en viss grad også var på samme lag. Planen ble lagt for hvordan de skulle prøve å snike seg forbi gjeldende bilaterale avtaler, som egentlig forhindret arv av det serbisk herskerdømmet (fordi det var tapt for osmannerne i 1389). Men, det var uansett lettere å forsøke enn å gi opp!

Gjurg og *Irina* er blant de få heldige ektefeller i politiske allianseekteskap som faktisk møtte hverandre på forhånd. Hun ble ikke med til Serbia da han reiste hjem i 1413. for da var det krig igjen. Djurdjs gamle fiende prins Musa hadde blitt så sur fordi han ikke fikk forgiftet ham sist at han hadde jaget ham rundt i området hele tiden og hadde nå kommet helt utenfor Thessaloniki for å ta ham! Denne gangen kjempet Djurdj *sammen* med despot Stefan,

²²³ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 494. Neste: B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia ...*), s. 180.

²²⁴ Begge: B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia ...*), s. 180. Chortasmenos underviste flere bysantinske adelsbarn, men er mest kjent som Georgios' lærer. Georgios ble en sagnomsust hærleder og arkitekt, som vi kan takke mest for informasjon om Irinas opprinnelse.

²²⁵ Som påstått av M. Spremić, S. Ćirković og de fleste historikerne fra litteraturlisten.

Emmanuel II og par andre kristne landsherrer og han ledet en stor, seirende hær gjennom Bulgaria, der Musa til slutt ble fanget og kvalt – med silkeline.²²⁶ Dette var blitt en personlig sak. Før han endelig la fra seg våpenet for en stund, brant han ned hele byen Plovdiv som tyrkerne nettopp hadde okkupert for å hevne lillebroren sin Lazar, som Musa hadde halshogd da han ikke fikk tak i Djuradj.²²⁷ Sent neste år kom bruden hans samme vei.

Bryllup og alder

I desember 1414 snødde det så mye i Serbia at alle veier inn i landet var stengt. Gratulanter fra Dubrovnik nådde ikke frem til slottet Vučitrn før på nyåret 1415 med gaver og gratulasjoner.²²⁸ Kira (Lady) Irina Kantakouzenos hadde kommet frem i tide til det hemmelige bryllupsstedet i Kosovo, hvor seremonien ble holdt 26.12.1414.²²⁹ Hvorfor holdt Djuradj sin første offisielle feiring etter mange ulykkelige år hemmelig og på en årstid da det ikke kunne feires ute og kanskje også med folkefest, som var en vanlig ting å gjøre for en hersker?²³⁰ Hastet det med hans politiske oppgaver? Ikke mer enn året forut eller kommende vår. Heller ingen kjente umiddelbare farer truet dem i øyeblikket; tvert i mot. Det var fredeligere enn det hadde vært på mer enn 20 år. Derfor er det rimelig å tro at datoen ble fastsatt i forhold til noe helt annet enn politikk. Bryllupsdatoen ble fastsatt samtidig med underskrivning av forlovelseskontrakten²³¹ og det må ha vært en grunn til at det ble planlagt og gjennomført i desember i Serbia hvor det alltid snør om vinteren. De tok sansynligvis utgangspunkt i brudens fødselsdag da giftemålet var forbundet med alder. Hvordan forholdt bysantinere seg til fødselsdager? Faktumet at astrologi var svært populært i høye adelskretser sier at de registrerte nøye fødselsdato, klokkeslett og sted, som alle trengs til personlig astrologi.²³² Det er derfor anledning til å tro at familien Kantakouzenos kjente sine fødselsdager. Dette særlig da astrologi og god drømmetydning var reservert for overklassen og brukt også til ekteskapsarrangementer, hvis politikken tillot det, selvfølgelig. Når et

²²⁶ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 517. Først støttet de kristne adelsmennene sammen sultanprinsen Suleyman, men han døde. Så støttet de prinsen Mehmed I, som ble en god sultan for de kristne i mange år deretter. Alle intrigen i denne forbindelsen er nøye beskrevet hos Ostrogorski, M. Spremić og S. Ćirković.

²²⁷ Han hadde fått ultimatum om å overgi seg for å redde broren, men han gjorde ikke det. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 68-69.

²²⁸ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 71, fotn.76. [*Notes et extraits*, II, 148-149].

²²⁹ Dubrovnikere fikk brev om å reise til "serbiske områder" uten spesifisering av sted, som tilsier hemmelighold, styrket også av total mangel påskriftlig informasjon om bryllupet. Flere kronikker registrerte datoen diskutert hos B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia i første halvdel av 15. århundre*), s. 174-175; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 71.

²³⁰ Overveldende menyer fra 1298 er bevart fra kong Milutins hoff i anledning ekteskapsforhandlinger om den 5-årige Simonida Palaiologina. (Kommentert med lett ironi over manglende måtehold). [Theodor Metohit, *Utsendelsen for den diplomatiske reisen til Serbia*], red. R. Damjanović, m.fl., (*Serbia -... i utenlandske forfatters verk*), s. 331-339.

²³¹ A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 119.

²³² Horoskopet til Konstantin VII Porfirogenitos fra 905 er et av de tidligste bevarte kartene. Keiserslekten Komnin hadde et lidenskapelig forhold til astrologi og horoskoper til kroninger i 1081 og 1143 er også bevart. Lavere strata brukte et vell andre spådomsmetoder, magi og amuletter mot magi, som også ble anvendt ved hoffet i nød. A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 130-134.

bestemt år var fylt, var det foruten sykdom ikke annet å vente på. Vi kan derfor tro at hastverket med å få jenta frem til brudgommen gjennom is, fjell og kontinental vinter var bare vanlig prosedyre. To kilder kommenterte brudens alder til å ha vært: "omtrent seksten år" eller "minst halvparten så ung som ham", som var 38-40.²³³ I så fall ville hun vært over beste giftealder og kunne ha kommet før.²³⁴ Så, hun var trolig ikke fulle seksten år, men 15. En detalj fra serbisk folkeskikk styrker den hypotesen: frem til for cirka 50 år siden ble alder regnet ut i fra året som begynner, så hvis Irina hadde fylt *femten* ville hun "gå" i sitt sekstende år, som stemmer med krønikerens kommentar.²³⁵ Med utgangspunkt i bryllupsdatoen og den gregorianske kalenderen, konkluderer jeg at Irina sansynligvis ble født ca. 4-6.12.1399.

Balladen om Djuradjjs giftermål

Det finnes en ballade i serbisk folkediktning som heter "Djuradj Smederevers giftermål."²³⁶ Det er den første i en lang serie om hans kone "Jerina Djurdjevica". Jeg vil skille mellom den historiske personen Irina og balladefiguren *Jerina*. Balladen handler om frieriet og de (politiske) problemene Djuradj fikk med å få bruden med seg hjem. Tilblivelsestidspunktet er ukjent fordi hele eposet ble nedskrevet først etter 1814, men her kalles Irina for "Jerina ungjenta"²³⁷ og selv "Jerina den vakre jenta" eller "Jerina min jente",²³⁸ når ordene legges i munnen til Djuradj, som er et sikkert tegn på at balladen ble skapt relativt tidlig i folkets bekjentskap med den nye herskerinnen. Senere ble hun kalt mye verre ting. Allerede her er Jerina egenrådlig, men hun er klok og *samarbeider* med serberne. Plottet består i at Djuradj betaler en stor sum for å få seg en adelig brud i utlandet hos "kongen av Dubrovnik", som ber ham utelate serbere i bryllupsfølget fordi de er "store drankere, krangler i fylla og tyr lett til våpen". Han skal i stedet be *grekere og bulgarere*, som trolig refererer til slagene Djuradj foretok mot Musa gjennom Bulgaria på vei hjem etter frieriet. I balladen reiser han hjem etter frieriet uten brud (som er sant). På veien får han brevet som "Jerina ungjenta" i all hemmelighet har skrevet selv. Hun oppfordrer ham til å trosse hennes far og heller invitere visse navngitte serbiske helter og utover dem hvem han vil. Dette fordi hennes far, den "lille

²³³ B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 175; [Krønikeren] M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 70.

²³⁴ Hvis ikke akutte farer truet fellesskapet pleide adelsjenter å få "modnes" for rollen slik at en ventet med giftermålet til hun var 13-14 år. (For gutter 15). A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 118, 181-183.

²³⁵ Etter bursdagen kan hun ha blitt igjen hjemme i mest to uker; reise på den strekningen om vinteren med hest og vogn kan maksimalt ha tatt 4 døgn; betydelige opphold på veien er usannsynlig på grunn av årstiden. Hun kan ikke ha vært hos mannen ugift i mer enn 3-4 dager da det ville vært synd. (Samliv uten formalisering var forkastelig selv før kirken tok over vigselprimatet på 900-tallet. A. Chakalova, M. Poljakovska, s. 119). Til sammen utgjør det omtrent 22 dager.

²³⁶ "Ženidba Djurdja Smederevca", (*Djuradj Smederever og den Forbannede Jerina i serbiske folkesanger*), s. 3-8; Vuk Stef. Karadžić, (*Serbiske folkesanger II 1845*), 340-346.

²³⁷ "Jerina devojka". "Djuradj Smederevers giftermål" i *Djuradj Smederever og den Forbannede Jerina...*, s. 3, 4, 8.

²³⁸ "Od Jerina od moje devojke", "Al' Jerinu lijepu devojku?" ("Djuradj Smederevers giftermål"), Vuk Karadžić, (*Serbiske folkesanger II*), s. 342. (Ordene er samme i begge utgaver av balladen, bruker denne tilfeldig).

Latineren",²³⁹ egentlig har satt opp en felle: "Du kommer deg ikke ut og får heller ikke med deg hodet fra byen vår Dubrovnik. For ikke å snakke om å få med deg jenta," skriver hun.²⁴⁰ Spørsmålet her er hvilke folkeslag en skal stole på, så balladen handler opplagt om politikk. Djuradj rådfører seg med sin kloke mor, som viser at dikteren vet om hennes innflytelse på sønnen, som råder ham å høre på Jerina. Slik blir Djuradj igjen hjemme, mens et stort følge, ledet av prins Marko, reiser til Dubrovnik. Der blir de utsatt for en rekke utfordringer, som de overvinnes med jentas diskrete hjelp i tårnet og et godt samarbeid seg imellom. Da heller ikke dette var nok for "latinerne", eksploderte heltenes vrede så kraftig at Dubrovnik så vidt ble stående; Jerina ble så med til Djuradj i det "hvite tårnet" og så dro de hver til sitt.

Det interessante her er at "ungjenta" finner anledning til å gi sin forlovede råd, som han finner for godt å følge. Foruten observasjonen at det er kvinnene som oftest er de viseste i serbiske helteballader, unntatt et par monstre slik som Jerina senere og noen få, helst barnløse, gjestespillere, sier det at dikterne relativt tidlig må ha oppfattet Irinas selvstendige personlighet og tilliten mellom ektefellene. Det kan ha rot i følgende historiske fakta: mellom 1414-1426 hersket Djuradj i eget navn over farens land. Han hadde internasjonale fullmakter fra despot Stefan vedrørende andre områder, men de hadde fortsatt hver sine penger.²⁴¹ Men de viktigste byene i Regionen forble under osmansk kontroll og Djuradj var fortsatt deres vasall. Etter bryllupet fortsatte han å reise mye og bare de best informerte visste hvor han var. Venetianske og dubrovniske spioner fulgte nøye med alt han gjorde.²⁴² Senatet i Dubrovnik hadde spesielt ansvarlige for korrekt opplysning om Djurads oppholdssted, som skulle "et oltretanto a spiare de tute novelle" ("...og spionere om alle nyhetene.")²⁴³ Gjennom dubrovnikernes nitidige gratulasjoner for vellykkede hjemkomster, samt egne dateringer, vet vi at han med korte mellomrom oppholdt seg på mange steder: gruvebyer, jaktslott, havneområder, utlandet, telt i skog og fjell og hjemme i Vučitrn i Kosovo,²⁴⁴ hvor Irina stort sett var alenemor. På syv år fikk de barna Theodor, Katakuzina,²⁴⁵ Stefan og Lazar i tillegg til

²³⁹"Latinče". Det er et godt spørsmål hvorfor hun her minnes som katolsk? I balladen var faren Kong Mijailo av Dubrovnik (Dubrovnik var republikk og Mijailo er et utpreget ortodoks navn, ikke katolsk). En mulig forklaring er at hennes etniske tilhørighet må ha transformert gjennom tiden, (alle i samtiden visste at hun var gresk, nevnt i andre ballader). På 1700-tallet kjente ikke vanlige folk og felespillere lenger historiske fakta, men gjenfortalte gamle ballader for underholdningens skyld. Siden Irina her fremstår som god er det mulig at det "onde" ved henne (som alle "mintes") ble overført til opphavet - den "alltid upålitelige Latineren". (sitat, s. 4-5, *Djuradj Smederever og den Forbannede Jerina i serbiske folkesanger*). Et annet spørsmål er hvordan denne balladen har overlevd til etter 1814, med hensyn til at den ikke forandret Jerinas (gode) omdømme? Jeg tror at den ble resitert primært for barn, grunnet sin myke tone (ingen grove hoderullinger og utenkelig smerte, som ofte dominerer andre ballader). Tilstedeværelse av superhelten prins Marko styrker den hypotesen.

²⁴⁰ ("Djuradj Smederevers giftermål"), Vuk Karadžić, *Serbiske folkesanger II*, s. 340.

²⁴¹ V. Ivanišević, *Serbian Medieval Coinage*, s.176.

²⁴² M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 210.

²⁴³ Fra 1447. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 770.

²⁴⁴ M. Spremić s. 73-76, eks. på hjemkomstgratulasjoner s. 208.

²⁴⁵ Dette navnet var verken serbisk eller gresk men ble tydelig skapt av Irinas slektsnavn. Derfor er det omdiskutert. En portrettoverskrift ved hennes hode på familieportrettet fra 11.9.1429 viser eksplisitt med store, ryddige bokstaver at hun var

Mara og Grgur.²⁴⁶ (Mor Mara var i kloster.) Det kan ha vært bakgrunnen for balladedikternes inntrykk om herskerinnens selvstendighet og kløkt, samt kommunikasjonen mellom ektefellene. Den 15.11.1419 var Irina med i signaturen på et gavebrev til sjelsbotklosteret St. Pavle på Athos hvor herskeren gir bort landsbyer "sammen med min av gud skjenkede hustru fru Katakuzinoja, nobelfrue Erinoja."²⁴⁷ Foruten barnefødsler var samlivets første tiår preget av omfattende internasjonal lobbyvirksomhet forbundet med komplekse politiske mål, som Djuradj og Irina drømte om.

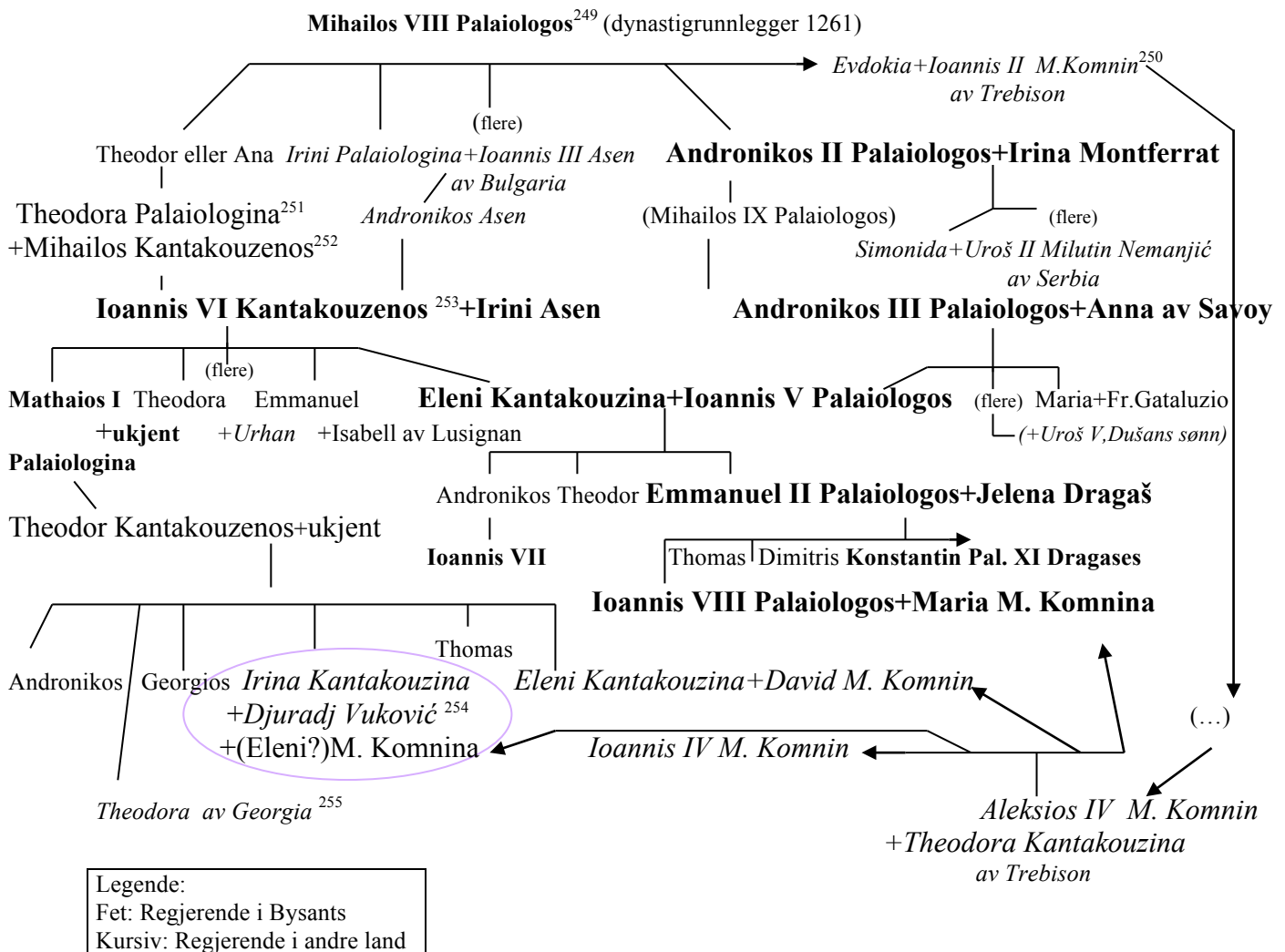
Smederevo, Lille by, residensveggen mot Donau (foto privat)

"Fru Katakuzina" og ikke Kantakuzina, som normalt brukes om henne. (red. P. Ivić m.fl. *The Esfigmenou charter of despot Djuradj*, s. 28, bilde 14). Hun måtte skifte navn til Catarina da hun giftet seg, som senere førte til diskusjoner om hva hun overhode het. B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia i...*), s. 186 oppsummerer diskusjonen og slutter at hun het: Kantakuzina med henvisning til akkurat samme portrettoverskrift som meg (dog ikke i original men referanse). Men det kan ikke jeg forstå: ingen rettskrivningsregler om å uttale bokstaven "n" der den ikke står er meg kjent på nåværende tidspunkt og er heller ikke vært å finne i andre gammelserbiske tekster jeg har lest. Bokstaven ble trolig ikke utelatt for plassbesparelse (som ellers ofte var praksis) da det akkurat over henne var mer enn nok plass. Jeg kan derfor ikke se noe grunn til å kalle henne Kantakuzina bare fordi det mest ligner på morens slektsnavn. Selv signerte hun en hatt som hun broderte til nevøen sin som "Fru Katakuzina" (M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 576) og etter min oppfatning bør dette respekteres som sådan.

²⁴⁶ Theodor ble troligst født sent 1415, Katakuzina ca. 1417, Stefan ca. 1419, Lazar 1421, hans fødselsdato er kjent. Aldersvurderinger er gjort på bakgrunn av høydeforskjeller på portrettet i 1429 da barna enda var små (red. P. Ivić m.fl. *The Esfigmenou charter...*, s. 26-29), sammen med andre tallopplysninger som giftermål, kildekommentarer o.a.

²⁴⁷ "с богодарованоју ми супружницеју госпождеју Кантакузиноју, кира Ериноју", ("s bogodarovanoju mi supružniceju gospoždeju Katakuzinoju, kira Erinoju") [nobelfrue på gresk]. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 71.

Slektstavlen nedenfor viser menneskene i kapittelet i sammenheng.²⁴⁸

²⁴⁸ Jeg har ikke funnet sammenfatning av disse i litteraturen hittil.

²⁴⁹ Barnas navn: Red. S. Ćirković og B. Ferjančić, *Ionnis Kantakouzenos, Bysantinske kilder til de jugoslaviske folks historie VI*, s. 315, fotn. 28.

²⁵⁰ Ekteskap: J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 194.

²⁵¹ Rik enke, holdt egne skoler, kultperson. Nevnes som "tante" (θεῖα) til keiser Andronikos III (grandtante). Red. S. Ćirković og B. Ferjančić, *Ionnis Kantakouzenos, Bysantinske kilder ...*, s. 297, fotn. 4.

²⁵² Militær karriere hos Andronikos II, ledet Morea en kort stund fra 1286, døde ung, mens sønnen enda var i mors mage. Hadde mye land. Red. S. Ćirković og B. Ferjančić, *Ionnis Kantakouzenos, Bysantinske kilder ...*, s. 297-298.

²⁵³ Født i Konstantinopel 1295/6. Red. S. Ćirković og B. Ferjančić, *Ionnis Kantakouzenos, Bysantinske kilder ...*, s. 297.

²⁵⁴ Som sønn av Vuk var Djuradj's etternavn Vuković. Det andre etternavnet opptrådte ikke i deres samtid.

²⁵⁵ Navn: G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 535.

Kapittel 4

BYGGING AV HOVEDSTADEN OG DETS FØLGER

Det diplomatiske spillet om statsovertagelsen

Stefan og Djuradj hadde ingen entydig avtale om arv av herskerdømmet; Djuradj skulle vise at han var skikket til å overta det som måtte være igjen å overta. Irina og Djuradj var kommende herskere av en stat som egentlig ikke kunne arves: med Stefans død skulle Serbia opphøre fordi osmanerne automatisk annekterte vasallenes land når de døde. Den ungarske kongen Sigismund skulle ha tilbake sine områder i sør-Ungarn fra Stefan når han døde. Djurads personlige vasallforhold gjaldt bare for landet han selv hadde i sør-Serbia.²⁵⁶ Da Muret II i 1421 ble sultan, erklærte han gjenopptagelse av den aggressive utenrikspolitikken som hans forfedre hadde ledet. I 1423 måtte Djuradj ut igjen og krige som tyrkisk vasall.²⁵⁷ Parallelt oppstod det en tvist om arv av Zeta (Montenegro) på Adriaterhavskysten, etter en adelslekt som Djuradj var relatert til og som Venezia annekterte i håp om at despoten var for syk til å reagere og at Djuradj var for opptatt til å diskutere juridiske grunnlag. Men på veien hjem fra tyrkisk slagmark blokkerte Djuradj og hans 8000 menn alle venetianske båter i havnen *Ulcinj*, hvor hans kone allerede ventet. Hun hadde kommet dit med det samme hun fikk beskjed om den ulovlige anneksjonen.²⁵⁸ Senatet ville forhandle: i tre år og tre runder med gjentatte underskrifter og ed avlagt på krusifikset.²⁵⁹ Djuradj overtok da styringen av Zeta i et samspill mellom ham og Stefan, med en symbolsk verdi i at arvinger i serbisk kongetradisjon pleide først å få Zeta til å øve hersking. I denne anledningen tillott Djuradj sirkulering av despot Stefans mynter i hans land og omvendt.²⁶⁰

I 1425 fylte Djuradj omtrent 50 år. Moren døde.²⁶¹ Keiser Emmanuel II døde i Konstantinopel. Også elstesønnen Theodor døde av sykdom ca. ti år gammel.²⁶² Tyrkerne smadret by etter by, offensiv etter offensiv og kom stadig nærmere. Adelige og intellektuelle forlot den verdslige tilværelsen i stor skala og trakk seg til klostre, hvor de ikke klarte å motta

²⁵⁶ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 346.

²⁵⁷ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 71-76. Muret gjenåpnet ild på Thessaloniki, som ikke klarte å holde igjen og solgte seg til venetianerne. De overtok krigen og holdt den i syv år! Osmanene erobret Thessaloniki endelig i 1430.

²⁵⁸ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 349. Kilden sier eksplisitt at det ikke var "*håp for venetianerne fordi Djuradj var der allerede var med sin kone*". Så seilte de sammen på dubrovniske skip.

²⁵⁹ Avslutningsvis lovte Venezia å "*anse de nevnte områder og subjekter som despotens og hans egne*" og anse "*sønnene og døtrene av dem begge, selv om det bare skulle bli igjen en eneste datter, som sine kjæreste venner*". Avtalen ble signert 22.4.1426, ratifisert av Stefan 25.7.1426 og Venezia den 3.2.1427. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 76.

²⁶⁰ V. Ivanišević, *Serbian Medieval Coinage*, s. 188.

²⁶¹ 14.4.1425, allerede noen år i kloster. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 78.

²⁶² Et portrett av gutten malt over sarkofagen hans ble funnet ved en dør på 1960-tallet under malingen i kirken Gračanica i Kosovo. Overskriften viste året 1425 og det står også at han er sønn av herr Djuradj og fru Erina. B. Ferjančić, (*Byzantinere i Serbia...*), s. 180-184. Det ble mulig malt samtidig med despotportrettet til Esfigmenou i 1429 på grunn av tydelige likheter.

alle som ville dit; slik som det var da Vestromerriket kollapset under barbarene.²⁶³ Det råde ingen tvil om at den serbiske kristne middelalderstat var ved sin veis ende, så vel som den bysantinske, men fantes det noe som kunne forsinke det litt? Hva om en, på et vis, omgikk sultanen og overførte despot Stefans nordlige land til Djuradj, som allerede eide resten av de serbiskbeboede områdene? I så fall ville lappeteppet av gamle serbiske adelsgods bli større enn selv keiser Dušans land, på tross av tyrkisk kontroll over mange byer. Dušan manglet kornområdene i nord, som Stefan hadde fått av Ungarn for sine tjenester og derfor ble kong Sigismund av Ungarn spurt om bistand. Han var svært mektig, med land i hele sentral-Europa og ble med på å gi Djuradj en ungarsk barontittel og onkelens eiendommer i Sør-Ungarn, mot å få tilbake det nye enorme fortet Beograd med elevene og et voldsomt krigsarsenal.²⁶⁴ Som *Nandor Fejérvár*²⁶⁵ skulle den militært velutrustede Beograd-festningen nå bli katolikkenes stein-harde mur mot Tyrkia, mens Serbia var buffer; så lenge det gikk. Ideen må ha fortonet seg som guddommelig humor: *Servia* skulle dø i sin aller største utstrekning noensinne og for første gang samle *alle* serbiske land under en hersker. Dagens landegrenser ble unnfanget. Sent i 1425 kalte Stefan til statsråd og sa: "fra nå av kjenner dere ham her som hersker i stedet for meg". Alle ble velsignet i trofasthet, forbannelse ble utropt over dem som "reiser seg til noe utroskap" og Djuradj ble velsignet: "slik som jeg har tenkt alt selv, skal du også gjøre".²⁶⁶

Til våren 1426 fikk Djuradj endelig det omstridte kystområdet fra venetianerne og familien flyttet dit med hoffet sitt: Irinas følge av grekere fra Thessaloniki og serbere som Djuradj kjente fra før.²⁶⁷ Dubrovniks "Kollegium av de tilbedte" (øverstesenetet) inviterte med det samme hele familien til en luksusferie og viste Irina forholdsvis stor respekt. Foruten å gi henne stoffer (til halve prisen av hva Djuradj fikk) og håndplukke adelskvinner til å holde henne med selskap under seilingen, hadde de også leid inn *greske* musikanter til å spille for henne.²⁶⁸ Var det for å holde henne unna samtalene eller bare blidgjøre henne? Dubrovnik (med Venezia og alle som handlet med dem) fikk bekreftet handelsprivilegiene sine fra før av

²⁶³ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 195. C. Warren Hollister, *Medieval Europe, A Short History*, s. 35.

²⁶⁴ Stefan og Sigismund underskrev den såkalte "Avtalen i Tata", mai 1426. Der hedret kongen Stefans utholdenhet, modighet og ærefull tjeneste og avtalte at Beograd og store landområder skulle gis tilbake til kongen etter hans død. Samtidig ble hans adopterte sønn Djuradj godkjent som ungarsk baron og legitim arvtager, hvis han skulle dø uten andre mannlige arvinger, som han klart ville. Hvis Djuradj skulle dø uten mannlige arvinger, skulle all hans eiendom overtas av den ungarske kronen. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 351.

²⁶⁵ Fejérvár - hvit by, Nandor - drueberg. [Ungarnske akter]. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 356.

²⁶⁶ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 79. [K. Filosof, *Despot Stefans liv*].

²⁶⁷ I kjølvannet av forhandlingen fikk han bekreftet farens venetianske borgerskap og var på minst en god fest i august 1423 på gallionen til kaptein Francesco Bembo, med vin og sjømat fisket rett opp fra havet. Etterpå sendte han en forespørsel om tollfri import av venetianske varer, særlig vin, til slottets behov som ble innvilget. Noen venetianere gikk over i hans tjeneste, mest leger og spioner. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 72, 74-76.

²⁶⁸ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 77. Dubrovnikere unnlot ikke å sende gaver til Irina hvis de ville noe med Djuradj; eks. nok en handelsavtale i 1428. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 129.

og avtalte nye. Djuradj signerte i eget og "sine mannlige og kvinnelige arvingers navn".²⁶⁹ Slik ble katolikkene ved Adriaterhavet involvert i det serbiske maktbyttet og en stor del av Stefans land ble overført til Djuradj uten at osmanerne fikk reagert.²⁷⁰ Den 19.7.1427 døde Stefan Lazarević brått i skogen med en jaktfalk på armen. Først ble han ranet av sine egne menn og så ble han pent, med høyeste ære, lagt i sarkofag i sjelsbotklosteret sitt Manasija.²⁷¹ Med et samme reiste Djuradj til slottet i Beograd, hvis port bare skulle åpnes for ham. Det interne herskerbyttet ble gjort svært diskret.²⁷² Sigismund fikk høre om maktbyttet først i september og kom umiddelbart for å overta byen, samt beskytte dem fra osmannerne med sin tilstedeværelse. Djuradj signerte på at "kongeriket Rasjka i manns minne hadde vært oss underlagt"²⁷³ og ble velsignet til "principem, ducem et despotum totius regni Rascie et Albanie".²⁷⁴ Da Beograd ble ungarsk, måtte folk flytte fra sine hjem og mens bålene brant og folk forlot den hvite byen, merket Stefans biograf Konstantin Filosof at det hadde kommet en gammel, våt ørn flyvende fra vest som sirklet over de høye tårnene. Med tårer i øynene skrev han: "Gråt igjen du hvite by over din formørkelse."²⁷⁵

I Tyrkia ble sultanen svært ubehagelig overrasket da han forstod at han ikke var klar over avgjørende deler i denne avtalen. Osmanernes viktigste politiske kort var til en hver tid et svært godt spionasjenettverk av både muslimer og ilojale, godt betalte kristne. I raseriet lot han den ansvarlige for overvåking av Balkan *Suruğa-pasja* drepes på stedet.²⁷⁶ Han visste at en konflikt om Djuradj ville føre til krig mot Ungarn, som Muret ikke hadde tenkt enda, så han angrep Serbias østgrenser i stedet.²⁷⁷ Etter 48 dager med intens bombing av murene rundt graven Novo Brdo, som hadde en formidabel omsetning og mange fastboende vestlige

²⁶⁹ M. Spremić, (*Despot Djurad...*), s. 78.

²⁷⁰ Bosnierne brukte anledningen til å ta sølvgraven Srebrenica (sølvstredet), da despot Stefan og hæren ridende på hester passerte elven Drina (grensen) på et sted som bosnierne trodde elven på ingen måte kunne krysses. De sjokkerte bosnierne trakk seg i overbevisning om at overnaturlige krefter måtte ha vært med i spillet. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 351.

²⁷¹ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 352. Den tyrkiske hæren hadde rykket frem for å okkupere landet og var rett i nærheten; de hadde en vane med å vannære de kristne herskernes graver og kropper eller forhindre fredfulle begravelser, slik at Stefan ble båret til sitt hvilested i stor fare og all hemmelighet. [K. Filosof], M. Spremić, (*Despot Djurad...*), s. 101.

²⁷² I følge K. Filosof ble det holt en kirkelig og en sivil seremoni hvor mennene leverte fra seg beltet og sverdet de hadde fått av Stefan og fikk dem tilbake av den nye herskeren. Det eneste Djuradj endret var å innsette sin beste venn Nikola Rodop som hjalp ham med å rømme fra fengselet i Konstantinopel i 1402 og par andre. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 101-102.

²⁷³ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 351. Den 9.11.1427 opplyste Sigismund senatet i Dubrovnik at byen var mottatt. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 344-345.

²⁷⁴ [Prins, duke og despot av hele regionen Rascia og Albania.] Men Djuradj var ikke despot; i registeret av ungarske baroner ble han oppført bare som: "*Georgius Walk, dux regionis Rascie*". K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 343, 344.

²⁷⁵ [K. Filosof, s. 328], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 105-106.

²⁷⁶ De kristne (konverterte og ikke) var flittige spioner fordi tjenestegjøring for muslimene gav dem mulighet til å bytte klasse og forbedre sine liv, som dessverre var helt umulig i land under bysantinsk påvirkning. Andre ganger spionerte de bare for å skade sine fiender som oftest var andre kristne. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 378-9; Č. Mijatović, (*Konstantinopels fall*), Beograd 1879, s. 76-84.

²⁷⁷ L. Pavlović, (*Smederevo og Europa*), s. 24. Fort som Stalać, Zvečan og landsbyene rundt ble jevnet med jorden. Viktige holdepunkt for kommende full okkupasjon av Balkan ble tatt da; særlig en liten steinby Golubac med kontroll over Donau, som lokal herren Jeremija solgte til sultanen i stedet for å gi den til Djuradj. På 1430-tallet skrev Broquiere at det alltid stod 100 tyrkiske båter ved Golubac, klare til krig mot Budapest og Wien. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 355.

utlendinger i seg, trakk sultanen seg til slutt og aksepterte serbiske kommisjoner med gaver og forhandlingsforslag.²⁷⁸ Det ble signert en midlertidig fredsavtale i påvente av en detalj: hvor skulle hovedstaden være? Når Beograd var levert til Sigismund og de tidligere tronesetene enten var besatt eller ødelagt av tyrkerne under dette angrepet, måtte Djuradj bygge en ny administrasjonsfestning for å kunne drive en så stor stat. Det var mengder av edelmetaller og alvorlig kryssende politikk overalt. Men som vasall, måtte han søke om byggetillatelse fra sultanen. Han kjente deres skikker og sendte store gaver i gull og tekstiler da han søkte om å få bygge "et kloster og et lite fort til meg selv uten forstyrrelser"²⁷⁹ Alle forhold med osmanere var betinget av bestikkelser i flere ledd. Som en dubrovnisk diplomat formulerte det: "che senza dinari non se fà niente, perchè la Porta vol omnino denari et non promesse".²⁸⁰ (Uten penger kan intet ferdigstilles fordi i Porta krever de penger og ikke løfter.) Mot datteren Mara, halve landet i medgift, veldig mye gull og en sønn som gissel, ble bevillingen gitt for en *toårsperiode* – for å begrense størrelsen på fortet.²⁸¹ Våren 1428 underskrev de en tiårig tyrkisk-serbisk avtale - som godkjente Servia.²⁸² Djuradj og Irina hadde fått sin stat, på livstid.

Bygging av hovedstaden

Den enorme elven Donau betydde internasjonalt farvann, handel, mat og flukt; derfor var det best å bygge der. Mye av vestbredden hadde nylig blitt ungarsk fordi Djuradj ikke fikk tilbake alt landet Stefan hadde hatt. I sør og øst tok osmanerne nettopp kontroll over store deler av elven på begge sider.²⁸³ Men, 5 mil sørøst for Beograd fantes det et lite strandområde fortsatt i serbisk eie, hvor elven *Jezava* munner ut i Donau og hadde dannet et delta med en liten øy.²⁸⁴ Der hadde handelsstanden fra Dubrovnik opprettet en liten koloni på 1200-tallet, som fikk egen konsul i 1410 og tredommersrett fra 1412.²⁸⁵ Navnet "*Smedereua*" er tidligst funnet på et dubrovnisk testamente fra 1408.²⁸⁶ Med hensyn til deres lange samarbeid med slekten Branković, er det rimelig å tro at det var dem som påvirket herskerens valg av sted. Litt lenger nedenfor lå den største grensepasseringen av Donau fra romersk tid, med borgene *Margum* og

²⁷⁸ Beleiringen ble utstått med heltmodig hjelp av saksere og dubrovnikere. Mavro Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 108-109; K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 351 og 354-5.

²⁷⁹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 140.

²⁸⁰ [*Notes et extraits*, II, 383-384], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 768, fotn. 14. En annen gang skrev senatet i Dubrovnik til kongen av Bosnia at: "Deres Majestet kjenner godt tyrkernes skikker: de gjør alt for penger og den som gir mest er vinneren." ("Vaše Veličanstvo dobro zna običaje Turaka: sve rade za novac, i ko da više, taj je pobednik."). M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 767.

²⁸¹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 140. Mara kunne bli igjen hjemme en stund. [flere kilder har kommentert medgiften].

²⁸² Han skulle årlig betale sultanen 50.000 gulldukater og gi 2000 utrustede ryttere. J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 355.

²⁸³ L. Pavlović, (*Smederevo og skipsfart på Donau og Morava gjennom århundrene*), s. 584

²⁸⁴ I 74 f.Kr. befestet romerne seg på Donau og konstruerte en bro flytende på småbåter over denne øya. Så bygget de et fort for havnesoldater *Mons Aureus* og landsbyen *Vinceia* like ved. I 1019 nevnes stedet som bysantinsk episkopalt sete. L. Pavlović, (*Smederevo og skipsfart på Donau...*), s. 579. L. Pavlović, (*Smederevo og Europa*), s. 7-8.

²⁸⁵ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 139.

²⁸⁶ L. Pavlović, (*Smederevo og Europa*), s. 8-9. (Viser til *Testamenta Notarie 9, fol. 123'*).

Contramargum, slik at en lett kunne drive litt nedover floden til Ungarn i nød.²⁸⁷ Det eneste aberet var stein: landet der er flatt og byggingsmateriale måtte fraktes lang vei. Djuradj og Irina må ha planlagt å bruke stein fra de gamle festningene; foruten de to nevnte lå også fortene *Tricornium* og *Viminacium*²⁸⁸ i relativ nærhet, samt et par andre mindre romerske citadeller lenger unna.

Irina ble trolig spurt om utforming av hovedstaden fordi det var hennes bror Georgios Kantakouzenos som var arkitekten.²⁸⁹ Det er derimot sikkert at landets mannlige krigsstrateger visste best om forsvaret av borger mot ildsprutende fiender på 1400-tallet. Derfor kan hun ha blitt konsultert om estetiske og praktiske aspekter ved *residenslottet*. Resten av fortet handlet om forsvarsmessige problemstillinger og Djuradj og Georgios var eksperter; det var også flere andre militærmenn i politikken med gode kunnskaper om emnet. Verdens siste middelalderby i stein fikk navnet "*Smederevo*", *Semendria* på latin og *Zendrew* på ungarsk.²⁹⁰ Den fikk trekantet form som Konstantinopel med vann langs alle sidene, Thessalonikis berømte forsvarssystem, tidsaktuelle gotiske elementer og litt orientalisme, som ellers preget den generelle europeiske *fashion*-en for øyeblikket både i øst og vest.²⁹¹ Mellom 1428-1430 kom det opp et lite kompakt fort, med seks *tjue meter* høye tårn ytterst i elvemunningen.²⁹² "Lille by" var atskilt fra land med en vanngrav og løftbar bro, så det kan sies at herskerarret bodde på en øy. Tyrkiske kronikere registrerte byen ferdig i 1435, men utvidelsene fortsatte i smug og "Curie sive palatio residentie suprascripti illustri et excelsi domini despoti"²⁹³ skulle bli verdens største steinby i flatt land og helt uinntagelig!²⁹⁴ Nitten nye høye tårn ble også reist, hvorav elleve mot land til å beskytte hovedporten i tillegg til *to* vannfylte vollgraver av tolv meter hver, med broer og kanoner.²⁹⁵ Den *Store by* fikk videre et skipsverft,²⁹⁶ pengesmieri, kaserner, sykehus for spedalske *leprozoria*²⁹⁷ og en stor kirke i

²⁸⁷ L. Pavlović, (*Smederevo og skipsfart på Donau...*), s. 579.

²⁸⁸ Viminacium var den gamle provinsen Moesias hovedstad hvis forum, akvedukt, bad og gravplass ble funnet under åkrene våren 2003 (nå landsbyen Kostolac). Gravplassen er interessant fordi kristne og romere ligger om hverandre, som tilsier høy toleranse. To sarkofager inneholdt sjelletter som kan være senromerske keiser Hostilianus og hans mor. De oppholdt seg mye i Viminacium i Neros tid på grunn av fiendtlighet i Roma. Offisielt døde keiseren av pest, men kroppen ble ikke funnet. Nå er de sendt til Australia for DNA-analyse. En tidlig utgave av "Konstantins kors" ble også funnet der. (Avis/nyheter i Beograd).

²⁸⁹ L. Pavlović, (*Smederevo og Europa*), s. 12; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 140, [G. Spandugnino, *Chronicon Turcorum*, s. 151].

²⁹⁰ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhistorie*), s. 353.

²⁹¹ Det greske ordet *fashion* hadde samme innhold som *fashion* i dag. I Napoli kunne en få sydd tyrkiskinspirerte drakter. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 881. Mote med turbaner: A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 177.

²⁹² Citadellene *Mons Aureus* og *Vinceia* forsvant inn i den. L. Pavlović, (*Smederevo og Europa*), s. 7; O. Zirojević, (*Tyrkisk militærstruktur i Serbia*), s. 142, fotn. 218; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 143.

²⁹³ (Herskerens flotte slott). Venetianske kilder [Listine, IX, 84], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 144.

²⁹⁴ Den ble heller aldri inntatt med militærmakt.

²⁹⁵ O. Zirojević, (*Tyrkisk militær innretning i Serbia*), s. 142; L. Pavlović, (*Smederevo og skipsfart på Donau...*), s. 582.

²⁹⁶ Det er uklart om enda et lite verft på siden mot Jezava er fra Djurads eller tyrkernes tid. Det kan enda ses på et litografi fra 1700-tallet av en tysk reisende som het Wolf. L. Pavlović, (*Smederevo og skipsfart på Donau...*), s. 582

²⁹⁷ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 895.

rosa marmor funnet hos romerne og dedikert til *Gudemorens oppstandelse*, med bokproduksjon og høyskole.²⁹⁸ Til alt dette trengtes det svært mye stein. Militære tropper bragte det i *lovens navn* til Donaus bredde og tok alt som var: romersk marmor, hugget lys kalkstein, blågrå granitt, skifer, rund elvestein. Lys og mørk murstein ble stekt på stedet.²⁹⁹ Bygningsarbeidene varte helt til ca. 1437 og de siste årene ble det bygget i smug om natten. Byen omfattet endelig et areal på 10.000 m²!³⁰⁰ Med hensyn til materialet tyngde og tørketid, var det meget vanskelig å få så høye bygg til å stå opprist på så kort tid og derfor kompenserte de med smarte knep: små kanaler i veggene hvor vannet kunne renne ut og la kalken tørke fortere, egg i kalken for å klebe raskere og mye annet.³⁰¹ Smederevo kunne gjenkjennes på lang avstand som en bysantinsk by da alle ytre tårn ble pyntet med røde mursteinsmønstre. I dag kan en se mye annen byggemasse – steller, relieffer, skulpturer, plaketter, gravstøtter og dørstokker, som fortsatt minner sterkt om hastverk og nådeløshet.

Balladen om byggingen av Smederevo

Befolkningen mislikte alt tvangsarbeidet som et prosjekt som dette på 1400-tallet måtte bety. Det gav seg uttrykk i folkediktingen og balladen "*Gamlingen Novak og knez Bogosav*" forteller hvordan folket opplevde dette (i engelsk oversettelse):

*"...When Jerina was building Smederevo,
she ordered me to go and do free labour.
I worked most hard three long and painful years;
I carried there building stones and timber,
All with my own cart and faithful oxen.
And in all those three miserable years
I was not paid a para or a dinar,
Nor did I earn a single pair of shoes..."*³⁰²

Det er Irina som fikk skylden for alt tvangsarbeidet og denne oppgaven søker å finne årsakene til det. Kunne hun ha påvirket situasjonen vedrørende tvangsarbeidet? Obligatorisk deltagelse for alle hjem i herskerens offentlige prosjekter kalt *gradozidanija* [bybyggelse], samt vakttjeneste på murene etterpå var senest stadfestet i keiser Dušans lov fra 1349. Selv de fast

²⁹⁸ (Uspenja Bogorodice). L. Pavlović, (*Håndskrevne og trykkede bøker i Smederevo fra 1430-1846*), s. 37.

²⁹⁹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 142-143.

³⁰⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 143. Ytre murer: 500 m mot Donau, 400 m mot Jezava og 502 m mot land.

³⁰¹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 148. Andre ting er primært bevart i folkeminnet per 2006 (muntlige uttalelser fra dagens serbere): at det ble blandet egg i kalken for at den skulle feste raskere, som bøndene skulle fremskaffe daglig, eller at gravide kvinner løftet stein for at faren for prematur fødsel fremdrev prosessen. Tidligere på 1900-tallet var menneskeofring et diskusjonstema i forbindelse med bygging av Smederevo; men jeg har ikke møtt på det i balladene jeg har funnet. Andre ballader og andre folkeslag på Balkan har også temaet "menneskeofring under bygging av store bygg" i sine epostradisjoner. L. Pavlović, (*Smederevo og Europa*), s. 13-19; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 149.

³⁰² M. Holton, V. Mihailovich, (*Songs of the Serbian People From the Collection of Vuk Karadžić*), s. 256.

bosatte utlendingene hadde disse to pliktene hvis de ville bo i Serbia.³⁰³ Den eldste bevarte avskriften av Dušans lovsamling kommer fra Djuradj's tid, som gjør det rimelig å tro at den ble anvendt.³⁰⁴ Å unnlate å stille til bybygging var som å desertere og i middelalderen var straffene harde overalt. Men, serberne hadde tvangsarbeidet og bygget for sine suksessive herskere nærmest tretti år i strekk! Innimellom all kriging og andre lovpålagte plikter som å levere skatt til herren og vasallherrene hans, gjøre anent arbeid, vokte veier, gi salt og føre hester, utføre skyssplikt og jakte;³⁰⁵ og de orket ikke mer. Lovverket ble anvendt uten forbehold og det store tidspresset gjorde at det ble ilagt særlig kraft i det. Som *kvinne* og *utlending* kunne ikke Irina påvirket det serbiske lovverket på noen måte og kan verken ha befalt eller stoppet arbeidet. Derfor kan hun *ikke klandres* for akkurat det. Men, balladen forteller videre:

*"Yet I'll forgive her, I'd forgive her, brother,
But when she built Smederevo city,
And she went on building fortresses,
And she gilded all gates, doors and windows,
She then levied taxes on the people:
Three full measures of gold from each household -
Brother, that's worth full three hundred ducats!
He who had it, handed o'er the ducats,
Handed over and was then left in peace."*³⁰⁶

Var slottet av overdreven standard i forhold til omstandighetene? Fakta sier følgende – Lille by bestod av: en toetasjes slottsresidens med en tretti meter lang og fire meter høy ballsal "sala magna audiencie ipsius domini",³⁰⁷ et kjøkken, slottskontorer, pengebinge, atrium, et lite slottskappell og et *donjon*-tårn.³⁰⁸ Parallele rekker med hull i veggene til gulvbjelker forteller at husene hadde varierende antall etasjer. Det var stolper på bakkeplan, en til to høyetasjer oppå det og loft med *solarium* på toppen.³⁰⁹ Toalettene er nå rektangulære åpninger i muren, med relativt godt bevarte sitteplasser.³¹⁰ De *forgylte vinduene* i balladen var alle på

³⁰³ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 148, 716. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhistorie*), s. 115.

³⁰⁴ "Bistrički prepis". Annen red. med tilføyelser 1443-1444. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 413.

³⁰⁵ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 208-09.

³⁰⁶ M. Holton, V. Mihailovich, *Songs of the Serbian People ...*, s. 256..

³⁰⁷ [Acta Arciva Veneti], K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 353.

³⁰⁸ En slags bunker; denne hadde 4,5 m tykke vegger. L. Pavlović, (*Smederevo og Europa*), s. 12; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 144. Vi har all grunn til å tro at det fantes et atrium med hensyn til at det må ha vært åpninger for luft og lys, og ikke fiender, slik at vinduene må ha vendt innover. Indre haver var norm i bysantinske overklasseboliger, ofte med brønn. A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 160.

³⁰⁹ Og en kjeller til kjøling av mat og vin. Normalt ble taket brukt til solterrasse (*solarium*) med hager og kapell. A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 159, 160. Det er all grunn til å tro at Djuradj og Irina hadde takterrasse på hjemmet sitt fordi Irina som kvinne (og i posisjonen hun var i) aldri kunne vise seg spontant der det var folk, som var overalt; i tillegg det var en bysantiner som prosjekterte bygget og han tok han sikkert i bruk regulære adelige boligkrav, særlig når han skulle lage slott til søsteren sin uten økonomiske begrensninger. (Stolpene: M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 144).

³¹⁰ Avløpsrør er bygd inn i muren og munner ut i et rørsystem under borgen (og ut i elva), som utrolig nok fortsatt er i bruk. [Sett med egne øyne].

residensveggen mot Donau og er de eneste fire åpningene utover på hele fortet, utenom fem dører; de har hver en gotisk-orientalsk spiralstolpe i midten mellom søylene og små nisjer med steinbenker på hver side av et lite bord. Fra utsiden kan folk ha sett flerfargede gardiner med sølv- og gullsvev som de facto hang i nisjene.³¹¹ Jernrester rundt vinduene tror jeg var struktur til glass³¹² og vinduslemmer i jern. Det var også en forsvarsbalkong i øverste etasje der soverommene var.³¹³ Rett utenfor residensen er det en liten havn med en privat port dit i kjelleren og før var det også kaserne og staller der.³¹⁴ Det var privat område. I en nisje ved hovedinngangen til slottet stod det også en marmorskulptur av den romerske gudinnen *Hestia*, som folk lenge trodde var Irina. I flere hundre år kastet de stein i ansiktet på denne skulpturen for å jage vekk forbannelser og poenge var å løsne litt v stenen. Det det var tegn på at gud ville hjelpe og derfor tapte skulpturen halve hodet frem til 1916 da østerikerne tok den med seg til Wien under 1. Verdenskrig.³¹⁵

I forhold til lidelsen som folk gjennomgikk for å bygge alt dette, var Smederevo definitivt overdrevet. Men det skal huskes at landet var meget rikt, at sølv og gull ble gravet rett opp fra bakken og at det normalt blir veldig høye standard av det.³¹⁶ Irina må ha satt den standarden med hensyn til sitt opphav, men Djuradj var også kjent for dyr og raffinert smak. Han hadde også vokst opp med en far og mor med dyr, kultivert smak og evne til å kjøpe hva de ville. En annen ting er at gylne, kunstneriske ting, som hun beskyldes for å ha eid, blir ikke til ved steinhuggeres, graveres og mureres arbeid. De blir importert fra kjente mestere i utlandet. Pengene de ble kjøpt med kom inn som inntekter fra jordegods, finansielle avgifter og tollinntekter, som Djuradj og Irina skapte og drev frem med representasjon og organisert handelsvirksomhet og det er noe allmuen normalt ikke ble belastet med. Særlig store var statens tollinntektene fra den omfattende utenlandshandelen, som nettopp Djuradj gjorde mulig og mange tjente på. Vanlig folk, som ikke hadde penger, betalte sine skatter i naturalia og kroppsarbeid. Så hva var Irinas del av skylden? En mulighet å nærme oss svaret er å snu problemstillingen på hodet og spørre: hva kunne hun ha forhindret? Djuradj var smart, standhaftig og nærmest 25 år eldre enn henne, som naturlig må ha preget deres

³¹¹ Om omfattende bruk av gardiner/tekstilkunst: A. Chakalova, M.Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 101 og 176.

³¹² Djuradj hadde spesialavtale med Venezia (verdenskjent glassleverandør) om tollfri import til slottet og Dubrovnik hadde akkurat også startet egen glassproduksjon i de årene. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II...*), s. 233.

³¹³ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 144 sier at lemmene var av tre. A. Chakalova, M.Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 159 sier at bysantinsk adel hadde dører og vinduslemmer av jern, som jeg pretenderer å tro med hensyn til situasjonen og resten av forsvarsteknikkene.

³¹⁴ Kaserne og staller: J.K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 232.

³¹⁵ I 1916 ble den stjålet av østerikere og kjørt oppover Donau til Wien. L. Pavlović, (*Smederevo og Europa*), s. 14-16.

³¹⁶ *Ca' D'Oro* i Venezia ble ferdigbygget ca. 1434 og "while the structural elements of the portico recall those of the Byzantine palaces", (Guide to the city of Venice, s. 114) skal det huskes at Smederevo ble bygd samtidig, med samme forbilder.

mellommenneskelige forhold. Det kan virke somut som at hun kunne få ham til å *gjøre* ting for seg, men slik Djuradjs (politiske) liv ellers viser, kunne *ingen* hindre ham i gjøre det han ville. Når situasjonen forestilles reelt, er det usannsynlig at hun kunne komme til sin mann/herskeren og be ham *slutte* å bygge verft, høye tårn eller dyre mekaniske broer. Men jeg tror at han likte å fascinere henne; en kan si at tollutgiftene økte i takt med diamantene, at pengene kunne ha blitt jevnere fordelt, at herskerparet kunne ha følt mer empati for at folk ville hjem. Ja, Djuradj og Irina *var* harde som herskere og tidvis tyranniske, men de eneste herskerne som stod oppreist i Europa på 1400-tallet var harde. En kan si at folkets sorg for å bli behandlet så dårlig var legitim, men tematikken må sees i forhold til tidsalder. De kunne virkelig ha hatt mye mer empati for befolkningen sin, særlig med hensyn til alle de andre faktorene som påvirket samfunnet. Fortidens adel sjulte seg bak et konsept det ble lært opp til om at fattigfolk, mørkhudede og dyr ikke føler smerte like mye som dem, om i det hele tatt og slik kunne de mishandle alle disse kategoriene uten dårlig samvittighet. Det siste balladen sier om temaet handler også om Irina:

*"I was a man of little property,
I had nothing of wealth to give her.
I took the pick, with which I had labour,
And with that pick I became a hajduk³¹⁷
But I could find no peaceful place at all
In the country of the **damned Jerina**,
And so I went to the Drina River
And crossed into the rocky Bosnia..."³¹⁸*

Den historiske bakgrunnen er følgende: desto nærmere de kom byggebevillingens utløpsdato ble avstander for steintransporten lengre og hirdene mer voldelige; de rev opp hus, dørstokker, graver, gjerder og drepte om de ville.³¹⁹ Det ligger en utrolig makt i å kunne gå rett hjem til folk og ta det en vil ha i "lovens navn". Hirdlederne underlagt Djuradjs generaler kan lett også ha blitt korruperte og det kan mennene under dem igjen, ettersom arbeidet pågikk i nærmest ni år og nye folk strømmet stadig til byen for å tjene penger.³²⁰ Det fantes også bander, som alltid samler seg der det er verdier i omløp, så det er rimelig å tro at også banditter kan ha blitt tatt opp i hirdene etter hvert.³²¹ Følelsen av terror var altomfattende fordi osmanerne i tillegg jevnlig fanget folk i alle aldre for å selge dem som slaver i Østen, Dubrovnik og Italia; pene

³¹⁷ Landeveistyv.

³¹⁸ [Egen utheving]. M. Holton, V. Mihailovich, *Songs of the Serbian People...*, s. 256.

³¹⁹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 148-151.

³²⁰ [Arkivet i Dubrovnik]. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 888.

³²¹ Normalt holdt de til i raserte grenseområder i øst mot Bysants og Bosnia mot vest. Kvinner var også involvert i ran: en viss adelsmann Gradojes frue drev med helleri på slottet sitt og sendte ut røvere i rike adelshjem som hun hadde fått kjennskap til gjennom sin herkspelige posisjon. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 285-288.

jenter og gutter ble tatt til organisert prostitusjon og diverse harem hvis det skulle vise seg at de hadde et særlig talent.³²² Ellers ble de solgt i forhold til alder, størrelse og vekt. Sterke smågutter ble videre også programmessig kidnappet til janitsjaroppdragelse i Tyrkia, som Muret II nylig hadde befestet i lov om "blodskatt" *devşirme*.³²³

Hvorfor ga folket og dikterne Irina skylden for alt som skjedde, både byggingen av hovedstaden og den ellers utvetydig grusomme politiske hverdagen?

Noen grunner til at Irina fikk skylden

Det fins ingen historisk materiale av noe slag som tilsier at herskerinnen hadde egne tropper, hirder eller militære. Militæret var et mannsdominert, lukket samfunn og det er ikke nevnt i historien, ei heller folkediktingen, at hun hadde tilhengere blant dem; tvert i mot. Folkediktingen forteller at Irina "jaget generalene".³²⁴ Hvorfor det? Det tier de om; tilgjengelig historisk materiale sier heller ikke noe. Professor M. Spremić har behandlet et stort persongalleri fra Djuradjs tid med mange detaljer, som han fikk kjennskap til gjennom flerårig analyse av arkivet i Dubrovnik. Han fordypet seg *ikke* i forhold angående Irina foruten å bruke materialet til overfladisk å styrke antagelsen at hun var slem og kald.³²⁵ Men signaturenes diskrete språk bekrefter at det fantes spenninger mellom armeens maktmenn og herskerens kone. For å plassere dette i kontekst, er relevant å spørre seg hvordan så det innenrikspolitiske maktbildet faktisk ut på dette tidspunktet?

På grunn av konstant krigsfare var staten fra Stefans tid administrativt oppdelt i militærregionale enheter og styrt av soldater og *strateger* i alle hierarkiske lag. Fra Stefans tid var de øverste dommerne generaler,³²⁶ diplomatiet var drevet av generaler, generalene holdt

³²² Katalanere holdt primat i menneskelig (båt)trafikk i Europa på 1400-tallet. De kjøpte folk på bosnisk land ved elven Neretva like ovenfor Dubrovnik og solgte dem videre. Lover forbød slavehandel til ingen nytte. Ikke bare tyrkere fanget folk: noen innfødte spesialiserte seg på menneskejakt og folk solgte sine elskerinner, selv koner, barn og prester. En elskerinne ble solgt for en rustning. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 313, 412; J. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 193.

³²³ Loven: F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 9; "Jeni tsjeri" betyr "ny hær". J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 312, 380. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 246.

³²⁴ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 362.

³²⁵ Dette kan forstås i sammenheng med at han i så fall ville ha måttet forholde seg til alle de andre aspektene vedrørende kvinners politiske rolle, som jeg har forholdt meg til her. Det er klart at en ikke kan fordype seg i alt, og for mitt vedkommende klandrer jeg ham ikke for det; jeg kunne ikke ha fordypet meg i de forhold han har behandlet og slikt sett er vi komplementære. Andre viktige historikere om emnet, som Jireček, Ćirković og samtlige fra litteraturlisten gjør det samme som Spremić på hver sin måte: Jireček (fra tidlig 1900-tall) gjengir kilder uten å dømme eller spørre, Ćirković (en profilert middelalderskript fra nåtiden) forbigår alle kvinner i stillhet. Resten bare konstaterer at Irina ble mislikt.

³²⁶ *Servia* var en nøye definert rettstat: alle hadde rett til bevisførsel, forhandlinger og forsvar. Dommere i *Kollegialretten* var herrer av landet hvor forbrytelsen var begått, sakens varighet var bestemt på forhånd og holdt i private hjem på det aktuelle landet, med obligatoriske juryer. I tifeller med utenlandske borgere var juryen blandet med likt antall representanter fra hvert land. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 895. Det var anledning til å klage til *Slottsretten* (Høyesterett), hvor høysete dommer *dominus iudex domini despoti* ellers mest beskjefteget seg med store forbrytelser, som landsforræderi, drap, pirateri, eiendomstvister, slavehandel, voldtekt og bortføring av adelskvinner o.l. *Åndelige retts* jurisdiksjon omhandlet geistlige, tro og etikk (samt utroskap, bigami, incest, falsk ed, etterlatte og foreldreløse); kirkens og klostervesenets eiendomsmessige saker var derimot underlagt Slottsretten. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 414. *Samme*, s. 414.

finansene og ledet selv kirkens sivilrettslige saker.³²⁷ De sivile ledertitlene fra 1300-tallet hadde forsvunnet. Slottsholderen var også en mann per lov.³²⁸ Djuradj var selv en ærefull krigs og hans stat var en militærstat per definisjon. Da Irina kom til Serbia snakket hun ikke serbisk og generalene snakket ikke gresk. Vi kan derfor tro at herskerinnen og de lokale makthavere i utgangspunktet hadde kommunikasjonsproblemer på grunn av kulturforskjeller. På den andre siden pleide ikke herskerinner å prate så mye med militærmenn uansett, men det hadde sikkert vært greit og kunne konversere litt. Men, det blir for enkelt å slutte at kulturforskjellene mellom Irina og generalene (vojvode) lå bare i den etniske diversiteten slik det antydes i litteraturen om emnet. Mentalitetsforskjellen var helst av klassemessig karakter, som jeg vil vise. Da Djuradj overtok makten, ble armeen *i sin helhet* overtatt fra despot Stefan, noe som betyr at de fleste der var av ikke-adelig herkomst, men adlet i voksenalder for sin gode tjeneste.³²⁹ I utgangspunktet hadde Stefan utslettet eller jaget bort alt gammel adel som kunne true hans posisjon. Det nye adelskapet som han dannet gjennom ryttertiter utviklet fort noble vaner, men kan ikke ha hatt aristokratiske tradisjoner, forhold til utdanning og kulturkunnskap som en naturlig del av sin mentalitet da mentaliteten ikke *kan* endres så raskt. I den (da) 1100 år gamle bysantinske adelstradisjonen var kvinnene selvstendige, "avhengig primært av personlighet."³³⁰ Det var *forventet* av en adelskvinne å være klok: keisere forlot slottet helst til sine koner og mødre når de måtte reise bort i krig eller diplomati og slottet var maktens episenter.³³¹ Det eldre serbiske aristokratiet var relativt lik det bysantinske og deres kvinner var også selvstendige og utdannede fordi de hadde samme oppdragelse. På 1300-tallet ble gifte serbiske adelskvinner kalt *Vladika* fra ordet *vlada* - å regjere,³³² men så fikk de bysantinske titler istedet gjennom Dušans reform og lovsamling. Serbiske adelskvinner holdt slott og flotte politiske taler for maktmenn, som spesielt Dušans kone er kjent for.³³³ De hadde normalt egne penger,³³⁴ eiendom,³³⁵ segl og avla ed.³³⁶ Allerede

³²⁷ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 849.

³²⁸ Generaltittelen vokste fra *hærfører* (čelnik [tsjelnik]) til "čelnik riznički" eller *comes palatinus* på latin, som betyr "slottsholder" og tilsvarer en finansminister i dag. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 361.

³²⁹ Stefan adlet sine lojale menn til ryttere av Drageorden (som Sigismund av Ungarn hadde gitt ham anledning til å gjøre). M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 900.

³³⁰ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 258.

³³¹ A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 115. På siden 127 vises det særlig til Ana Komninas memoarer hvor hun forteller at hennes farmor var in *chargé* når faren keiser Alexios I var på reiser. Under kong Milutins ektespasforhandling om den lille Simonida i 1298 ble det fra gresk side alvorlig problematisert at dronningmoren Helen av Anjou ikke kom for å avlegge ed slik gresk praksis tilsa. [Teodor Metohit, *Utsendelsen for den diplomatiske reisen til Serbia*], Red. R. Damjanović m.fl., (*Serbia -... i utenlandske forfatters verk*), s. 334. B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 188 sier at „[L. Pavlović] tror at vasilissa Irina Kantakuzin i *henhold til bysantinske skikker* var medlem av statrådet.“

³³² K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 261.

³³³ I 1342 sammenkalte keiser Dušans kone Jelena adelsmenn til politisk møte som hun ledet personlig. Red. S. Ćirković, B. Ferjančić, (*Ionnis Kantakouzenos - bysantinske kilder...*), s. 394-395. Dronning Helen av Anjou holdt personlig *skole* for fattigmannsdøtre i *slottet sitt*, som etterpå ble godt gift. J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 308.

³³⁴ Eksempelvis lånte adelsmannen Herceg Vukčić 6000 gulldukater av sin kone for å kjøpe seg ekstra fine klær. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 423.

i den første utgaven av Dušans lovsamling var det lover som beskyttet noble kvinner i forbindelse med arv, medgift og voldtekt.³³⁷ Skrivekyndighet for kvinner i høye lag var en norm.³³⁸ I bysantinske adelskretser på 1400-tallet var det *utdannelse* og *verdige holdning* som var en kvinnes høyeste dyd i tillegg til å være en hengiven mor og, for all del, en vakker hustru.³³⁹ Det skulle derfor ikke ha vært et så stort sjokk for serberne at Irina ønsket å delta i samfunnet. Men hun ble *for mye* for de herdede krigsgeneralene nettopp fordi ikke hadde en slik tradisjon i minnet. De manglet både aristokratisk oppdragelse og erfaring med handelkraftige adelige kvinner, en konsekvens av at Stefan i løpet av sin nesten førtiårige regjering hadde ført kvinnene helt vekk fra offentligheten. Det ble ikke skrevet noe om hans kone Eleni fordi det ikke ble skrevet noen ting om *noen kvinner* etter at moren hans døde i november 1405. Dermed synes det at konflikten mellom Irina og hæren primært var basert på *klassemessige* og *kjønnsmessige* motsetninger i tillegg til at hun var utlending.

Personlig antipati kan også ha hatt stor betydning: det var spesielt sterk politisk rivalisering mellom herskerinnen og general Radič [raditsj], som hadde vært despot Stefans "første mann". Han var rikest av alle etter herskeren og hadde selv en egen hær.³⁴⁰ Radich var ikke "sønn av en herre" men oppførte seg slik. Han eide flere vakre slott, klær, jerninnbundne bøker, smykker og annet og av veldedighet bygget han *to* velutstyrte, rike klostre.³⁴¹ Da

³³⁵ "...in contratis domine Mare" (i herskerinne Maras land). M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 80, fotn. 102. Keiser Dušans enke Jelena arvet den bulgarske delen av sin manns rike og regjerte som *kronet* keiserinne i *eget navn*, ofte i opposisjon til sin sønn. S. Ćirković, "Esfigmen og Serbia", red. *The Esfigmenou charter of despot Djuradj*, s. 65.

³³⁶ I 1405 krevde (ortodokse) general Sandalj i Bosnia at konene til noen dubrovniske overklassmenn skulle sverge på en avtale i tillegg til dem selv. Senatet nektet fordi "*våre kvinner er ikke baronesser slik som deres kvinner er baronesser.*" ("*Salvo delle donne nostre, non fo may uxanca che le zureno, perche non son baronesse et le lor son baronesse.*") K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 258. Fru Mara Brankovićs segl. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 108-109.

³³⁷ Seksuelle lovbrudd ble dømt med strenge fysiske straffer, definert primært i henhold til *offerets rang* og sivilstatus; katolikken ved kysten straffet voldtekt i henhold til *overgriperens rang*. (I Dubrovnik var voldtekt uten å *gifte seg med offeret* straffet med lav bot på 50 perper, men hvis forbryteren ikke hadde råd til det en gang fikk han begge øynene stukket ut; som klart favoriserer rike overgripere). I Serbia var voldtektssaker og røveri av adelskvinner direkte underlagt kongens/despotens jurisdiksjon og straffet med hengig. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 260-261. Despot Stefan vedtok en tilleggslov om at gifte kvinner *ikke* fikk lov til å selge brød, salt og frukt for at enslige kvinner kunne forsørge seg med det [heller enn å prostituere seg]. S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 209.

³³⁸ Ana Komnina skrev memoarer om sin far Alexios I (1081-1118). A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 115; Den serbiske katolske dronningen Helene av Anjou (1250-1314) korresponderte med pavene hele sitt liv (om kirkeunion). J.K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 264-265. Hun hadde en stor bokproduksjon ved slottet sitt og gav helst bort bøker i gave. Jefimija, venninnen til Stefans mor Milica, skrev dikt i 1402 og broderte et pledd i gyllen tekst til knez Lazars kiste. Episkopet i Raška og Prizren/teologisk fakultetet Beograd, (*Bygninger i Kosovo, det serbiske folks helligdommer og etterlevninger*), s. 182, 186-188. Djuradj's mor Mara skrev egenhendig et notat på en bok kalt *Minej* før 1426. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 94; Datter Mara skrev religiøse utredninger og rettslige brev til katolske banker. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 409; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 640-644. Den andre datteren Katakuzina "*skrev sine brev bare på serbisk etter at hun forlot vesten*" i 1460. J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 409.

³³⁹ A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 185. Betingelse for all myndighet var at kvinnen var eller hadde vært gift. Jeg har ikke funnet nedtegnelser på at ugifte kvinner hadde noe myndighet i det hele tatt. Men det var ytterst få som aldri giftet seg; i så fall ble de nonner. Det kunne skje hvis jenta var *for stygg* eller hadde hatt sykdommer (vannkopper) som hun ble stygg av. Styggheit så de som en tragedie. A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 116. Skillsmisser var utbredt på tross av kirkens lovverk og skilte kvinner i ortodokse land viste tidvis stor politisk aktivitet. Men de ble som regel gift på nytt. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 257.

³⁴⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 132. (Gitt en veldokumenter og kjærlig skildring av *Veliki čelnik Radič*.)

³⁴¹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 132-134.

Djuradj overtok makten, beholt han alle i sine posisjoner, som avtalt og faktisk forfremmet Radič til *veliki čelnik* (førstegeneral). Han ratifiserte en av generalens donasjoner til et av klosterene i navn av seg selv og sin kone, selv om Radič bare henvendte seg til *ham og sønnene*.³⁴² Djuradj må enten ha stolt på ham eller så hadde han ikke anledning til unngå ham på grunn av *for* stor innflytelse i hæren og trolig folket. I tiden fremover ble Radič ”general over alle generaler”, førstediبلوماس, høyesterettsdommer og tidvis herskerens stedfortreder i slottsretten. Tidlig på 1430-tallet ble han også "dvorodrica" eller *comes palatinus* (slottsholder), noe han insisterte på å være, som i praksis betyr at han bestyrte slottets inntekter, utgifter og alle affærer.³⁴³ Det var ingen forskjell mellom privat og statlig "kongelig kasse" og *kommora* eller *riznica* [risnitsa] ble forstått som en del av herskerens hus.³⁴⁴ Irina og Radič må ha hatt et konfrontasjonsfelt akkurat der. I 1432 søkte han om godkjenning av enda en stor donasjon til klosteret: "som slave og lydig tjener for min herre serbiske despot Gjurg og fru *despottissa* "kira" Irina og sønnene av herskapet deres...".³⁴⁵ Både Irinas navn og ordet *kira* (*lady*) er stavet korrekt på gresk, som enten sier at han ville vise at han kunne det så var han eller var sarkastisk i og med at hun ikke var *vasilissa* og kunne ikke direkte gjøre mannen sin til en despot. Han skulle vise at hun ikke var tilstrekkelig. Djuradj ratifiserte gaven "med sønnene av herskapet mitt" uten Irina.

Balladen om konflikten med hæren

I folkediktningen fikk general Radič pseudonymet *Oblak Radosav* eller *Oblačić Rade*.³⁴⁶ Mengden av ballader om ham og Jerina gjør ham interessant for temaet. Jeg velger balladen "*Oblak Radosav*"³⁴⁷ fordi den forteller om en konkret konfrontasjon, samt dikternes syn på Jerinas generelle forhold til hæren og samtidig belyser par andre viktige samfunnsaspekter. På veien til Smederevo møter "Djuradj's general" Oblak Radosav to kvinner med udøpte barn i armene; de ber ham døpe barna, som han raskt godtar. Med det samme ber damene sin nye *gudefar* om å redde mennene deres som sitter i "Fru Jerinas fengsel"³⁴⁸ i påvente av henrettelse. Gudefaren lover å snakke med "Djuradj og Jerina" og drar til "Djuradj's tårn".³⁴⁹ Utenfor sitter herskeren og drikker rødvin med to andre kjente helter fra eposet. Oblak spør

³⁴² (Året etter). M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 132.

³⁴³ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 848.

³⁴⁴ J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 293.

³⁴⁵ 28.3.1432. "*Kao rab i poslušnik gospodina mi despota srpskago Gjurga i gospođe despoticke kira Irine i sinova gospodstva ih...*" [egen utheving]. Egentlig var ikke denne donasjonen noe gave, men kjøp av plass og underholdning i kloster etter pensjonering, kalt *adelfater*. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 196; begge sitater.

³⁴⁶ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II...*), s. 362-3; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 848.

³⁴⁷ Vuk Stef. Karadžić, *Serbiske folkesanger II*, (*Samlede verker V*), s. 360-362. *Vojevoda Oblak Radosav*.

³⁴⁸ Vuk Stef. Karadžić, *Serbiske folkesanger II*, s. 360, vers 18.

³⁴⁹ Interessant at tårnet er Djuradj sitt, mens det var Irina som bygget det! Vers 27.

ham sint: "Herre, Smederever Djurdje! Storhet i deg og din nobilitet, hvorfor har du, Djurdje, tillatt Jerina, så hun dreper så mange generaler og har knekt vingene på landsdelen vår? Uansett, ber jeg deg, kjære hersker, gi meg de to [navngitte] generalene i gave."³⁵⁰ Djurdj svarer at han kan selv gå opp til de øvre hengslene hvor de akkurat skal henge dem og spørre *Fru Jerina* om hun kanskje vil løslate dem? Sint Rade kommer i tide og roper at fangene skal slippes fordi herskeren har gitt dem i gave og bødlene pustet lettet ut. Men, plutselig kommer "Jerina den forbannede" opp på stedet med tolv hoffdamer som bærer henes kjoler og kjoleermer. I det "den fortrollede" trer opp på hengslene, roper hun til bødlene om å fortsette! Generalen ber henne om nåde, men *Fru Jerina* avbryter: "Djevelen måtte ta deg, Oblačić Rade! Jeg skal henge deg også i morgen sammen med barnebarnet mitt Zmaj-despot Vuk!"³⁵¹ Da han hørte dette, dro Radosav opp en *trippelpisk*, slo til "Djuradjs Jerina" og "så lett som han slo henne ble hun jevnet med den svarte jord". Så tok han generalene med seg hjem, gav dem mat og drikke og sendte dem videre da *han* hadde *lært dem* å "ikke ha tillitt til Jerina."³⁵²

Det første vi får vite i denne balladen er at dette samfunnet var holdt sammen av sterke patron-klientbånd; fadderskapet, som generalen gjennomfører raskt med to kvinner han møter på gaten, ble/blir sett på som "slektskap i ånd", "besverget vennskap" eller "slektskap etter St. Johannes (Jovan)", som var patron for slike *fordypede* vennsapsrelasjoner.³⁵³ Slike bånd er godt egnet til nettverksbygging der sterke beskytter de svake, som blir del av en lojal krets og svarer med å gjøre alle slags tjenester for de sterke. Det andre vi får vite er at Djurdj midlertidig, eller definitivt, har tapt kontrollen over seg selv og staten og er en drukkenbolt (eller bare er hjemme på ferie). Vi skjønner at Jerina har for vane å henge miltøre helter og på alle måter opptrer uhyrlig. Hun beveger seg selvstendig i offentligheten, stiller i stor luksus og har *tolv hoffdamer* til å bære tekstilene sine.³⁵⁴ Tekstiler var et stort statussymbol. Men, Rade er tungt bevæpnet og ikke redd for noen, så han jevner henne med bakken slik at hun aldri mer skal kunne stå opp! Hun er ellers ubevæpnet. Når monsteret er drept, tar han sine protegeer med til et privat måltid, hvor han lærer dem ikke å stole på Jerina. Det er trolig er en henvisning til lytterne, som vet at den virkelige Irina fortsatt lever, siden det blir sagt i

³⁵⁰ Vers 40-47

³⁵¹ Her har det skjedd en underlig inversjon: (Drage-despot Vuk) er folkedikningens pseudonym for *Djuradjs* barnebarn Vuk Grgurević, eneste (uekte) barn av eldstesønnen Grgur. I og med at Vuk ikke var født når denne balladen (historisk) utspiller seg, må han ha kommet inn dit senere, som tyder på at det her opprinnelig var et annet navn, noen som stod generalen nær, og som eposet har mistet referanse til i årenes løp. Historisk er Vuk Grgurević en av ytterst få som viste heltetmot og en standhaftig, om noe røveraktig motstand mot tyrkerne etter 1470, da de andre i familien var døde.

³⁵² (Da ne drže vjere u Jerini), i presens, varig form. Vers 90.

³⁵³ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhistorie*), s. 280. Denne type nettverksbygging var utbredt i alle lag: dronning Helen av Anjou skrev tidlig på 1300-tallet et brev til sitt "elskede gudbarn" da hun ba om noe assistanse, mens en annen medio 1400 tryglet om nåde for livet med ordene "husk på st. Johannes dag at jeg er deres gudbarn".

³⁵⁴ Middelaldermenneskets makt ble i stor grad vurdert i henhold til størrelsen på følget. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhistorie*), s. 279.

presens. Balladen ble sannsynligvis både diktet og deklamert i festlige forsamlinger blant general Radičs tilhengere, hvor felespillerne var en naturlig del. Felespillerne resiterte det som ble bestilt, noen gamle og noen nye sanger, fordi de levde og drakk av det.³⁵⁵ Å uttale et ønske om at noen skal *forbli i den svarte jorda* er å *lyse noen i bann* i middelalderske termer, noe som i tillegg uttales to ganger til.³⁵⁶ Jerina ble først *forbannet* nettopp gjennom denne balladen. Noen må ha *likt* å høre det siden det ble en populær ballade og har overlevd 400 år uskrevet, helt til ca. 1845 da den kom på papir ved pennen til Vuk Karadžić.

Det er her snakk om viktige stereotyper: den forbannede Jerina representerer *vilkårlig makt, ondskap, luksusbegjær* og *sjelelige korrupthet*, karakteristisk for tradisjonell forestilling av maktsyke kvinner. Hun står versus den *rettmessige herskeren* (Djuradj), som har frafalt makten til den *manipulerende, følelseskalde kvinnen* og som da er den "typiske" *kvinnen med makt*. Den *ekte* herskeren er fremstilt som en *paralysert mann*, uttrykt i hans manglende forståelse av situasjonens alvor, plus at han sitter og drikker vin *utenfor* slottet og han er et "klassisk" offer for den *onde "fortrollede" kvinnens krefter*, som kjennetegner stereotypen både for maktkvinner og til dels for kvinner generelt. Hensikten med å definere ham slik er å beholde idealet om *mannens ufeilbarlighet*, som bare kan *forstyrres* hvis mannen blir *besudlet*, dvs. faller for kvinnens *seksuelle* eller *overnaturlige* krefter.³⁵⁷ Jerina er stereotypisk helt *irrasjonell* da det sies intet om hennes *grunner* til å henge generalene, noe som skal implisere at hun ikke hadde dem og hun viste heller ingen sjanse til forbedring. Uten å høre etter, avviste hun generalens nådebegjæring og forsøk på forsoning gjennom *samtale*, som "naturlig" henger sammen med at hun *ikke kan snakkes til vett* som kvinne. En *naturlig* konsekvens av det er at *folkets representant* (ikke-adelig) ser ingen annen utvei enn å gripe makten i sine egne *mannlige* hender og utøve den *distinksjonsevne, styrke, forutsigbarhet* og *lojlitet* som kreves med hensyn til *riktig herskning*. Armeen (mannsymbol) overtar den handlingslammede *rette* herskerens posisjon i rollen som *folkets ryggrad* og *upenetrerbare muren mot ondskap* som stabiliserer tilværelsen ved å føre makten tilbake dit den skal være: hos mennene.

Et annet utmerket eksempel på samme stereotypifisering er fra en nærliggende sjanger i Georg Fr. Händels oratorium "Samson" fra 1743, fremført 17.3.2006 i Oslo Domkirke under

³⁵⁵ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 298, 306.

³⁵⁶ Prokleta og ukleta.

³⁵⁷ Et annet eksempel på "besudlede menn" ble skrevet av en viss "Camblak" på 1400-tallet, som forklarte kong Milutins grusomme opptreden overfor sønnen sin (blindet i frykt for maktkupp) med at det var *den nye konen Simonida* som hadde overtalt ham til å gjøre det fordi hun var "slu og ondskapsfull". Om Dušans keiserinne Jelena skrev M. Orbin at hun var ond fordi hun fulgte mannen i par krigstokter og mente noe om det meste "...Veramente disposta a fare ogni male". J.K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 262, 263.

“Oslo internasjonale kirkemusikkfestival” (Libretto: Newburgh Hamilton). Det er en videreutvikling av det bibelske motivet om Samson og Dalila *etter hennes forraderi* og er spesielt passende fordi Dalila også har en annen etnisk bakgrunn enn sin mann. I scene 3, etter at konen har besøkt Samson i fengslet og forsøkt å besudle ham på nytt, synger han:

*"Himmelens yndling er han som finner en trofast kvinne.
Så sjelden!
Han har en lett vei til freden.*

Kor av israelitter: *Guds absolutte lov gav mannen makt til å la kvinnen frykte ham.
Derfor skal han aldri bli skremt
Eller styrt av egenmektige kvinner.*"³⁵⁸

Den reelle konflikten med hæren

Avtalen mellom Djuradj og Stefan var at alt skulle forbli som det var, ergo sluttet ikke Radič å ha egen hær da Djuradj overtok staten. Som landets nestrikeste mann, må han ha hatt mange under seg. Mange av dem deltok i steininnsamlingen, som akt av lojalitet til herskeren.³⁵⁹ Etersom irritasjonen verdørende herskerinnens “innblanding” i alle ting vedrørende slottets utseende og kanskje andre ting vokste hos generalen, vant til å være herskerens “første mann”, kan det tenkes at mennene hans fikk lyst til å hevde overfor befolkningen at de hentet stein og gjorde alle de brutale tingene de gjorde etter *hennes komando*, særlig når de var hardest. Hypotesen styrkes av følgende kommentar basert på arkivmaterialet i Dubrovnik: ”fattigfolk var meget smiskende og servile og selv om de jobbet for en til to gulldukater i året priset de fleste seg lykkelige over bare å ha en herre. Derfor stjal de, plyndret og selv drepte for sine herrer.”³⁶⁰ Om de reelle følelsene for herskerinnen bare delvis tilsvarte dem som kommer til uttrykk i balladen, må atmosfæren i samfunnet ha vært ganske betent. Vold og lidelse ble direkte forbundet med den utenlandske herskerinnens uslukkelige tørste for stein og blod, som ble en *trend*. På motsatt side av henne stod den folkelige helten som flere kunne identifisere seg med, særlig hvis så mange også var hans “fadderbarn”.

Foruten å være general og et folkelig symbol, var Radič også en privatperson. Dypere kildeforskning vil sikkert avsløre mer enn det vi vet i dag, men følgende er sagt: i følge Stefans biograf var han en "meget modig kriger, klok og stille mann," roset for gavmildhet.

³⁵⁸ Program for G. F. Händel "Samson", Oslo internasjonale kirkemusikkfestival (17.3.2006 Oslo Domkirke). "Favour'd of heaven is he, who finds one true. How rarely found! - His way to peace is smooth. / To man God's universal law, Gave pow'r to keep the wife in awe. Thus shall his life be ne'er dismay'd, By female usurpation sway'd. (norsk overs. ved arrangøren).

³⁵⁹ I oktober 1428 ble det holdt rettssak mot en av "*čelnik Radičs menn*" i gruvebyen Rudnik, som sier både at generalen hadde egne menn og at de ikke alltid fulgte loven. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 133. Selv hevdet han lojalitet for *Djuradj* i alle signaturer, som kommer til syne også i balladen.

³⁶⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 888.

Han hadde trolig ingen kone eller barn,³⁶¹ som i kombinasjon med hans kjente nærhet til den tidligere despoten (og hans mulige seksuelle preferanser), kan tilsi at de kanskje hadde samme legning. De tilbragte mye tid sammen og likt som Stefan, var Radič kjent for høy detaljeringsgrad, estetisk bevissthet, perfeksjonisme og behov for full kontroll. Noe som kommer særlig til uttrykk i hans usedvanlig detaljerte regelverk for klosteret Kastamonit i Hellas, som han totalrenoverte og bodde i etter pensjonering.³⁶² Disse trekkene er psykologisk sett mest karakteristiske for kvinner, på godt og vondt. Uten at det på noen måte er ment fornærmende, kjennetegnes også homofile menn svært ofte av disse psykologiske trekkene. Det er bare en tanke, men hypotesen styrkes ytterligere med enda en tanke – den *maskuline estetikken* ble påfallende dyrket i despot Stefans hær i form av glitrende uniformer fremstilt også på fresker i Stefans sjelsbotkloster, i paraderinger, ryttertevlinger, litterær glorifisering blant annet av uniformene og totalkontroll i alle lag.³⁶³ Et klima som dette kan ha vært gunstig for flere homofile menn i hæren, styrket også av det påfallende fraværet av kvinner i alle sammenhenger og heller ingen *nevne* av kvinner i mange tiår. Det gode samarbeidet mellom Stefan med osmanene kan også ha vært påvirket av et slikt faktor.³⁶⁴ En *rømte* ”fra kvinnelig kjærlighet og musikernes art” unntatt når sultanens ambassadør var på besøk, for da ”gjorde han store festligheter med ham, seilende i båter på Donau og Sava og mens de drakk gledet de seg.”³⁶⁵ En personlig relasjon betinget på denne måten ville sansynligvis ha forsterket vanskelighetsgraden for et godt samarbeid mellom Irina, Radič og andre menn i armeen. Herskerinnen var ung og viljesterk og kan ha svart dem med å tøye grenser for hva som kan utføres av kultur og positur - mer enn hva de nyadlede, rike soldatene noen gang kunne tenke seg! Litt for å vise sin plass hos herskeren og mest for å vise sin kulturelle overlegenhet så de ikke skulle tro at hun brydde seg om alt det de sa om henne!³⁶⁶

³⁶¹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 199 anfører at "hans kone skal angivelig ha het Ana" og tyrkerne skal ha ment at han hadde en sønn Mrkša, men betviler det selv. Radičs *nevøer* skulle få finne fred i klosteret på hans regning hvis de ønsket det, så vi kan tro at han ikke hadde egne barn.

³⁶² Alle former for individualisme og eierskap var forbudt, enda strengere enn vanlig, mens hver enkel av hans lysestaker, bøker, tekstiler, klær, kopper og kar hadde nøye foreskrevet bruksmåte, betingelser og tid, samt retningslinjer for eventuelt pant og oppkjøp i bedre tider. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 197-99; K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhistorie*), s. 361-362.

³⁶³ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 852; S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 209-210.

³⁶⁴ En annen av "Stefans nærmeste menn" var en tyrker ved navn Shahin (kalt "vojvoda Šainac"), som nevnes hos despoten fra 1399 og fra 1406 var å se i alt fra hærføring, diplomatiske øyemed (i 1423 var han Stefans stedfortreder i Venezia), til sentrale roller i det serbiske rettsvesenet. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhistorie*), s. 379. Djuradj hadde også en tyrker Ibrahim i sitt følge i Dubrovnik i 1441, men de hadde aldri sentrale posisjoner. (*Samme*, s. 380).

³⁶⁵ [Konstantin Filosof], S. Ćirković, (*Serbere i middelalderen*), s. 209-210, noe som selvfølgelig kan ha vært av politiske hensikter, men kan også bety andre ting. "Bežalo se od ženske ljubavi i musikijskog roda", som forfatteren kommenterer at "forblir uforståelig" og "Učini veliko gošćenje s njim, ploveći u ladjama po Dunavu i Savi i pijući veselili su se."

³⁶⁶ Andres personlige motiver kan ikke tenkes, særlig ikke historisk, men skal likevel tas hensyn til på grunn av sin avgjørende betydning som de har for menneskers valg og oppførsel.

Det er sannsynliggjort at “despotica”-en personlig ikke hadde noe å gjøre med hirdene, tollerne, hæren og deres lavere menn eller bødler. Men, skaden hadde allerede skjedd og hun ble *medieskikkelsen* som illuminerte den nådeløse blodsutsugingen mange følte på kroppen. Det gav seg utslag i forsterket xenofobi. Greske herskerinner hadde aldri vært populære i Serbia.³⁶⁷ Et tema ofte møtt i litteraturen er at befolkningen synes det var svært ubehagelig å jobbe under greske byggeledere. De snakket gresk, som ikke folk forstod og fikk dem til å føle seg fremmedgjort.³⁶⁸ Herskerinnen snakket gresk med byggelederne, men er det rart? I flere hundre år bakover hadde byggelederne vært greske eller italienske og arbeidskraften lokal, denne gangen også. Men nå var det Irinas bror Georgios som hadde kommet med byggeledere fra Thessaloniki for å bygge hovedstaden og det ble også knyttet til henne. Irina kunne dårlig serbisk til å begynne med og det var Djuradj som snakket gresk.³⁶⁹ Hun snakket ikke med folket også fordi på 1400-tallet snakket ikke adelen og herskerinner generelt med allmuen. Djurdj gjorde heller ikke det. I den eskalerende spenningen mellom konen og hæren valgte han tydeligvi å forholde seg passivt som i balladen. Lojalitetsbundet begge veier, drev han trolig et dobbeltspill, som han pleide og språkfaktoren gjorde dobbeltspillet desto enklere for ham. Irina kunne i begynnelsen ikke kommunisere med andre enn ham, barna og sine landsmenn. Djuradj reiste ofte for å delta i tunge diplomatiske møter og kan ha ønsket å hvile ut når han var hjemme.³⁷⁰ For å blidgjøre konen sin for dobbeltspillet og den generelt pinlige situasjonen, skjenket han henne gaver fra hver ny reise og både historisk materiale og gravtalen roser ham for gavmildhet. Hvis det så er, ville dette naturlig forsterke misunnelsen og bansnakking i kretsen rundt Irina, som så sank nedover til massen. Det tilfører problemstillingen en god del sladder og misunnelse. Faktumet at *befolkningen* beskyldte Irina for å eie mye luksus åpner også for spørsmålet: hva kan de ha sett? Da de ikke kan ha sett noe av det som befant seg inni selve slottet må informasjon ha kommet fra dem som oppholdt seg eller besøkte slottet, som igjen var de typiske bestillerene av ballader til folke-mediene.

Alt dette må ha forsterket Irinas følelse av fremmedhet i Serbia og medført psykologiske forsvarsmekanismer som gjelder uavhengig av historisk distanse. Men hvordan

³⁶⁷ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhistorie*), s. 263. Den meget unge Simonida Palaiologina ble sett som ”slu og ondskapsfull”, mens Evdokia Angel (gift med Stefan Førstekronede) ble sendt vekk fra slottet angivelig på grunn av promiskuitet, men som egentlig var fordi Konstantinopel var rasert av det vestlige korstoget og den serbiske herskerfamilien fant det best å alliere seg med italienerne og få krone fra paven i stedet.

³⁶⁸ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 148.

³⁶⁹ Han snakket og skrev gresk; flerårig korrespondanse som Djuradj hadde med patriarken av Konstantinopel Genadios Scholarios (om teologiske, liturgiske og kanoniske spørsmål) er bevart. [E. Von Dobschütz, *Ein Schreiben des Patriarchen Gennadios an den Scholarios an den Fürsten Georg von Serbien*, Arch. Slav. Phil. XXVII (1905)], M. Laskaris, (*The Byzantine Princesses...*), s. 100, fotn. 2; K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 309.

³⁷⁰ Djuradj's renommé som diplomat er synlig i eksempelet da Venezia foreslo nøytral internasjonal rettshjelp i konflikten med en despot i nord-Hellas; den ”internasjonale retten” kunne bestå enten av: paven, et kardinalkollegium, borgerkommunen i Firenze, universitetet i Bologna eller Djuradj Branković. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 137.

enn forholdene ved hoffet var, ser det ut som om Djuradj ikke brydde seg mye med de ytre forholdene (jf. hele hans politiske liv) fordi han forfulgte sine mål, som denne gangen var å gi seg selv, Irina og den nye staten en riktig tittel.

Djuradjs despottittel

I tråd med slektens upretensjose tituleringstradisjon kalte Djuradj seg "Gospodin Srbljim" [herren av serberne] og "*Georgius dei gratia regni Rascie despotus et Albanieque dominus etc.*"³⁷¹ Han var ungarsk baron og hun var bysantinsk kira (lady) og ingen av de titlene kunne holde mål i forhold til deres sterkeste og viktigste ambisjon om å være den østlige kristendommens politiske frontfigurer. Det må ha fortonet seg som en vits å stå fullt for antiunionisme og i høyeste instans være serbisk "herre" og ungarsk, venziansk og dubrovnisk baron! Men, hvis han fikk en despottittel fra Bysants ville Serbia metafysisk underlegges den bysantinske keiserlige pyramiden, som mange enda opplevde som guddommelig tross alt; på grunn av dets perfekte orden. Imidlertid kunne tittelen som *keiserlig svoger* virkelig bare fåes på bakgrunn av reelle slektsforbindelser med den regjerende keiseren. Altså krevde det et under. Og underet skjedde: i 1427 giftet den nye keiseren Ioannis VIII seg med vasilissa Maria Megalokomnina, søsteren til Djuradjs første kone.³⁷² Sommeren 1429 kom keiserens førsteminister Georgios Filantropen fra Konstantinopel med despotkrone til Djuradj.³⁷³ Båndet må ha vært ekteskapene med søstrene fra Trebison og en levende adelig hustru fra Bysant – fordi intet annet foreligger som mulighet.³⁷⁴

Mangel på skriftmateriale om seremonien tilsier at også denne gangen ble alt holdt hemmelig og at herskerparet ikke stolte på noen og tok ingen sjanser. Sannsynligvis var det i patriarkkirken Žiža at Djuradj ble kronet til δεσπότης Σερβίας [despotis Servias].³⁷⁵ Den da ca. tretti år gamle Irina skal, per definisjon, ikke ha blitt kronet i og med at *despotens* hustru ikke endret tittel, men her er dette diskutabelt fordi det ikke fantes høyere herskerinneposisjoner i landet. I følge bysantinsk tituleringstradisjon, som de må ha fulgt, medførte kroningen av

³⁷¹ Eventuelt: "*Georgus Wlk, Rascie Albanieque dominus*". K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhistorie*), s. 343 [akt til general Radić av 7. Indikt 6937 (1.9.1428-31.8.1429) og akt til Dubrovnik 13.12.1428].

³⁷² Etter Sofia av Montferrat og Ana Dmitrijevič (datter av hertug Vasilije av Moskva, som er begynnelse på russisk keiserlig tradisjon). A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s. 193 og 187. Keiserinne Maria ble Ioannis' store kjærlighet. Hun døde av pest (uten barn) mens han var på unionskonsil i Firenze i 1439 som han tok veldig tungt.

³⁷³ B. Ferjančić, (Bysantinere i Serbia i første halvdel av 15. århundre), s. 186.

³⁷⁴ Dette er blitt diskutert tidligere og oppsummeres av B. Ferjančić, (Bysantinere i Serbia...), s. 187. Det sluttet overfladisk ofte at Djuradjs tittel trolig ble gitt fordi han arvet despot Stefan, men det kan umulig ha vært sant da tittelen eksplisitt ikke var arvelig. Det gjøres trolig i samsvar med den ellers påfallende tendensen til å bruke tidvis helt usakelig argumentasjoner for å fornekte Djuradjs kone fra Trebison. Papadrianos [B. Ferjančić, s.s.] mener også at tittelen må ha blitt gitt på grunnlag av Djuradjs slektsforbindelse med Megalokomnin og dermed (giftermålet med) Palaiologene.

³⁷⁵ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 342. Gjennom dubrovnikernes alltid gode opplysningstjeneste vet vi at Djuradj kom hjem fra Ungarn i juni og for første gang fra deres side kalles for despot i brevet av den 6.8.1429. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 156; Red. Pavle Ivić m.fl., *The Esfigmenou charter of despot Djuradj*, s. 40.

Djuradj til landets øverste hersker at også hun ble Serbias Δέσποινα [*despina*],³⁷⁶ altså *keiserinne*. I gravtalen til despot Djuradj omtales hun som keiserinne *carica* [tsaritsa],³⁷⁷ tilsvarende *despina* på gresk. Det er påfallende at Djuradj aldri, heller ikke i gravtalen, ble kalt for keiser (*car*). Serberne kalte landet sitt for "Despotija" og var meget stolte av det. Ergo ligger ikke årsaken til å kalle Irina for "keiserinne" verken i Djuradj eller politisk megalomani, men i gresk-språklig bruk av den kvinnelige adelstittelen. Imidlertid ble ikke dette brukt i dagligtalen fordi Serbia ikke var keiserdømme. I stedet ble det brukt et oppdiktet ord *despotica* [despotitsa], noe Irina mislikte sterkt, men ikke kunne gjøre noe med.³⁷⁸ Etter kroningen ble det i ytterveggen på et tårn bygget inn et 10 m høyt kors i røde mursteiner med ortodoks diagonalstrek. Rundt det står en halv meter høye bokstaver: "Car slave" [Hederens Keiser], "Isus Hristos Nika" [Jesus Kristus Vinneren]³⁷⁹ og nedenfor i små, perfekte bokstaver: "Христу Богу благоверни деспот Ђурађ, господин србљем и поморју зетском, наредбом његовом сазида се овај град у години 6938."³⁸⁰ "Til Jesus Gud rettroende despot Djuradj, herren av serberne og kysten i Zeta, ved hans befaling ble denne byen bygget i året 6938 (1430)."³⁸¹

I begynnelsen av juli 1433 flyttet herskerfamilien til Smederevo; Djuradj hadde feber "... el ditto Signor esser amalato de febré,"³⁸² registrerte dubrovnikerne. Overklassen fulgte etter og investerte i utbygging av byens indre kjerne. "Zentilhomini de Smederevo"³⁸³ eide snart skjønne hus, fritidsboliger og mange foretningsbygg til sin nye primærvirksomhet – sølvutvinning og handel. Dette skilte dem fra tidligere adel, hvis hovedinteresse var kriging og utvidelse av grensene og likestilte dem med resten av adelskapet i Europa medio 1400. Det meste av landets makt og rikdom ble konsentrert i Smederevo og byen fikk sin egen måleenhet og mynt preget med byens navn, Djuradjs monogram og Løven.³⁸⁴ I kjølvannet av herskapets prosjekter vokste det frem et borgerskap kalt *citadini*,³⁸⁵ som bestod av serbere og

³⁷⁶ [Samtidsverket om etikette *Pseudo-Kodinos*]. B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants ...*), s. 26, fotn. 107. I håndboken til den greske metropoliten på slutten av 1300-tallet vedrørende titulering av kvinner i skrift ble selv Stefans mor komtesse Milica kalt for "*Despina tis Servias*" fordi hun var den eneste herskerinnen. B. Ferjančić, (*Despoter i Bysants ...*), s. 26, fotn. 107. Det fantes lang bysantinsk tradisjon på kroning av koner, som fikk krans av sine menn etter at disse var kronet av en patriark.

³⁷⁷ "...Du, stilleste og høyeste og i alt mest anstendige herren min, hellige og altomfattende løven min, du tier slik og gir meg ikke din metodiske stemme, verken til din hustru, den lyseste fru og keiserinnen vår, eller til de mest ønskede og søteste alle barna dine..." ("Najtiši i previsoki i u svemu najdoličniji, gospodaru moj, sveti i sveopšti lave, čutiš tako i ne daješ mi metodični glas, ni tvojoj supruzi, a našoj najsvetlijoj gospodji i carici, ni mnogoželjenim i najsladjim tvojim čedima svim...")

³⁷⁸ Eks. ble en bok (signert av presteskaper) til "i dagene til den godtroende og Kristus-elskende despot Djuradjs og fru *despotica* Jerina og sønnene deres", M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 417. [egen utheving; merk degenerering av navnet].

³⁷⁹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 147. I ettertid er korset kjent som "Djuradjs kors", men var egentlig et (på den tid) *alminnelig kors*, som sier at Serbia siden har adoptert det *latinske* korset, uten at folk flest er klar over det i dag.

³⁸⁰ Transskripsjon: Red. Vojislav Djurić, S. Ćirković m.fl. *The Esfigmenou charter...*, s. 8.

³⁸¹ [1430]. Fra verdens begynnelse.

³⁸² (Herren har feber.) (9.7.1433). M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 194.

³⁸³ (Adelskapet i Smederevo); også i andre byer. "... de Novamonte", osv. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 884.

³⁸⁴ V. Ivanišević, *Serbian Medieval Coinage*, s. 192.

³⁸⁵ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 884.

mange tilflyttede utlendinger. Det var mest dubrovnikere, grekere og italienere, men også saksere, flamlender, franskmenn, ungarere, jøder, spanjoler, tsjekkere og tyrkere etterfulgt av sigøynere.³⁸⁶ De gikk etter turkerne og plukket ting fra de dødekroppene osmannerne etterlot seg hvor enn de ferdes. Smederevo hadde et godt organisert rettsystem, der også utlendingene hadde egne konsuler, rett og jurier. Det fantes også banker, advokater, selskap for karavanbeskyttelse,³⁸⁷ gilder, butikker, transportbedrifter, legekantor,³⁸⁸ oversettere, sekulær skole, en høyskole,³⁸⁹ utleieboliger og mange fasilitetene til å romme og mette folk fra alle kanter som strømmet til Smederevo for å berike seg på landets naturressurser og den politisk utrygge situasjonen. Rundt murene vokste det frem et typisk sørvispreget bymiljø,³⁹⁰ preget av kulturell sammensmelting og sterk polarisering. Mange offentlige klokker, solarklokker og de nye vestlige med figurer som "slår ut"³⁹¹ ble satt opp overalt til å markere begynnelsen på en ny æra, hvor tid definitivt var blitt penger.³⁹² Alle disse menneskene har etterlatt oss et rikt skriftmateriale, hvis kompleksitet, flerlaglighet, detaljer og selv humor fordrer en egen oppgave for å bli behandlet med verdiget. Det samme gjelder det meget intense sosiopolitiske hendelsesforløpet rundt Djuradj og Irina i intervallet fra 1433 og 24. desember 1456 da Djuradj møtte sin død. Forskning om perioden har overbevist meg om at et forsøk på å behandle dette stoffet i de to siste kapitlene av denne oppgaven vil forholdsvis være respektløst av meg og vil derfor ikke gjøre det. Jeg vil heller forlate den kronologiske fremstillingen fra tidligere kapitler og bygge opp kapitlene rundt fem ballader, som jeg har valgt ut på bakgrunn av deres tilspissede problematisering av herskerinnen, generelle samfunnsmotsetninger og litt kronologi (som de fint følger).

³⁸⁶ Borgerne organiserte seg i kommuner kalt "universita di popoli", som med tiden ble et politisk faktor slik det var i vest og hadde egne bedehus, eiendom og regulert juss. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 895-896. Sigøynere: K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 421.

³⁸⁷ Ref. for konsuler, advokater o.a. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 151, 767, 791, 712, 787-8. 896. Konstant overfallsfare førte til at det helst ble operert med fiktive finanser og papirobligasjoner "Lettere di cambie", hvor penger ble investert et sted (ved kysten) og hevet i bankenes representasjonskontorer andre steder. Priser ble regnet i fast valuta, gullmynter, som først var bysantinske *perper*, så venetianske dukater. V. Ivanišević, *Serbian Medieval Coinage*, s. 178.

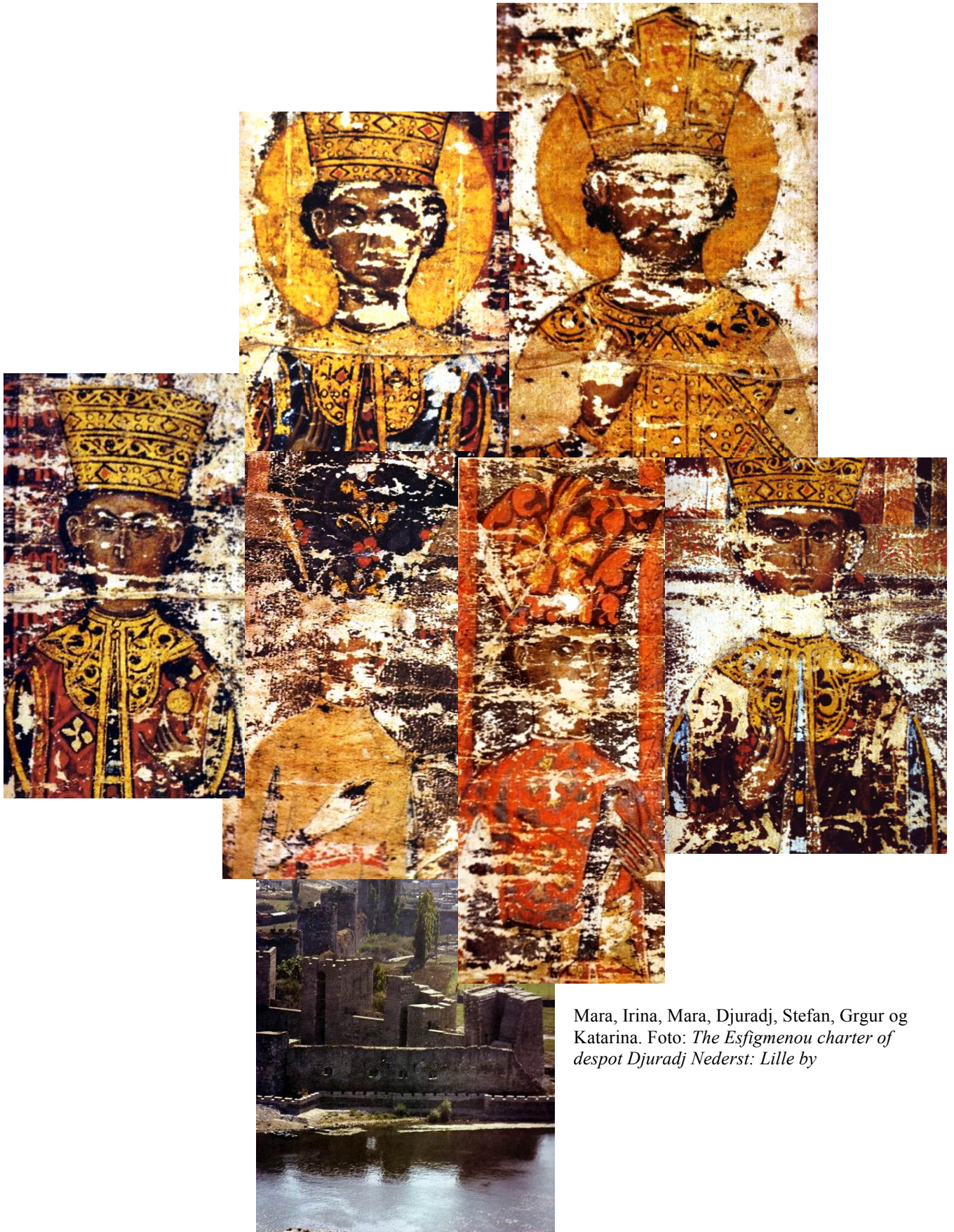
³⁸⁸ Herskerfamiliens privatlege var italieneren magister Angelo Muado, mens magister Georgius Albanensis ble offentlig bylege og kirurg "pro physico et cyrogico" i Smederevo (1446). K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 199, 315.

³⁸⁹ Høyskole (Visoka škola) ved patriarksetet. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 892.

³⁹⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 846.

³⁹¹ (*sunčanici* og "na izbijanje"). K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhist.*), s. 284.

³⁹² Utlendingene i Serbia levde ofte med konkubinene sine livet ut. Testamenter fra 1400-tallet bryr seg regelmessig om fordeling av arv mellom "ekte" og "uekte" barn, mens en folketelling fra Djuradjs kystby Kotor i 1430 anfører avslutningsvis en *fiogl natural* og *fiogla naturala* ("naturell" sønn og datter) i flere overklasserhjem, som betyr at de ble boende i huset. Rytteren Arnold av Harph fra grevskapet Jüllich kjøpte seg en ordbok for "slavennyske Sprache" i Dubrovnik, som på side 64 hadde spørsmålet: "frue, kan jeg sove hos Dem?" satt opp mot verbet *frauweren* (*coitum facere*). Den unger rytteren utvidet repertoaret med detaljerte varianter på flere språk bl.a. arabisk, gresk og selv baskisk, som han hadde fått kjennskap til under reisen i området. J.K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 259, 260, fotn. 43.

Mara, Irina, Mara, Djurdj, Stefan, Grgur og Katarina. Foto: *The Esfigmenou charter of despot Djurdj Nederst: Lille by*

Kapittel 5

IRINA SOM UTLENDING OG FORRÆDER

Balladen om giftemålet til Todor av Stalać [stalatkj]

Denne balladen tar for seg giftemålet til en av Djuradjs ryttere og komplikasjonene Irina fikk i forbindelse med det.³⁹³ Den åpner med 43 vers med nøye beskrivelser av rytterens herskaperlighet i bekledning og hjem.³⁹⁴ På morens oppfordring reiser han ut for å finne seg en brud og i en navngitt landsby møter han tretti jenter ved elvebredden. Den vakreste av dem er forlovet med Jerinas "lillebror Tomaš" [tomasj]. Det er herskerinnen selv som har tatt seg av frieriet og "betaling av bruden" og hun har vært meget sjenerøs.³⁹⁵ Under spesifiserte forhold bortfører Todor av Stalać nettopp denne jenta. Han tar henne med seg hjem og tvinger presten til å vie dem ved midnatt; alt tyder på at dikteren vet at akten både er lovstridig og urettferdig. Grunnen til at nettopp denne jenta blir røvet er fordi hun var den eneste som besvarte hans spørsmål om vei og tråkket ut i elva for å hente vann til ham, som skal vise hennes affeksjon. Ingen politiske antydninger foreligger.

Da Jerina fikk bud om røveriet løp hun fort til "Djuradj på *divanen*",³⁹⁶ som sitter omringet av sine generaler. Han ler og sier at, jo, det er godt mulig "fordi min rytter Todor *er* slik og nå trenger han virkelig en jente". Det skal vise til Djuradjs lune sinn og forståelse, det at han foretrekker modighet fremfor lydighet og at han egentlig er på deres side. Dog, sukker dikteren, "han kan ikke, berømte despot Djuradj, ødelegge for viljen til fru sin," som betyr at han er *svak* for konen. Men ingen vil dra hjem til rytteren for å hente jenta, fordi Todor av Stalach "slår lett, men treffer tungt og der han har slått, trengs det ikke mere medisin." Det er bare fire *nylig tiltrådte* og uvitende generaler som rir av sted. I rytterens vakre slott finner de bryllupsfesten i full gang; han ber dem inn, men de vil ha kamp, som han med vinkaraffelen i høyrehånden vinner lett. Likevel skjønner brudgommen at han vil bli forfulgt for lovbruddet og grubler høyt over hvor det er best å rømme? Da foreslår bruden at hun alene skal reise til Smederevo og gi tilbake medgiften som Jerina har betalt for henne. Fra det høye tårnet ser Jerina "den nye svigerinnen sin" på lang avstand og løper henne smilende i møte. Derimot

³⁹³ Det finnes (minst) to ballader om Jerina som arrangerer allianseekteskap for sine landsmenn. Den andre handler om Damjan Šainović hvor Jerina ville gifte bort niesen sin, men han nekter fordi hun ikke var jomfru.

³⁹⁴ "Ženidba Todora og Stalaća", (*Djuradj Smederevo og den Forbannede Jerina i serbiske folkesanger*), s. 16-21. Hatten er eksempelvis dekorert med en gyllen fjær som nederst er forsølvet, på midten tvunnet med gulltråd og øverst pyntet med perler. Beskriver ellers slottet, klærne, hestens utstyr, salen fra Konstantinopel, hans døde fars sverd, møbler og annet. Henvisninger til faren skal vise at Todor er *annengenerasjons adel*.

³⁹⁵ Tolv sekker gull, ring og gulleple. Hun hadde selv fått herskaperlige kjoler, trippelkrone i perler og dyre tredobbelte, nøye omtalte smykker om halsen. Bryllupet ble av uklare grunner utsatt i noen år.

³⁹⁶ Hun roper at han "holder" generaler (vojevode) som er akkurat som janitsjarer. De kidnapper trolovede, "beringede" og betalte jenter og hun kan nesten ikke tro det er mulig!

neker hun å godta at kvinnen nå anser seg selv som gift³⁹⁷ og ”tvinger prestene med makt” til å gjennomføre vielsen av sin bror og jenta. ”Men da den mørke natten la seg og de to nygifte la seg og Tomasj ble lurt av søvnen, trakk hun kniven, kjæresten til Todor, og kuttet over strupen på Jerinas lillebror...” Jerina kommer om morgenen med nyplukkede blomster og finner rommet svart av brorens blod mens bruden sitter i en blodpøl med døde Tomasj på fanget. Jerina freser ”som en sint slange”, men ”den lille svigerinnen” svarer at hun må bare trekke seg tilbake for ellers vil hun selv ikke få gå rundt i verden! Sytti serbiske ”krigsspydkastere” roper også at hun vil ikke gå rundt på jorda om hun ikke lar kjæresten til Todor være i fred, for de er nemlig ”serbiske ryttere”! Jerina løper tilbake til Djuradj på divanen, som sukker og sier: ”Å, Jerina, du skrullete kvinnehode, hva du har bedt om, har du ennå kommet deg godt ut av det... Sa jeg ikke at du skal holde deg unna?” Så vasker Jerina broren og begraver ham pent, gjør fred med ”svigerinnen” og selv gir henne hele medgiften i gave! Og så dro kjæresten til Todor hjem til slottet deres.

Hva skjer her? Jerina er relativt snill, sjenerøs og har retten på sin side; foruten å overse bigami og slik bryte loven, samt frese som en slange når hun finner broren myredt, er hun akseptabel og til og med bidrar til fred på slutten. En kan spørre hva har skjedd? Konflikten består i at Jerina tvinger gjennom sin (legitime) vilje, men blir overmannet av serbisk styrke personifisert i en *kvinne*. Dette gjør motstanderne styrkemessig likestilte (noenlunde også klassemessig).³⁹⁸ Jerina har rett, men taper likevel. Hvorfor? På grunn av sin etniske tilhørighet. Verken rytteren eller bruden beskyldes for de begåtte forbrytelsene, som alle inklusivt Djuradj forstår at er feil. Imidlertid ser de det som en *forventet konsekvens* av at hun ikke tok dem på alvor og godtok at de *gjør hva de vil i landet sitt*. Uansett hvor rett hun har, har hun ingen rett – og som utlending er hun mindreverdige og vil bli drept hvis hun ikke følger deres regler; selv når de tar feil. Det er sjåvinisme, for ikke å si noe verre enn det.

Bakgrunnen for fremprovosering av etniske motsetninger er det store antall greske flyktninger som kom til Serbia da Thessaloniki falt for osmanene i 1430 og par store ”bølger” etter det. Da osmanerne erobret de største byene ble mange aristokrater og geistlige tatt til slaver og en del av dem fikk ”pengene til despoten og hans kone Irina”³⁹⁹ for å kjøpe seg fri. Irinas yngste bror Thomas var en av dem.⁴⁰⁰ Han nevnes i Serbia fra 1433 og kan ha vært en viktig, om ikke avgjørende, faktor for påfølgende vekst av Irinas politiske makt. Thomas var

³⁹⁷ Viser igjen at det ikke er personlig eller politisk motvilje som er grunnen til at hun ikke vil gifte seg med Jerinas bror, men vanlig forbud mot bigami.

³⁹⁸ Hennes nye mann er så gammeladelig som det i Serbia går an å være på det tidspunktet.

³⁹⁹ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 358; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 475. [Samtidskronikeren Ducas, 395]. Djuradj betalte sultanen tribut for å få lov til å frikjøpe hundre nonner fra et okkupert kloster.

⁴⁰⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 70, 162; K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhist.*), s. 371.

først og fremst en svært modig kriger. Armeen han ledet skal ha bestått av 25000 menn⁴⁰¹ og det er trolig Irina slik fikk *overmannet* fiendtligheten i hæren. Thomas fikk også stor handelspolitisk makt basert på at *han kunne be Irina be Djuradj* om tjenester for folk, som han tok betalt for og trolig delte pengene med søsteren etterpå. Det var antakeligvis slik Irina fikk egen inntekt⁴⁰² På kort tid eide broren store eiendommer, hus, andeler i metallutvinningen og tollvesenet og oppnådde stor fryktrespekt.⁴⁰³ Latinske handelsmenn var raske til å oppfatte forholdene, som er synlig i flere eksempler: en gang i 1435 da de fikk trøbbel med tyrkere som også hadde forpaktet tollvesenet, men regelmessig plyndret og røvet alle andre, sendte senatet i Dubrovnik klagebrev til Djuradj, Irina, kong Sigismund, ungarske baron Hunyadi - og Thomas Kantakouzenos. Thomas ba de ”påvirke søsteren” til å løse problemet, som han ikke gjorde fordi bare han var den eneste som ikke hadde fått gaver.⁴⁰⁴ Etter dette fikk ”*Magnificus juvenis Thomas, Georgii filius, Kataquzino*”⁴⁰⁵ alltid gaver og ordnet det meste de ba om. Han lot seg bestikke og virker ikke som noen sympatisk person, men han var en god og dedikert soldat som forsvarte Smederevo ved flere anledninger; det samme gjorde Irinas andre bror Georgios, da han kom på 1450-tallet. Men serberne satte ikke særlig pris på det likevel.⁴⁰⁶ De var mest fokusert på negative sider ved grekerens tilstedeværelse i landet, særlig representert i Thomas Kantakouzenos hvis ”funksjon” kan oppsummeres å ha vært Irinas *mann* i de samfunnslagene der hun som kvinne ikke kunne ferdes og omvendt: de som ikke likte eller kunne snakke med en kvinne om ”alvorlige ting” fremla gjerne saken sin for broren, som tok det videre. Det ser derfor ut som om Irina og Thomas ble en duo som virket i henhold til sine respektive kjønnsroller og sammen fikk veldig mye makt – og penger.⁴⁰⁷

⁴⁰¹ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhist.*), s. 417. "Hærfører Kantakuzin smadret bosnierne" [razbio bosance], som regelmessig utnyttet alle kriser i Serbia for å ta sølvgruvene i grenseområdet. Særlig mye krangel var det om den fortsatt omstridte Srebrenica. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 726 [Krønikeren].

⁴⁰² ”pengene til despoten og hans kone Irina”. [Egen utheving]. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 358.

⁴⁰³ Mange grekere trådte i despotens tjeneste. De jobbet særlig i det lukrative tollvesenet som ble forpaktet på årsbasis. Noen tilføyde det kunnskap og opprydning (K. Rusotas), men helst var de korrupte. Grekerne fortsatte å forholde seg som kulturelt overlegne overfor serberne, styrket av sin lette tilgang til hoffet og at mange hadde tatt med seg sine verdier: bøker, ikoner, rituelt utstyr, smykker, klær, musikkinstrumenter, møbelstykker og annet som tjente som statussymboler. Da Irinas bror Georgios (arkitekten) litt senere også ble kjøpt opp fra slaveri, hadde han med seg to kodeks med Prokopius’ skrifter, som nå er i Roma. Osmanerne brydde seg ikke om de kristnes bøker og instrumenter. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 475; K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 372, fotn. 123, 374;

⁴⁰⁴ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 209, 710, 717.

⁴⁰⁵ (Store, unge Thomas, bror av Georgios, Kataquzino.) K. Jiriček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 371, fotn. 112.

⁴⁰⁶ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 209, 723, 726; K. Jiriček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 371-372.

⁴⁰⁷ Irinas forhold til andre grekere illustreres av et eksempel da en tvilsom hoffmann (?) Manolos, som gjennom navnet tydelig var gresk men i utlandet falskt presenterte seg som "albansk adel" (impliserer lavt opphav og mulig noe lavere intelligens), kom i livstruende trøbbel i Smederevo. Han ble *personlig* hjulpet av Irina til å rømme til Morea. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 374. Det er lite trolig at hun tok seg bryderiet å hjelpe en slik mann bare fordi han var gresk, men hadde trolig interesse i ham; kanskje han hadde utført ”skitne” jobber eller lavmålt spionasje for henne? Han var sikkert betalt, kan ikke ha vært politisk særlig mektig og i tillegg var ikke et menneskeliv mye vært i det krigsherjede området (og epoke) som gir grunn til å tro at hennes motiv for personlig å sørge for at han forlot landet var å tildekke egen delaktighet i det han måtte ha vært skyldig i. Det forteller at Irina trolig begynte å spille et mer skittent politisk spill og i de aktivitetene helst brukte sine landsmenn. For å være med i et spill, må en spille etter reglene.

Døtrene Katakuzina og Maras giftermål

Parallelt med serbisk-gresk ambivalens, var det et voksende antall italienskrelaterte katolikker som fikk direkte politisk makt av Djurdj. Dubrovnikerne Pasqualis de Sorgo, som i Serbia het Paskoje Sorkočević og Junius de Gradibus/Junije Gradić ble fremtredende personligheter i utenriks- og innenrikspolitikken og despotens indre sirkel.⁴⁰⁸ Begge drev med dobbelspionasje, som Djurdj må ha visst fordi han selv brukte meget store beløp på spionasjeopplysninger.⁴⁰⁹ Generell panikk for osmanene og vedvarende forberedelse til felleskristen front mot islam, mer eller mindre seriøse, skapte "ekte hunger for nyheter fra Serbia", som igjen var i midten. Det var Venezia som var Serbias tradisjonelle våpenleverandør, men siden osmanerne begynte å presse i øst hadde også Dubrovnik begynt med sin egen våpenproduksjon og –distribusjon. Djurdj pleide å kjøpe mindre ting billigere hos dem.⁴¹⁰ Katolikkene bosatte seg i alle større serbiske byer og etter hvert gjennomsyret de alle samfunnslag, på godt og vondt. Tross gjensidig nytte og mangfoldige personlige relasjoner var forholdet mellom katolikker, eller "kristne" som de kalte seg selv, og "skismatikerne", som de kalte ortodokse, preget av dyp gjensidig mistillit og eskalerende hat.⁴¹¹ På slutten av sin historie foretrakk bysantinere flest å "heller se en tyrkisk turban enn en katolsk mitra".⁴¹² I 1433 kalte paven de østligkristne for kjettere og offentlig forbannet dem til å bli "slaver av dem som har vært slaver".⁴¹³ Samme år etter besøket hos Djurdj skrev Broquierre at "grekerne liker ikke kristne som tilhører den katolske troen" og "på den tiden hatet de kristne slik at *de* fremdrev pavens forbannelse".⁴¹⁴ Bare union med Vatikanets ledelse kunne redde den ortodokse kirken fra forbannelsen og om ikke det lot seg gjøre, så var det "...bedre at et land forblir under Islams herskerdømme, enn at det styres av Kristne som ikke

⁴⁰⁸ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 366. "Hemmelig konsil": M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 775;

⁴⁰⁹ De Sorgo spionerte for en siciliansk profesjonell opplysningssamler, Nicola de Ansalon, som solgte informasjonen videre til paven og andre bystater, kongedømmer og fyrstedømmer i vest. M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 771, 772. De Sorgo var Djurdjs nærmeste rådgiver, diplomat, kaptein, soldat og senere finansminister (čelnik riznički) og i følge hans barnebarn poeten A.E. Cerva hadde Djurdj befalt hans våpenskjold (l'arma de Sorgo) gravert inn i et tårn (rocca di Semendria), som uttrykk for sin kjærlighet. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhist.*), s. 367. Den andre, de Gradibus, var despotens taler "orator Georgii despoti regni Rascie" hos kong Alfons av Aragon og Napoli, hertug Francesco Sforza, venetianere og sicilianere, for å nevne noen. Hans bidrag til katolisismens spredning ble av Paven Nicola V belønnet med tittel "*comes latteranus*" da Konstantinopel falt i 1453. Etter Djurdjs død (1456) ble de Gradibus opptatt i samme stilling (som orator/pressetalsmann) hos den samme paven. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 369-370.

⁴¹⁰ De lagde kanoner med steinkuler *sclopi a pulvere de bombardis* (og bronsekuler etter 1450). De solgte Djurdj en *bombardella* i 1435 med krutt og svovel. Han handlet rifler, som til å begynne med skjøt ut piler, etterpå helst "taggrifler" *bombarda cum crochis*, som var et tjukt jernrør med tagg til å feste mot skyteskårene, hvor en lang trestav ble stappet oppi og benyttet til manøvrering. Flere slike er funnet nedgravd i Lille by. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 184, 418.

⁴¹¹ Paradokset er at Konstantinopel ble grunnlagt som *første kristne hovedstad* fordi Konstantin ikke lenger maktet å kjempe mot hedenske senatorfamilier i Roma. De mislikte hans nye religion, bygging av kirker og favorisering av kristne i forvaltningen. Red. Cyril Mango, *The Oxford History of Byzantium*, s. 20, 96; R. Collins, *Early Medieval Europe 300-1000*, s. 90; *Gardner's Art thr. the Ages*, s. 254.

⁴¹² Som Luka Notaris, keiserministeren i Konstantinopel, er kjent for å ha sakt. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 526.

⁴¹³ [Bertrandon de la Broquierre, s. 93], M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 195.

⁴¹⁴ [Bertrandon de la Broquierre, s. 93], [egen utheving]. M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 195.

godtar den katolske kirkens rettigheter.”⁴¹⁵ Samtidig, enda på 1400-tallet og fra antikken av, hadde det seg slik at ingen ble ansett som virkelig høyt utdannet hvis de ikke hadde studert på universitetet eller akademiene i Konstantinopel, skal vi tro Aeneae Sylvii, senere pave Pii II ord.⁴¹⁶ Men, fra en posisjon av materiell overmakt, skånet for direkte livsfare, er det lett å henfalle til ønsket om absolutt dominans over dem som *er* truet på livet og allerede mye fattigere enn en selv, unntatt hvis en er opptatt av åndelighet, da.

For å sikre den skjøre forbindelsen med katolikkene ville Djuradj binde seg med en ekteskapsallianse; 20.4.1434⁴¹⁷ ble den ca. femten år gamle datteren Katakuzina gift i Smederevo med tyske grev Ulrich II av Cilie/Celje (Slovenia), *ban* av Kroatia, Dalmatia og derom østligliggende områder, som ikke var tilstede ved bryllupet men sendte en ambassadør. Han var slektning av kong Sigismunds kone Barbara av Celje og holdt seg lenge til Habsburgerne, som på den tiden diskre bygget sin maktplattform i Østerrike.⁴¹⁸ Ulrich av Celje fortsatte å leve med sine elskerinner da bruden, etter bryllupet kalt Catterina,⁴¹⁹ kom til Slovenia og Kroatia hvor det store grevskapet lå. Hun forble ortodoks og fikk med seg egne prester, men måtte skifte navn. Hun lærte seg tysk og tok opp vestlige arbeidsvaner for adelskvinner slikt som håndarbeid⁴²⁰ og ble faktisk godt likt sitt nye hjemland: ”domina Katherina dei gracia Cilie, Ortemburge, Zagorieque etc. comitissa nec non regni Sclavonie banissa, domina nostra, graciosa”.⁴²¹ Hun bosatte seg etterhvert i Zagreb, som grevskapet eide,⁴²² men var stort sett alene. Katakuzina kom aldri tilbake til Serbia igjen. Ikke et ord er nevnt om hvordan Irina forholdt seg til datterens ekteskap, men det faktum at gravtalen til Djuradj nevner hvert enkelt familiemedlem unntatt henne kan tyde på at Irina, som i hvert fall må ha *godkjent* gravtalen, aldri tilga ”Kata” for å ha giftet seg med en katolikk. I slektsgrenen som Irina kom fra, preget av oldefarens historieskriving og oppdragelse, var katolikkene den verste fienden; uansett.

⁴¹⁵ Pave Gregor VII. [”Ebula de Rosa av 1073”, Jaffé, *Regest. Pontific No. 3542*, hos Gförer, *Byzantinische Geschichten*, II, s. 459]. Č. Mijatović, (*Konstantinopels fall*), s. 88.

⁴¹⁶ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 892. Både despot Stefan og despot Djuradj beholdt klausulen om boteleggelse av konverterte til katolisisme i sine revisjoner av Dušans lovsamling. (samme, s. 863.)

⁴¹⁷ M. Laskaris, (*The Byzantine Princesses in medieval Serbia*), s. 100.

⁴¹⁸ De var kjent for et voldsomt kvinnebegjær, men grusom behandling av dem; Ulriks (kroatiske) mor ble myrdet av sin mann, som gjengiftet seg, men så ble denne kvinnen av *hans* far igjen dømt for hekseri og henrettet i 1425. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 203-204.

⁴¹⁹”Giorgio Despot di Servia aveva maritata... Catterina ad Ulrico di Cilia, parente del Re d’Ungheria”. [egen utheving], [G. di G. Luccari, 157], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 205, fotn. 21.

⁴²⁰ Byzantinske adelskvinner gjorde ingen av de kjente kvinnesytlene. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 267. Katakuzina sydde og broderte (arki)episkophatt til sin nevø Maksim, bevart i Patriarkmuseet i Beograd, som hun signerte i perler. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 576.

⁴²¹ („Herskerinne Katherina av Cilie, Ortemburg, Zagorje osv, komtesse [...] bannesse av Slavonia, vår vakre herskerinne“), skrev det kroatiske adelskapet i 1445. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 395.

⁴²² (etter 1445 nevnes fast der) M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 395; K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 385.

Despotens politiske ekteskap med Cilie, et lengre opphold i Ungarn i 1435 og en ny påtvunget grenseavtale samme år med venetianerne (om Zeta), ble entydig oppfattet av sultanen som ”vestlig konspirasjon” og likt kunne ikke tolereres.⁴²³ Han krevde derfor den ande datteren Mara til kone med en gang! Hun skulle ikke bli haremsslavinne, men hans *andre kone*.⁴²⁴ Djurdj gikk umiddelbart til innkjøp av mer latinsk ammunisjon og samlet penger i et desperat forsøk på å kjøpe seg mer tid, men bosnierne og zeterne i nabolandene sanset krisen og angrep fra hver sin kant for de samme gamle temaene: respektivt gruver og salterier.⁴²⁵ Omringet måtte Djurdj bare godta forholdene. Snart kom en tyrkisk delegasjon over berget i øst, som i følge deres kilde ble møtt av ”de kristne adelsfruene [som] vinket og ønsket dem velkommen.”⁴²⁶ Mye av landet i øst, penger, gullgjenstander og tekstiler ble gitt i medgift da bryllupet ble holdt i Smederevo 4.9.1435 i nærvær av sultan Murets representanter.⁴²⁷ Så reiste Mara og broren Stefan til Tyrkia.⁴²⁸ I følge Orbin ble despot Djurdj ikke bare overtalt men ”overmannet” av konen til å gi datteren sin til sultanen,⁴²⁹ som også gav seg uttrykk i balladediktningen. Og sultanen insisterte på at Stefan skulle følge med.

Balladen om Djurdjs Jerina

Balladen iscenesettes med at Jerina spaserer nedenfor Smederevos hvite murer ”langs vannet til den stillferdige Donau.” Ordet benyttet for å beskrive hennes gange⁴³⁰ har en lett ironisk tone og flere lag; det virker som om *bare det at hun gikk den turen* følte som en akt av nedverdiggelse for dem som så henne. Motivet med Jerina som spaserer langs murene (sine) i ”smertens by” forekommer i minst tre ballader til,⁴³¹ som kan tolkes dithen at dette var en vane hun hadde. Den ”spaserende herskerinnen” brant seg inn i folkeminnet og ble hennes ”varemerke”, for å bruke et betegnende begrep. I denne balladen spaserer hun sammen med sitt barnebarn og svigerinne og mens de går spør hun det ”usterke” barnet Maksim hvem han

⁴²³ I og med at rumenske områder (øst for Serbia) under Vlad Drakul var blitt angrepet i par suksessive bølger de to siste årene allerede, var dette trolig bare et påskudd for vestvendt kriging, M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 180.

⁴²⁴ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren og hans tid*), s. 60.

⁴²⁵ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 357-359, 361; M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 220, 184.

⁴²⁶ Dvs. grekeren Chritobulos, ansatt av tyrkerne som Murets biograf. M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 221.

⁴²⁷ Broquierre beskrev Muret som: "en fyldig mann, kortvokst, med bredt ansikt som i en tater, med nokså stor, bøyd nese og ganske små øyne, svært mørkt ansikt og store kinn og rund hake... med godt humør, mild... og det han finner størst nytelse i, det er drikking... Og etter drikkingen finner han den største glede i kvinner og små gutter sodomitter, og han har 300 kvinner og mer, og har 25 eller 30 gutter, som alltid er rundt ham, oftere enn med hans kvinner." [B. de la Broquierre, s. 111, 113], M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 224. Maras medgift: K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 359-360, fotn. 29.

⁴²⁸ Den pene Stefan ble stadig foretrukket i aktiviteter forbundet med farens vasallforhold. Broquierre skrev at han hørte at sultanen spesifikt ville ha ”den andre sønnen” (Stefan) til å lede en vasalltropp da han møtte dem i 1433 på slottet Nekudim. [Broquierre, red. R. Damjanović m.fl., (*Serbia -... i utenlandske forfatters verk*), s. 339]. Sammenlagt med Stefans senere ekstreme hat mot tyrkere kan det bety at sultanen hadde seksuell glede av ham. (En tanke M. Spremić også har tenkt. (s. 226).

⁴²⁹ Mavro Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 109. ("Svladan recima svoje žene, dade Maru sultanu.")

⁴³⁰ "Pošetala Djurdjeva Jerina", v. 1; "Djurdjeva Jerina", (*Djurdjs Smederever og den forbannede Jerina...*), s. 32.

⁴³¹ "Ženidba kneza Lazara" (Giftermålet til knez Lazar) og "Sinovi Djurdja Smederevca" (Sønnene til Djurdj Smederever), red. Z. Mladenović, V. Nedić, (*Serbiske folkesanger fra upubliserte håndskrifter av Vuk S. Karadžić*), 2, eldste heltesanger, s. 53, 202. I balladen "Oblak Radosav" kommer hun gående (beskrevet i kapittel 4), samt her.

mener at det er best å gi yndlingsdatteren hennes til? Hun har tre valg: ”Vilip Ungareren”, ”kongen av Moskva” og ”keiser Otomanović”, som er både fra Istanbul og Keiserstaden (Konstantinopel) og betyr at den har fått noen oppdateringer gjennom århundrene. ”Barnet Maksim” svarer at ”hvis du vil høre på meg, bør du gi datteren til Ungareren for da vil hun leve i rikdom;” hvis ikke, kan hun gifte henne med Moskva-kongen for da blir de venner med moskovittene, som er gode soldater. Men hvis hun gir datteren til ”tyrker’n” så vil han ta hele landet i medgift, hele landet og byene. Da Jerina hørte hva den lille gutten sa, slo hun til ham så hardt at *fire tenner* flyttet seg i munnen på ham. Barnet ramlet ned på det gresset og ”svart blod” strømmet ut over hele ham; men han spytter tappert blodet ut og sier lavt: ”*Måtte gud drepe deg, min gamle bestemor!* Når du enn gav henne, i ond tid gav du henne og med henne, måtte du gi hele landet og byene!” Det sa han og døde. Så gav Jerina datteren til tyrkeren og med henne gav hun otomannene det serbiske landet og byene.

Med bare 45 vers er denne balladen eksepsjonelt kort, som betyr at den var billig. Prisen var avhengig av antallet vers og fullstendig mangel på beskrivelser er sannsynligvis en konsekvens av det, samt at balladen kan ha blitt diktet så lenge etterpå – av folk som aldri hadde sett det serbiske hoffet og viste dermed ikke hvordan det så ut. De kan stemme også på grunn av nevnelser av Moskva (uten betydning under Bysants tid),⁴³² samt ”Stambol” (Istanbul). Nevnelser av barnebarnet Maksim i den andre hovedrollen forteller også at balladen ble diktet en stund etter at Irina og Djuradj var døde eller gjort om da.⁴³³ Djuradj er helt fraværende og nevnes bare i Jerinas navn, som henger sammen med traderingen som skilte ham fra den grusomme kvinnen. Han ble minnet i gode termer. Barnebarnet Maksim er historisk virkelig Djuradjs og Irinas sønnesønn, men de kan ikke ha møtt hverandre da hans far Stefan giftet seg med den albanske ortodokse adelskvinnen Angelina Arianiti i 1460 etter at foreldrene var døde.⁴³⁴ Maksim ble senere (arke)episkop i eksil og kanonisert sammen med foreldrene sine. Stefan, Angelina og Maksim er de eneste Brankovićene som ble hellige.

Figuren Maksim opptrer her på tre nivåer: han er et uskyldig barn som forteller det han mener (og har rett) og som sådan, sammen med sin tause og handlingslammede mor, representerer han *serberne*. Et beskyttelsestrengende, alvorlig svekket folkeslag (okkupert), men rene i sjelen. Han står versus den voksne og voldelige bestemoren som ikke bryr seg

⁴³² Overtok etterpå som ortodoksiens keisersete. Overtok også kronen og slik begynte det russiske tzar-dømmet.

⁴³³ I balladen tilskrives han feil far (Grgurević/Grgurs sønn), som styrker troen om et senere diktningstidspunkt.

⁴³⁴ De levde en stund av pengehjelp fra paven i Nord-Italia, sammen med Katakuzina Celjska som da var blitt enke. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 406-7. Stefan fikk barna Djuradj (Maxim) og Jovan, men Stefan døde relativt fort i 1476. Da han døde startet Angelina og barna en 20 år lang nomadeferd i vesteuropeiske land som Italia, Ungarn, Østerrike i søken etter donasjoner og et stykke land hvor de kunne bygge kloster og begrave Stefan. Ham (balsamert) hadde Angelina med seg i en vogn i alle de årene. Til slutt fikk hun bygge Krušedol i nord-Serbia/sør-Ungarn, hvor også hun og barna la seg etter hvert.

verken om deres åndelige eller materielle verdier, ei heller smerte og sådan representerer hun okkupasjonsmakten. Videre opptrer Maksim som prototyp på serbisk religiøs trofasthet (da den virkelige Maxim, som ikke het det som barn var serbisk arkiepiskop i eksil og koverterte hverken til islam eller katolisisme.) Til slutt, representerer han *Jerinas avkom*. Som sådan, forbanner han henne til å dø, med det eneste våpenet han har: håp om guds hjelp. Gjennom denne akten forbannes både den ”ugudelige” okkupasjonsmakten og Jerina personlig.

I folks tro og gjentatte fortellinger ble ikke landet deres *tapt i krig*, men gitt bort som medgift av en grusom, utenlandsk herskerinne bl.a. fordi det ikke var hennes. Den *forbannede Jerina* er symbolet på *forræderiet* som hadde ført til at de var uten ”land og byer”. I et slik oppsett fortjente hun sin straff: å bli forbannet av sitt eget avkom, som i folkløriske termer er det verste et menneske kan oppleve for da "kommer en seg ikke unna" slik en ikke kommer unna gener. Det er også oppgjøret de “måtte” gjøre med Irinas etterkommere, for å skille hen ad fra de andre "Brankovićene", som ble opplevd som gode. De tjente som en vag, men samlende faktor i den eksilerte serbiske eliten i Ungarn og sådan hadde også en symbolsk verdi for folket som var igjen og led i hjemlandet. Forræderielementet var et minne dypt i den kollektive bevisstheten om at Smederevo faktisk *ble* tapt som en konsekvens av et forræderi, *men da var ikke Irina der*. Stort sett var det de selv som gjorde det.⁴³⁵ Men den ideen kunne åpenbart ikke tåles og ble omdefinert til at en kvinne forrådde dem og var så brutal at hun drepte sitt eget barnebarn fordi han snakket sant. Dermed mister hun sin aller siste verdi: morskvaliteten og enda værre bestemorskvaliteten. I Irinas virkelige liv var dette det eneste folk ikke hadde kunnet *ta henne på* fordi hun fødte minst fire barn. Stereotypen med at kvinner uten barn er onde og kalde er kjent i de fleste folklore og omvendt: i gamle kristne troslærer likestiller kvinnens anvendte fødekraft henne med den hellige mor Maria og er ofte grunnlag for mang en tilgivelse. Når Jerina i balladen ”spiller sitt eget blod” skal hun fratas den *siste åndelige skanse* og forbannes i evig tid.

De fleste ballader med Jerina åpner med at hun spaserer, som betyr at *synet* av henne hadde satt spor. Derfor er det relevant og interessant å spørre seg hvordan hun egentlig så ut? I den forbindelse har jeg oppdagat et hittil neglisjert faktor som kan antas å ha hatt betydning. Foruten å være iøynefallende på grunn av adelig bekledning og stort følge,⁴³⁶ var Irina trolig

⁴³⁵ Portene ble åpnet uten kamp onsdag 20. juni 1459, for andre gang på ett år, av en serbiskættet janitsjar og hans kristne bror, samt forvirrede eller korrupte borgere. Det var også et lite innspill fra en bosnisk prins som giftet seg til den verdiløse serbiske despottittelen, men hadde verken kraft eller motiv til å forsvare Smederevo. De kvinnelige Brankovićene ved slottet fikk gå fritt og flyttet til Ungarn. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 386-389; M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 603-638.

⁴³⁶ Adelskvinner bar fotside kjole-tunikaer med lange, smale ermer. Til daglig ofte hvite og blå, til selskap røde og grønne. De var sydd av kostbare gullgjennomtvunne silkematerialer, både tynne og tykke (helst fra Italia, Flandern og Damaskus). Mønstre var meget viktige. På brystet og skjorteermene var det påsydd ballformede knapper av gull og sølv, med mønstre. Over kjolene bar de lange kapper, som om vinteren var foret med pels. Til spesielle anledninger bar de kapper med innsatte

også ganske høy. En høy kvinne er spesielt synlig og kan virke provoserende på dem som er mindre eller føler seg slik. Høye folk har også en tendens til å gå rakrygget, som kan forsterke inntrykket av arroganse. Portrettet fra Esfigmenou kan brukes som utgangspunkt for vurderinger av Irinas kropp fordi det er "historisk", dvs. maksimalt realistisk på tross av kanon og er i tillegg vurdert for å være et av de fineste i sitt slag.⁴³⁷ "Alle på bildet har sterke portrettske trekk".⁴³⁸ Proporsjonene (hender/hoder) tilsvarer mine og siden jeg er et levende menneske, sier det at de er realistiske. Esfigmenou-miniatyret består av to bilder hvorav bilde 2 viser de yngste tre barna i høyder og holdninger som samsvarer deres alder.⁴³⁹ Det er ingen grunn til å tro at høydene ble presisert annerledes på bilde 1 enn på bilde 2. Grgur, Djurdj, Irina og Mara står på samme grunnlag og jeg vil derfor ta utgangspunkt i Djurdj, hvis utseende er godt kommentert i kildene.

Han var en meget høy og korpulent mann for sin tid, mulig hele 180 cm; Broquierre skrev at: "den herskeren despoten er rundt 58-60 år og er en meget vakker hersker og kraftig, høy mann".⁴⁴⁰ I samtiden og hans gravtale ble det sagt at han hadde *arvet tronen* på grunn av sin "løvestemme" og størrelse. Pave Pii II beskrev ham som åttiåring: "grandaevus iam senex, dignus veneratu ... ea in eo sermonis auctoritas, ea corporis maiestas fuit",⁴⁴¹ som klart er svulstig middelaldersk språk men igjen taler om stor kropp og majestetisk holdning. Til slutt oppsummerer den katolske munken Orbin despotens person med at: "Han var høyreist og hadde et vakkert og verdig ansikt..."⁴⁴² Etter Djurdj er Irina den høyeste personen på bildene og rekker ham til øynene (uten krone). Mara, som også var fullvoksen da bildet ble malt, rekker faren bare oppunder munnen og er en pannelengde lavere enn stemoren.⁴⁴³ Muligheten for at Grgur og Mara ble forminsket for å vike plass for stemoren er meget liten, fordi Djurdj

edelstener og mengder av påsydde perler. På hodet hadde de ofte pannepynt, diadem, mens "vanlige" adelskvinner (ikke herskerinner) bar er brodert tørkle med mønstre som kjennetegnet klassen. Den viktigst pynten på en kvinne var øredobbene (som Irina ikke likte, synlig i at døtrene på portrettet har dem og hun har dem ikke). De var så store og tunge at de tidvis ble festet til hodeplagget i stedet for ørene. Eventuelt var de forbundet med et kjede bak hodet så de ikke skulle kunne rives eller falle av. Serbisk filigranstil i øredobbene *cercelli sclavonici* var runde med 10-15 perler og edelstener i flere farger. En slik er funnet i Smederevo. Men det var smykker fra alle kanter i omløp. *Beltet* var det viktigste plagg på både menn og kvinner: det var stort og tungt, laget av lær eller silke med store spenner i metall (varierende gjennom klasser) mønstret med linjer og innsatte steiner, perler og elfenben. Pengepungen ble festet til beltet og hos menn også våpenet. Pungen som *virkelig* inneholdt penger var gjemt inni klærne. Det samme var kniver og amuletter. Alle hadde ringer på hendene og kors om halsen. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 241, 243, 246, 247.

⁴³⁷ [Basert på flere internasjonale historiske/kunsthistoriske studier og spesifikke analyser av despot Djurdjs miniatyr.] P. Ivić, V. Djurić, S. Ćirković, *The Esfigmenou charter of despot Djurdj*, s. 87, 93, 94-95.

⁴³⁸ Red. Pavle Ivić, (*Den serbiske kulturens historie*), s. 129 [J. Maksimović, *Srpske srednjevekovne minijature*, (*Serbiske middelalderske miniatyrer*), Beograd, 1983 og fl.].

⁴³⁹ Guttene er tegnet som ekte barn og ikke forminskede menn. De holder jaktfalker i hendene og nærmest leker mens søsteren berører eller beroliger den minste.

⁴⁴⁰ Red. R. Damjanović m.fl. (*Serbia - ... i utenlandske forfatters verk*), s. 339.

⁴⁴¹ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 354.

⁴⁴² "...Han utmerket seg med en taleevne og alvor i ordene slik vi ikke skulle ventet selv fra en eldgammel adelsfamilie. Men, han var ikke mye varig [konsekvent] i sine handlinger." M. Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 128.

⁴⁴³ I 1429 var Mara ca. 28 år (Irina ca. to år mer). Irina kan ha hatt høye hæler under kjolen, men skomoten fra freskomaleriene har aldri vist høyhålte sko; i så fall ville kanskje også Mara ha hatt dem? Det er lite trolig at de brukte det.

var svært beskyttende overfor barna, særlig Mara, og alle de andre detaljene er portrettiske.⁴⁴⁴ En siste detalj som styrker troen på at det for Irinas del ikke ble gjort visuelle "inngrep" med henhold til glorifisering er at hun står oppført som "... frue *despotica* Irina",⁴⁴⁵ som tilsier at det var Djuradj som bestemte hvordan ting skulle være på dette portrettet. (Da han var død og ikke kunne bestemme mer i den forbindelsen, ble hun i gravtale hans kalt for *keiserinne*).⁴⁴⁶

Men, i 1929 ble det tegnet en kopi av Esfigmenou-portrettet som skulle tjene som mal for en veggmosaikk av samlede serbiske herskere i et "nytt" kongelig mausoleum på Oplenac i Serbia.⁴⁴⁷ Selv om bare Djuradj skulle i mosaikken, ble hele familien avbildet fordi portretisten synes det var flott. Preget av forutinntatthet, er Irina forkortet et helt hode og er der fremstilt som en liten, tynn, eldre dame, med smalt, grått ansikt og munn som en strek.⁴⁴⁸ Og det er greit, men av uklare grunner er denne kopien i ettertid brukt i stedet for portrettet fra Esfigmenou! Det lille museet i Smederevo har denne kopien i stort format som parets *eneste* avbildning og museets kustus viste ikke at det fantes noe annet! Det samme gjelder diverse bøker,⁴⁴⁹ omslaget på dagens hovedverk om Djuradjs tid (M. Spremić) med eksplisitt påstand om at kopien *er* portrettet på side 565 og ett sted til. Med det som utgangspunkt, går professoren en sjelden gang ut av sin akademiske saklighet og påstår at *Djuradjs fyldige lepper viser hans lune natur, mens Irinas "lille ansikt" og stramme lepper viser en "kald kvinne"*.⁴⁵⁰ Er det bevisst tendensiøsitet eller bare ignoranse? Monografien om den ekte miniatyren fra Esfigmenou er fra 1989 og Spremićs bok er fra 1999, slik at denne "feilen" i beste fall bør kalles for ignorans.

Herskerinnen får offentlig makt

I 1435 trådte Irina frem i det politiske flomlys med visse rettigheter som politiker. Djuradj hadde på begynnelsen av året reist til ungarsk statsråd og ble borte i fire måneder.⁴⁵¹ Med en gang sendte senatet i Dubrovnik sine ambassadører til Irina for å få til noen avtaler som de

⁴⁴⁴ Mara har et hevet bryn, som hun skal ha hatt "fordi hun var så klok." (M. Spremic). Hvis de skulle ha "jukset" med høydene ville det vært å forvente at de gjorde det med Grgur, som trolig ikke var helt voksen (18-19 år eller yngre?). Han er ellers merket som tronarving gjennom klær og sko. Katakuzina på bilde 2 er mye yngre enn Mara (mulig hele 16 år) og er ikke voksen i 1429. Hun er likevel nesten like høy som halvsøsteren og tydelig kraftigere bygget. En kan si at det var mer plass på bilde 2, men i så fall ville det ha gitt seg utslag i bredden. Katakuzina var sikkert Irinas datter og med to høye foreldere selv også forholdsvid høy.

⁴⁴⁵ [Egen utheving] Red. P. Ivić m.fl., *The Esfigmenou charter of despot Djuradj*, s. 28.

⁴⁴⁶ Hennes oldefar keiser Ioannis VI var "en høyvokst mann, generøs, med klingende stemme..." og veldig flink i militære saker (visokog stasa). M. Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 258. [Nikitas H.]. En detalj uten faglig betydning, men den er der.

⁴⁴⁷ P. Ivić, V. Djurić, S. Ćirković, *The Esfigmenou charter of despot Djuradj*, s. 70.

⁴⁴⁸ I det ekte portrettet har Irina nesten barnslig runde kinn, små, fyldige lepper, krøllete, mørkt hår og et uttrykk som virker mer skremt enn strengt; alle på bildet er ytterst alvorlige, unntatt Djuradj.

⁴⁴⁹ Red. Pavle Ivić, (*Den serbiske kulturens historie*), s. 44.

⁴⁵⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 157.

⁴⁵¹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 207-208. Kong Sigismund hadde i mellomtiden samlet enda et par kroner: paven kronet ham til Hellig romersk keiser (mai 1433) og lombardisk konge i Milano. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 359.

hadde slitt med en stund; og hvis hun forsøkte å vri seg unna, skulle de si at "... dubrovniske myndigheter vet at hun ikke bare har frihet til [å løse] en så liten sak men de vet at despoten har gitt henne *autoritet og frihet* i mange vesentlig større saker".⁴⁵² Det sier at hennes makt hadde vokst. Vel vitende om at Djuradj var i utlandet annekterte Venezia på nytt flere av hans byer ved Adriaterhavet. Dem kunne ikke Irina hanskes med, så hun sendte bud til Djuradj om at han måtte komme snart. Da venetianerne hørte at han var på vei sendte de en delegasjon med meklere som skulle tvinge gjennom en annekasjonsavtale, med utgangspunkt i at *havet er venetiansk eiendom og ingen andre har rett til det*.⁴⁵³ Djuradj skyndte seg hjem, rakk dit før venetianerne og rømte med Irina på ferie til sommerboligen på fjellet Rudnik.⁴⁵⁴ Etter fire måneder fravær skulle viktig informasjon utveksles og ekteskapet vedlikeholdes. En tanke som tvinger seg på er at herskerparet i henholdt til mengden av aktiviteter og utfordringer de ble stilt for og *løse* på ingen måte kunne ha klart det hvis de ikke hadde vært *to*. Irina var ca. 36 år og Djuradj omtrent 60, som må ha påvirket deres biologiske rytmer: hun var full av kraft, han var full av myndighet. De ble raskt bedt om å komme ned fra fjellet og komme til Smederevo hvor den venetianske utsendelsen ventet. De hadde fått med seg 200 dukater til gaver *fordelt på despoten og hans kone* fordi "...et uxori sue, que, ut habetur informatio, multum potest,"⁴⁵⁵ "og slik vi er informert er [hun] meget mektig", som gjør episoden interessant for oppgaven. Hvordan ble hun så mektig?

Enda i august 1435 var hennes politiske hovedmotstander Radič slottsholder *comes palatinus*.⁴⁵⁶ Men så ble han flyttet fordi han nevnes i Srebrenica i 1436 som armeguvernør og den øverste herskeren der.⁴⁵⁷ Han synes ikke det var noe morsomt og ett år senere trakk han seg til klosteret sitt og kom aldri tilbake. Nærmere innblikk i den presise kronologien ville gitt en mer sammenhengende historie, men det som er klart er at Djuradj's beste venn Nikola Rodop ble finansminister på slottet i stedet, etterfulgt av total monetær reformasjon.⁴⁵⁸ Det vitner om behov for å stoppe sirkulasjon av devaluert eller falsk valuta, noe primært

⁴⁵² "La Signora nostra di Ragusa bon sa et cognosse esser tanta libertá et excellentia de la Signora vestra che non tanto in questa pizola cosa, ma in altre mazor. La Signor dispot a datto *autoritá et libetrá* alla magnificencia vestra de poter fare nello suo domino e stato questo e maior cose". [Lettere di levante, XI, 221, 222'-223.] M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 209.

⁴⁵³ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 212-216.

⁴⁵⁴ Dubrovnikere fikk beskjed at herskerparet ville ha fred. Likevel sendte de to menn for å få hjelp til å tildekke et (eget) ulovlig salg av en tyrker til Katalanerne, som opprinnelig var blitt kjøpt på *despotens land* og gav dem anledning til å blande inn ham. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 210.

⁴⁵⁵ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 212, font. 48.

⁴⁵⁶ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 848. ("... vår godt kjente Radič, en av de største æresmennene hos despot Stefan og hos despot Djuradj... som betyr at førstegeneralen hadde overtatt oppgavene til den tidligere slottsholderen.")

⁴⁵⁷ Fra 1436 til 1437, da han trekker seg til klosteret. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 850.

⁴⁵⁸ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 848. Nikola Rodop reddet Djuradj i 1402 fra fangenskap i Konstantinopel og de forble venner for all tid. Han var fra en av de ytterst få overlevne gamle aristokratslekter (fra sør som Djuradj) og det er ikke registrert noen konflikter mellom ham og Irina.

dubrovnikere drev med.⁴⁵⁹ Alle mynter ble inndratt, omsmeltet eller ompreget og en gjeldsreform om tilbakebetaling av lån etter mildere vekselsrate for lokalbefolkningen etterfulgte. Dette likte dubrovnikerne svært dårlig, men for Djuradj var det vesentlig å prøve å gi lokalbefolkningen handlekraft tilbake, som de hadde tapt ved å ta opp ukontrollerte fra de stadig mer uærlige og brutale utenlandske kreditorene.⁴⁶⁰ "Nyhetene" ble gjentatte ganger påklaget av senatet til Djuradj, Irina og broren Thomas,⁴⁶¹ som bekrefter at Irina var blitt (et slags) fullverdig medlem av landets styre. Fra den tid mottok hun stadig parallelle brev, selv om Djuradj var hjemme, hvor hun ble bedt om å bruke sin "virtuositet og *excellence*" til å påvirke sin mann til "villighet".⁴⁶² Året kulminerte med at Mara giftet seg og sammen med (halv)broren dro til sultanen. For å samle inn det skyhøye beløpet som skulle gis i medgift ble befolkningen belastet med tilleggsskatter. I sammenheng med Irinas nå åpenlyse deltagelse i statlige affærer, samt reformene (som folk aldri liker mens de pågår) og Radičs "forsvinning", skapte dette et "opplagt" kausalitetskjede om at alt sammen var *hennes valg*. "Etter Maras bryllup oppholdt despoten seg mest i hovedstaden og med ham var alltid Jerina",⁴⁶³ skrev Spremić, som om det skulle vært noe galt i det.

Balladen om Djuradj Smederever

Slik som mediene i dag gjenspeiler alle samfunnets tendenser, jubel og misnøye og opposisjonens åpne og skjulte politiske agenda, gjorde sladder og eventuelt folkediktning i eldre tider det samme. Det er derfor å forvente at felespillerne i Serbia hadde noe på hjertet i forbindelse med de historiske hendelsene som etterfulgte året da "Irina tok makten". I balladen som bare heter "Djuradj Smederevac"⁴⁶⁴ fortelles det om despotens politiske kvaler og hvordan det går når menn lar seg styre av "fornuftige" damer. Den er sannsynligvis diktet på 1400-tallet fordi navn og beskrivelser virker autentiske. Det er den siste balladen med Oblačić Rade, som her dør en heltemodig død, mens han i virkeligheten døde stille i kloster.

I åpningsscenen skriver sultan Muret brev til despot Djuradj, hvor han ber ham om å få de fire beste generalene hans ledet av den beste av de beste Oblačić Rade. Hvis han ikke får dem, må Djuradj flytte fra landet slik at sultanen kan bosette janitsjarer der i stedet. "Oi

⁴⁵⁹ Til forskjell fra tidligere hadde de nye myntene utelukkende profane motiver for å utviske forskjeller i religionspolitiske spørsmål. V. Ivanišević, *Serbian Medieval Coinage*, s. 181.

⁴⁶⁰ I 1435 ble det funnet falsifiserte mynter i byen Srebrenica. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 783. I samme by (mynteriet var forpaktet til navngitte hærførere) ble det eksempelvis i 1431 produsert dårlige mynter iblandet messing (finheten sank til 0,666) "della cativa e bassa liga di monete." V. Ivanišević, *Serbian Medieval Coinage*, s. 189. Kanskje derfor ble den strenge Radič ble bedt om å flytte akkurat dit?

⁴⁶¹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 803.

⁴⁶² "La qual sappiamo per la sua virty et excellencia lo Signore dispot ascoltara et aldira volentieri." Dubrovnikse senat. M[*Lettere di Levante*, XI, s. 150], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 209.

⁴⁶³ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 232.

⁴⁶⁴ "Djuradj Smederevac", (*Djuradj Smederevac i Prokleta Jerina u srpskim narodnim pesmama*), 26-32.

Jerina, fornuftige frue!” roper Djuradj og lurer på hva de skal gjøre. Hun foreslår noe lurert, men forsøket virker ikke og Muret *vil* ha Oblačić. ”Oi Jerina, fornuftige frue!” roper Djuradj igjen, hva skal vi gjøre? ”Herre Smederever Djurdje, hva mindre kan vi gjøre for svigersønnen vår enn å gi ham den ene tjener’n vår?” Djuradj påpeker at bare det å *prøve* å fange Oblačić er farlig, for hvem skal binde hendene hans? ”Vel, jeg er jo et *kvinnehode* så jeg skal binde hendene hans” svarer hun og innkallingsbrev blir sendt ut i alle himmelretninger for å samle inn generalene til slottet. Oblačić kommer mens ild spruter ut av neseborene på hesten hans. Fruen serverer ham vin – fra to karaffer: hun drikker selv fra den ene og sjenker Rade fra den andre, med en halv dose sovemiddel i seg. Fruen drikker og skåler i navn av ”både min og din helse” og Rade svarer ”både min og din helse og helsen til herren Djuradj”. Så sovner han. Fra lommen sin tar Jerina opp et silkebånd og skal til å binde ham da generalene hopper frem og sier at han ikke er en kvinne til å bli bundet av en kvinne! Men en helt som skal bli bundet av helter; nesten på gråten. Mens han sover, bærer de ham helt ut av landet og leverer ham til sultanen.

Da Rade våkner hos sultanen blir han spurt om det er sant at han daglig "skjærer opp" tre hundre tyrkere med det nye sverdet sitt, som det sies? "Ja da", svarer generalen, men dette vil Muret ha bekreftet. I en lang regle om hvordan sultanen prøver å lure helten ved å gi ham først en gammel jøde og så en gammel bulgarer, som han hadde "til å bruke opp",⁴⁶⁵ får Oblak endelig tre hundre tyrkere og to vesirer til å teste sverdet sitt. De angriper, men blir partert mens sultanen ser på og mens han undrer seg klaret Radosav å rømme (han møter på en islamisert prest fra Djuradj's hoff som hjelper ham litt). Men, til slutt blir han tatt av "hele den osmanske armada". Etter svært lange kamper mister Rade den høyre armen sin, men skjærer videre. Så mister han den venstre armen, men skjærer tyrkere fortsatt. Da solen langsam gikk ned, gikk det virkelig ikke lenger og Oblačić Rade dør mens "solen satte seg" på ham. "Måtte vinen din være ond, du tyrkiske keiser Muret! Måtte vinen din være ond og enda verre [måtte det] bli for deg!" roper dikteren. Sultanen hører ikke, men sender nytt brev til Djuradj om at han likevel må flytte fra landet sitt, for nå er Oblak død og det er ingen igjen som kan forsvare dem. I tillegg, hadde helten myrdet 5000 tyrkere før de endelig fikk tatt ham og slikt kan ikke gå ustraffet hen. ”Oi, Jerina fornuftige frue! [...] vi har forrådt vår høyre vinge [...] Oblačić, mitt kjære barn! Oblačić, nøkkelen til landsdelen vår! ... Hvordan skal vi leve nå?” roper Djuradj i skrekk. Fruen svarer at de får ta hvelvet sitt med seg og tre sett med hester, og så får de dra til det latinske landet ”der kan vi leve i fred til vår siste dag”. Dette gjør de, men for

⁴⁶⁵ ("...koji ti je za potrošak davno").

hver port de passerer, blir de frarøvet mer og mer av sin rikdom. Etter at de passerte den tredje porten, hadde de ikke lenger hestene sine en gang. ”Oi Jerina...” roper Djuradj og hun sier: ”Det store havet har brødfødt oss, det store havet får begrave oss.” Så tar de hverandre i hendene og går bort til dette store havet; de hopper ut og blir til steiner. Steinen står til siste dommedag, så det kan synges og gjenfortelles.

Balladen omhandler opplagt general Radičs avgang som landets fremste politiker. I virkeligheten dro han til Hellas, som er bakgrunnen for sagnet om at han dro utenlands. Jerina ”må ha lurt ham” siden det på annen måte *ikke kunne ha skjedd* at han frivillig forlot serberne med henne forsatt i live. Med utgangspunkt i de alltid gjeldende taktene som rår i politikk på høyere plan, er det rimelig å tro at Irina gjorde visse manøvreringer mens Djuradj var i Ungarn som fikk sin konsekvens i at generalen forlot Smederevo. Det skal veldig mye til for at han trakk seg frivillig, men hvem vet? I balladen representerer den så handlingslammede despoten *folkets sorg* over tapet av *gudfaren*: ”Hvordan skal vi leve nå” ubeskyttet fra den onde herskerinnen? Den historiske bakgrunnen for en slik avmakt er følgende: i desember 1437 døde kong Sigismund av Ungarn, noe Muret hilste med å sende inn sine *løpere og husbrennere* dypt inn på ungarsk land. Han krevde vasalltropper fra den serbiske despoten og andre vasaller i omegn, som var særdeles vanskelig fordi Djuradj også var *ungarsk* vasall. Men både han og grev Drakul av Transylvania oppfylte kravet i frykt for angrep.⁴⁶⁶ Ungarerne lot derfor kampene spres til serbisk land; det var alltid store ødeleggelser i sivilsamfunnet forbundet med osmansk krigføring og uansett var det best å ha det på andres jord. Selv opp i høy alder⁴⁶⁷ var ikke Djuradj på noen måte uvitende om hva han skulle gjøre slik som han er fremstilt i balladen; han måtte bare ”renvaskes” fra ansvar for det politiske øyeblikket som serberne uforskyldt (betinget sagt) ble dragsugets midtpunkt i etter generalnes avgang.

Djuradj og Irina i eksil 1439-1444

Kongen av Ungarn etterlot seg bare datteren Elisabeth. Med hensyn til det store antallet vesteuropeiske kroner samlet under Sigismund gjorde dette arvesaken ytterst betent. Elisabeths mann hertug Albert av Habsburg fikk seriøse problemer med å legitimere regale krav i flere av de berørte landene og måtte ut på politisk tiggerferd.⁴⁶⁸ I mellomtiden tok

⁴⁶⁶ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren og hans tid*), s. 17.

⁴⁶⁷ Alderdom ble sett på som visdom, en hellig tilstand som Gud belønner en for godhet, kunnskapsrikdom og rettferdighet. A.Chakalova, M.Poljakovska, (*Liv og skikker i bys. samfunn*), s. 102. Djuradj ble ikke disrespektert fordi han var gammel, men fordi konen hans var ung.

⁴⁶⁸ Tyskerne nektet først å godta denne kongen, men så ble han og Elisabeth kronet i Tyskland likevel i mars 1438. Deretter nektet Tsjekkia å godta tysk konge og kronet en annen. Polen gikk til krig og tapte. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s.244-5; John E. Morby, *Oxford Dynasties of the World*, s. 159 sier at Albert ble konge av Bohemia/Tsjekkia? Selv om adelen i de sentraleuropeiske landene var uenige om mye var den tyrkiske faren så stor at de likevel fant det best å holde sammen mest mulig. Habsburgernes storhetstid kom til å utvikle seg fra nettopp denne situasjonen her.

lokale ungarske baroner seg av krigen mot osmanere, som gav dem grunn til å kreve politisk makt etterpå. Men i første omgang slo de tyrkerne, noe som er så sjelden at det er nevneverdig.⁴⁶⁹ Sultanen hevnet seg med å rasere de rikeste serbiske klostrene og to forsvarsbastioner som Djuradj nettopp hadde reparert parallelt med smugutbyggingen av Smederevos ytre del, noe han endelig gav seg med omtrent på denne tiden. Irritert og provosert, sto svigersønn-sultanen neste år personlig utenfor Smederevos murer og bombet dag og natt med de største kanonene kristne noen gang hadde sett.⁴⁷⁰ Angrepet var så kraftig at Irina og Djuradj fant den eneste utveien i å forlate landet. De dro til eiendommene i sør-Ungarn og deretter til Zagreb i Kroatia hos Katakuzina og grevskapet av Celje. De tok med seg den yngste sønnen Lazar, hele hoffet, presteskabet og svært mye penger. Sønnen Grgur Djurdjević og Thomas Kantakouzenos ble igjen til å forsvare tronesetet, men tross særdeles heltmodig innsats fra begge to var ikke Smederevo forberedt på en beleiring og hungersnøden inntraff; i følge en munk fra Novo Brdo var sulten der så stor at de innesperrede "ikke bare spiste ting som ikke er spiselige, men også sine egne hender..."⁴⁷¹ Orbin skrev at dette var *Irinas skyld* fordi hun hadde solgt kornet i korndepotet for å få penger, men om det er sant vites ikke.⁴⁷² Etter tre måneder måtte de beleirede gi opp og inngikk en (brutt) avtale for å spare kirkene. Byporten ble åpnet 27.8.1439⁴⁷³ og Smederevos murer holdt. Grgur og Tomas ble tatt til fange og brakt lang inn i Asia; de ventet forgjeves på hjelp fra vesten, som faktisk var meget opptatt med et helt annet anliggende – unionskonsilet i Firenze.⁴⁷⁴

For tredje gang på et år var Konsilet flyttet på grunn av pest og kom til slutt til Firenze. Keiser Ioannis VIII av Bysants og representanter fra andre ortodokse land hadde reist til Italia for å diskutere den katolske kirkens betingelser for å gi dem penger til å overleve som stater. Serbia var invitert i søte ordlag av både katolikker og bysantinere, men Djuradjs politikk i forhold til Vatikanet var taushet, så de sendte ingen.⁴⁷⁵ I unionsspørsmålet tilhørte han og Irina samme linje som keiserens mor Jelena Dragaš⁴⁷⁶ og yngre bror Konstantin, samt

⁴⁶⁹ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 362. Osmanerne fikk likevel med seg 70.000 slaver. Blant dem var Georg von Mülenbach som 22 år senere kom hjem fra slaveri og skrev vestens første førstehåndsberetning om tyrkere. F. Babinger, (*Mehmed Erobreren og hans tid*), s. 17.

⁴⁷⁰ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 362.

⁴⁷¹ [Samtidskronikere Ducas, Konstantin Mihailović, M. Segon], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 247-250.

⁴⁷² Mavro Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 111. Hans kilde til avsnittet er trolig Bonifinius, *Rerum Hungaricarum decades*, Lipsiae (yngre utg. 1771 kommentert) og Aeneae Sylvii, postea Pii papae II, *Historia rerum Friderici*, III, men intet står om Irina så det er trolig *folketradisjonen* Orbin viser til. S. Ćirković, "Kommentarer og kilder til Mauro Orbin", s. 336.

⁴⁷³ Islamsk krigsrett tilsa at hvis byen overga seg kunne taperne beholde sine bedehus. Hvis en by ble tatt som krigsbytte ble templene gjort om til moskeer. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 247-250

⁴⁷⁴ Mavro Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 112. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 364.

⁴⁷⁵ Til grekerne svarte Djuradj at "han var latinernes nabo og kjente deres skikker godt, så han finner derfor ingen grunn til å delta eller gi noe samtykke." (s. 267). M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 261, 264, 266, 269.

⁴⁷⁶ Hennes innflytelse både hos unionsmotstandere og keiseren (som var pragmatisk unionist) var så stor at paven formante sine talsmenn til "forsiktighet" med henne. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 264.

en del andre bysantinere og særlig russere. Lange, ufruktbare diskusjoner⁴⁷⁷ fikk et endelig gjennombrudd da den bysantinske patriarken plutselig døde i Firenze og noen grekere ble bestukket. Union mellom Patriarkiet og Vatikanet ble høytidelig underskrevet på latin og gresk i juli 1439, etterfulgt av massive opptøyer i Konstantinopel.⁴⁷⁸ På veien hjem møtte noen av konsildeltagere Djuradj og Irina i Zagreb (Kroatia) og noterte at: "i selve byen møtte vi den serbiske cesar despoten sammen med hans keiserinne med barna, fordi hans serbiske keiserdømme er stjålet av tyrkiske keiser Amurat".⁴⁷⁹ Det er intrigant at russerne omtalte Irina som *keiserinne* versus Djuradj som *cesar despot* og staten som *keiserdømme*; det taler for at de mente at hennes tittel var høyere enn hans. Det var direkte titteloversettelse fra gresk, som hos russerne må ha vært alminnelig viten om at menn ble despoter når de giftet seg med høytadde damer.

Uavhengig av religionsspørsmål og maktforhold gjorde Djuradj som han pleide: lot Irina ta seg av affærer betinget av å holde seg i ro og dermed skape stabilitet, mens han reiste og gjorde det som betinges av å være mobil. På sin manér brydde han seg minimalt om politiske, etiske eller prinsipielle skrupler og arbeidet ensrettet mot sine mål, som denne gangen var å samle penger, hær og allierte til felles kristen front mot islam. Det var *noe* Djuradj var imponerende standhaftig og uforbeholdent lojal mot: hans ortodokse Kristus og isihastisk meditasjon,⁴⁸⁰ hans familie og ekte venner, og Serbia, hvor enn det måtte befinne seg i øyeblikket. Despot Djuradj var en av sin tids rikeste menn og investerte mye penger og energi i den vesteuropeiske *forståelsen* av at den osmanske faren var *felles*. Han lånte penger også til andre herskere for å smøre på lojaliteten i sine kretser, men faren var ikke like mye andres som hans fordi osmanere først måtte smadre serberne før de kom til de andre, som gav *de andre* anledning til å la serberne ta seg av problemstillingen først. Og mens han intenst drev med lobbyvirksomhet i europeiske adelshus, ble oppholdet i Ungarn brått avbrutt på grunn av åpen krig blant de regale fraksjonene der, hvor Djuradj's ståsted hadde gjort ham upopulær hos dem som var sterkest akkurat da.⁴⁸¹ Med "et par hundre ryttere", hoffet, prester

⁴⁷⁷ Om rituelle former og særlig såkalt "Filioque", dvs. pavens primat. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 262.

⁴⁷⁸ I Russland var reaksjonen så kraftig at den Russiske kirken for alltid ble atskilt fra den bysantinske. De hardeste unionistene i begge landene måtte emigrere. De dro til Italia hvor de ble kardinaler. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 263, 264, 269-271.

⁴⁷⁹ [I. Krajcar, s. 37], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 269, fotn. 108.

⁴⁸⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 418-19. (kan sammenliknes med yoga)

⁴⁸¹ Han lånte Albert av Habsburg 40.000 gulldukater for å betale ungarske baroner til samarbeid. Albert forlot så sin gravide kone i Budapest og dro mot Wien for å samle hær mot osmanerne. Men så døde han underveis av dysenteri i 1439 og etterlot mange troner ubesatt. En forsøkte å gifte dronningen med Djuradj's sønn, men hun nektet fordi han var skismatiker og giftet seg heller med en 15-årig polsk tronpretendent. De ble kronet til fellers trone i 1440 og dermed var det meste av sentral-Europa under dem. Så fødte dronningen sin første manns sønn *Ladislav Posthumus av Habsburg* og det ble krig mellom tilhengere av polakken og den nyfødte. Djuradj og *Grafen auf Cilie* var innbitte tilhengere av den nyfødte, som tross ung alder var Sigismunds barnebarn (dattersønn) og deres slektning (guttens mormor var av Cilie, hvor Katakuzina var gift).

og et lass med penger red de dermed mot Adriaterhavet, hvor en betalt venetiansk gallion ventet på dem og fraktet dem deretter mange titals mil sørover mot til Dubrovnik. Ildlys om natten og røyksignaler om dagen varslet fartøyets bevegelse forbi øyene.⁴⁸²

Skatten i Dubrovnik

Herskerparet hadde borgerskap og asyl i Dubrovnik, men frykten for tyrkiske represalier var så stor at senatet håpet på at de ville dra et annet sted snart. Deres skatt ville de sikre. Despoten leide en gallion med mannskap som kjørte dem til de siste byene han eide ved havet, Bar og Budva. Fra da av ventet gallionen fortøyd et lite stykke utenfor havnen, klar til despots "*salvation dela soa persona*".⁴⁸³ I Zeta fikk Djuradj kontakt med sine sønner, som begge var i Tyrkia sammen med Mara og hun sørget for hemmelige kommunikasjonslinjer gjennom sine greske munkar.⁴⁸⁴ Grgur og Stefan informerte faren om alle slags forhold, men da Muret gjennom *sine* spioner fant ut av det, befalte han dem lenket og øynene svidd ut med hett jern påsken 1441.⁴⁸⁵ Foreldrene kjente enda ikke til dette da de skjønnte at diverse lokale zetere og en turkofil bosnisk hertug drev å forberedte bakholdsangrep og utlevering til sultanen, som hadde utlyst stor dusør for Djurads hode. Følget snek seg ut ved daggry for å "gå på jakt"⁴⁸⁶ og tok båten tilbake til Dubrovnik,⁴⁸⁷ som forklarer balladens sluttvers med at de dro til havet og døde der. Men de døde ikke. De ble boende i handelsrepublikken i nesten to år under dyrt betalte og nokså betingede forhold, som var tungt for det serbiske herskerparet som hadde rukket å vende seg til absolutt makt. Dette igjen forklarer balladens vers om at de tapte skattene og hestene og hvelvet. Men selv om Dubrovnik kontinuerlig stod i fare for osmansk angrep på grunn av den serbiske despoten, fikk de bli der. Gang på gang krevde sultanen utlevering av despoten, men dubrovnikerne gjorde aldri det og årsaken kan

Derfor fratok den kronede polske kongen mye av det ungarske landet fra Djuradj og gav det til egenlojale baroner i stedet. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 241, 251, 272; K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 363.

⁴⁸² K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 364. Adelsmenn fra det Lille konsilet møtte dem på havet med båt (konene skulle prate med Irina). De fikk velge hvilken port de foretrakk å bruke til entre og mens dubrovnikerne nøye vaktet hvem i følget de slapp inn i byen (av fare for tyveri og slåsskamper) fikk Djuradj og Irina en flott mottagelse. Det ble daglig brukt 10 tønner vin, 15 værer, 30 høner, 400 små brød av finmalt mel, malt spesielt for anledningen, ubegrenset med fisk, frukt og grønnsaker og 60 perper til mat utover det. Hver kveld ble det gitt ut 3 liter voks til innebelysning og tre adelsmenn var konstant til despots disposisjon. Det ble planlagt mottagelse i Senatet hvis gjestene ble lengre enn tre dager, men de ble ikke det. [Enda flere sjarmerende og sigende detaljer er bevart om dette.] M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 280.

⁴⁸³ Personlige redning. Dubrovnikere ytet også diverse (prisede) småtjenester som å fiske, kjøre småbåter til postombud, turer og slikt og leide ham et krigsskip med roere og 50 menn, uten våpen. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 281, 289-290.

⁴⁸⁴ Mange akter om dette i Acta archivi veneti. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 365, fotn. 59.

⁴⁸⁵ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 291-293; K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 365..

⁴⁸⁶ Mavro Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 113.

⁴⁸⁷ Foruten dusør hang dette også sammen med kirkelige forhold: serbisk *katolsk kirke* hadde tradisjonelt hovedsetet i Bar. Etter konsilet i Firenze fikk det katolske presteskapet der støtte til å gjennomføre et først skjult, så åpenlyst systematisk bytte av de østligkristne prestene mot sine egne, fordi disse var "*contra fede nostra e scismatici*" (Mot vår sak og skismatikere). K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 399, 404. Djuradj hadde også problemer med ortodokst presteskap i Zeta. Da de forlot Zeta/Montenegro i april 1441 tapte serberne kystlinjen for alltid. Djuradj ba Venezia som eneste resistente kristne makt om å beskytte hans interesser og området ble venetiansk eiendom i tre hundre år. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 310-11.

ikke bare ha vært bare av materiell art.⁴⁸⁸ Sultanen tilbød dem også å *beholde* all rikdommen som det serbiske herskerparet hadde deponert hos dem og det var enormt, hvisde bare gav ham fra seg. Eksempelvis ble det 24-26.7.1441 gjemt unna en skatt som bare kunne heves med "signatur og segl fra despoten *eller* despoticaen, deretter sønnene". Den er så utenkelig stor at jeg setter in i footnote til orientergin.⁴⁸⁹ En annen avtale om enda en skatt bestemte at sønnene kunne heve pengene først *etter* at Irina var død, selv om de selv var voksne.⁴⁹⁰ Det forteller at Irina skulle sikres hvis *ûra*-døde likevel og at hun hadde likestilt myndighet som sin mann i (dette øyemed), samt eget segl, akkurat som Djuradj's mor Mara. Hos *Brankovićene* gikk myndighet tydelig *etter alder* og ikke kjønn. Gjennomgående likestilling av mannlige og kvinnelige arvinger i dokumentene, likeverdige fordeling av fullmakter, spørsmål om *mening* og annet kan ikke bare ha vært av praktiske årsaker og en kan derfor si at despot Djuradj Branković var en ekte *gentleman* (gentilhomini) og feminist, både i sin tid og langt utover det.

Hovedpersonene i den omfattende brevvekslingen om kirker, juveler, eiendommer, avgifter, spionasje, daglig føde, tak over hodet og alt annet som Djuradj og Irina drev med i denne perioden gikk, utrolig nok, gjennom Djuradj's *gamle tanter* Olivera og Jelena (søstrene til Mara) og hans datter Mara i den tyrkiske hovedstaden.⁴⁹¹ Munker og kvinner smuglet verdier ut av landet og kjørte det til Dubrovnik, som igjen skrev nitidige instruksjoner om hvordan alt dette skulle bortforklares overfor det tyrkiske *Porta*.⁴⁹² Osmanerne var blitt kraftig irritert over sin avmakt i saken med å likvidere det serbiske despotparet og ble tilsvarende ondskapsfulle i det okkuperte landet deres. Stadig mer brutale herskermetoder ble tatt i bruk hvis mål var å *halshugge* kulturen slik at den aldri mer skulle kunne gjenoppstå. Mennesker som i klær eller holdning kunne gjenkjennes som høyklasse ble som oftest drept, uansett tidligere garantier. En utbredt metode var spidding der en lang trestokk ble stukket inn i kroppen gjennom anus på en måte som unngikk vitale organer og lot offeret leve et par dager med stokken i seg i utenkelig smerte. Men, døden var sikker fordi stokken ikke kunne tas ut

⁴⁸⁸ Som Bonfinius sa vil Dubrovnik aldri gå under når det gitte ord og hjelp til sine nærmeste settes så høyt. "Til gjengjeld fikk alle dubrovnikere lov til å innkreve gjeld fra skyldnere som ikke betalte slik de selv ville og slik ble byen meget rik", noterte Mavro Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 113-114, 115; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 296-299.

⁴⁸⁹ Denne er så stor at jeg finner den verdig til stå her (til orientering om forholdene): Djuradj og Irina la fra seg 334 kg gull i barrer, 112 kg *glamsk* sølv (en femtedel gull), 973 kg "hvitt" sølv, 114 kg gjenstander av sølv eller forgylt sølv, mest til mat og hygiene (over 50 krus, kopper med stett/spesifisert i stil, tallerken, fat, redskap til håndvask, forgylte bokser i tyrkisk stil, o.a.), 50.000 venetianske gulldukater og "tusen tusen" 1.000000 tyrkiske asper (gullmynter). En spesielt stor kiste ble laget til å oppbevare partiet. En liten del tilhørte også Thomas Kantakouzenos, som hadde bestukket seg fri fra tyrkisk fangeskap og kommet til Dubrovnik også. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 300.

⁴⁹⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 289.

⁴⁹¹ Olivera "Despina" hadde vært i sultanens harem da hun var ung. De to tantene skulle bl.a. motta Ulrik av Celje ved kysten par ganger. Han måtte også rømme fra ungarsk fiendtlighet. Men han kom aldri antakelig fordi han var full. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 364. Tante Jelena (enke i både Zeta og Bosnia) bygget og restaurerte minst fire klostre og fikk bøker skrevet og pyntet med sølv og steiner. Noen av de vakreste smykkene og bøkene som er bevart var hennes. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 281.

⁴⁹² De sa at alt kom i sekker og derfor kjente de ikke til innholdet. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 289.

samme vei på grunn av en tagg nederst på staven som ikke tillot det; spesialister utførte jobben.⁴⁹³ Andre ganger ble hele byer bundet fast, menn med tau og kvinner med silkeliner, og ført til tyrkernes hovedstad Edrene for å bli solgt som slaver.⁴⁹⁴ I detaljerte og rystede ordlag beskrev Broquierre synet han møtte der: "folk av alle lag, kjønn og aldere stod nakne på en scene og løp, hoppet, gapet eller spriket for å vise sin fysiske form. De som nektet ble slått til villighet. Ungjenter og barn [...] skrivekyndige, prester, ryttere og nobelfruer ble som bønder og landstrykere solgt for en pris avhengig bare av størrelse og styrke."⁴⁹⁵

Balladen om sønnene til Djuradj Smederever

Skylden for all smerten osmanerne forvoldet befolkningen fra slutten av middelelderen og helt frem til Napoleons tid, da de inspirerte serberne reiste seg til revolusjon, falt utelukkende på Jerina. Hun var ikke bare en manipulerende og ond kvinne, hun var blitt djevelen selv. Balladen om "Sønnene til Djuradj Smederever"⁴⁹⁶ ble trolig til mens Mara ennå levde (lenge) fordi hun opptrer under "pseudonymet" Gordana. Siden hun her ikke er beskrevet i hyggelige termer, ville de trolig skjærme henne fordi hun gjorde gode ting for adelen og presteskaperet i eksil. Men "gord" betyr hovmod og det var aldri noen adelskvinne som het det i serbisk tradisjon, så det var tydelig også symbolsk. Bruk av tyrkisk betegnelse for Konstantinopel og helt hemningsløs angrep på Jerina vitner om at verken hun eller Djuradj lenger var i live. Balladen består av to deler: en om Jerina og en om den mulig enda verre datteren Gordana.

Dikterne iscenesetter beretningen på *vanlig vis* med at "Djuradjs Jerina spaserer på sitt flate Djuradjsland". Djuradjs land betyr at hun er *gjest* der. Hun har datteren på høyre side og tjeneren Milislav på venstre. Tjeneren representerer sannsynligvis en elsker. Navnet alternerer noe i løpet av balladen men inneholder i alle fall adjektivet og verbet *mili* og *milovati* som betyr "kjære" eller "å kjærtegne". Han går på venstre side som er hjertet nærmest og er hennes *tjener*. På spørsmålet om hvem Gordana ville ha valgt om "loven tillot kvinner å velge menn" svarer hun at hun helst ville ha hatt ham. Problemet med alle alternativene i diskusjonen er at hun ville stå i fare for å måtte skifte religion, som tildier at en ble til mens unionsspørsmålene

⁴⁹³ Č. Mijatović, (*Konstantinopels fall*), s. 102.

⁴⁹⁴ Pave Eugenie IV mente at 200.000 av Djuradjs undersåtter var solgt innen 1443. M. Spremić, (*Despot ...*), s. 320.

⁴⁹⁵ [Bertrandon de la Broquierre, s. 123, 125], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 256. [egen forkortelse]. Jeg skriver dette for å tillegge vår viten om osmansk herskerskap på Balkan og Hellas et modereringsaspekt. Dette i forhold til ideen jeg ofte har møtt på i vestlig litteratur og diskusjoner om at "tyrkerne var ganske liberale" fordi de tolererte de erobredes religioner. Jeg tror denne holdningen var viktig i datiden for dem som var *utenfor* osmansk herskerdømme, for å slippe samvittighets-kvaler for at de ikke hjalp dem som var det verken da de "falt" eller i løpet av de neste 400 år. Men i dag, når det ikke lenger gjør en praktisk forskjell men heller vesentlig nyanserer våre vitenskapelige og psykologiske vurderinger, må det være bedre å omformulere denne opplagte usannheten til at en "i Vest-Europa ikke visste hva som virkelig skjedde" enn å fortsette å påstå at det var liberalt og greit å være slave under ottomanene.

⁴⁹⁶ "Sinovi Djurdja Smederevca", red. Z. Mladenović, V. Nedić, (Serbiske folkesanger fra upubliserte håndskrifter av Vuk S. Karadžić), bok II, Eldste heltesanger, s. 202-206.

var varme. Det eneste unntaket er en serbisk *hajduk*,⁴⁹⁷ men hos ham er utfordringen i det at han bestandig drar til fjells hvor han elsker med feene, som trolig vil føre til at han forlater henne til fordel for dem. Derfor handler dette opplagt om ekteskapelig utroskap. At Gordana helst vil ha Jerinas "trofaste tjener" betyr at han var attraktiv og relativt ung, passet bedre til "datteren" og som hun sier, fordi han var trofast. Jerinas fresende svar-spørsmål om det er "faren din som har lært deg det?" tillegger sjalusiaspektet og bekrefter at Milisav eller *Milislav* (som også betyr at han var serber) er en allusjon om noen de trodde var Irinas elsker.

Jeg vil ta for meg dette temaet med det samme fordi balladen videre essensielt handler om noe annet. Kunne Irina ha hatt en elsker? Elskere var vanlige i alle lag fordi ekteskapene ikke pretenderte å romme kjærlighet. Spesielt i strata der ekteskapsalliansene overstyrte *alle* personlige ønsker hadde utenomekteskapelige forhold en korrigerende funksjon.⁴⁹⁸ Det er derfor mulig at både Djuradj og Irina hadde hatt elskere en eller annen gang. Men det som er uvanlig er at vi ikke har hørt om det fra noen av de mange spionene. Slik redegjørelsen hittil har vist var de serbiske balladene som regel godt og flerlaglig forankret i virkeligheten, uansett hva som motiverte dem. Kan de ha klart å være så diskrete slik at ingen fikk det med seg? Det er tvilsomt. Kanskje Irina og Djuradj var mer glad i hverandre enn folk normalt var i politiske ekteskapsallianser? I folkediktingen og historieskrivingen etterpå har det tydelig fremkommet at Djuradj var *svak* for sin kone, hvor det å være "svak" skal bety at han elsket henne. Dette bidro til at Irina ble enda mer fohatt: går det an å *elske* sin ektefelle? At tjeneren Milisav faktisk finnes i denne balladen og ikke tidligere *kan* tilsa at Irina i det øyeblikket hadde elsker. Tematikken i balladens kan festes til midten/andre halvdel av 1400-tallet da hun omtrent var 45-50 år og Djuradj 70-75. Hans fysiske kjærlighetspotensial må ha blitt svakere enn før. Men var ikke også Irina for gammel (og stygg) til å ha en elsker da? Særlig da disse pleier å begynne så mye yngre en oss å utfylle sin ekteskapsrolle.

Hvis hun var frisk, som vi kan tro, kan hun også ha vært (fortsatt) relativt pen. Bysantinere og serbere i overklassen brukte tannbørster og rynkekremer, og hadde et vel av produkter til forskjøning og vedlikehold av ansikt, hår og kropp.⁴⁹⁹ Allmuen gjorde ikke det. Dermed kan problemstillingen også ha vært noe folket bare "regnet med" ut i fra nevnte

⁴⁹⁷ Landeveisrøvere som plyndret tyrkiske karavaner og drev geriljakriging.

⁴⁹⁸ J.K. Jireček, J. Radonić, (Serbernes historie II, kulturhistorie), s. 259. Bare *varige parallelle forhold* til en *gift kvinne* ble ansett som utroskap; alt annet var "normale forhold". A.Chakalova, M.Poljakovska, (*Liv og skikker i bys. samfunn*), s. 47.

⁴⁹⁹ Oppskrifter på tannkrem, badesalt, såper og medisin til "forskjøning av huden" er bevart i serbiske arkiver. K. Jireček, J.Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 313-314. Keiserinne Zoe i Konstantinopel på 1200-tallet hadde et helt eget laboratorium til produksjon av ansiktskremer og ble i en alder av 70 år betegnet som "rynkeløs". De farget hår og skjegg (blondt/mørkt), drev med *peeling*, hadde masker og øyekremer, hårkrem o.a. A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker...*), s.102.

aldersforutsetninger og trolig styrket av Irinas bruk av kosmetikk; noe vi kan tro hun gjorde med utgangspunkt i hennes kulturelle bakgrunn.

Etter spaserturen i balladen går Jerina inn på slottet og skriver brev til sultanen om at han kan komme og hente bruden. Derfor forbanner *tjeneren* henne til gi fra seg alt *Djuradjs* land og sine sønner i tillegg! Dermed har elskereren/serberen renvasket seg selv for det kompromitterende forholdet med den grusomme kvinnen. Om ikke altfor lenge kom det et følge med gullhalvmåne på flagget og *tjenerne til Djuradj* spør herskeren hva gjør de fem hundre fremmøtte tyrkere utenfor slottet? ”Ikke spør, mine trofaste tjenere, spør Jerina, min kjære elskede, som lurte meg, gamlingen.” Ordet ”lure” (*prevarila*) er det samme som brukes for utroskap. Igjen henviser det til aldersforskjellen mellom ektefellene, som implisitt (i følge dikteren) skaper grunnlag for hennes seksuelle begjær for en annen, yngre mann. Jerina forsaker ikke mannen sin bare for elskereren, men også for svigersønnen, som får nydelige gaver, hest og datteren til kone, mens Djuradj til gjengjeld ikke for noen ting. Ett år senere påkaller Jerina sønnene sine og lurer de lydige barna til å reise bort til søsteren sin i Tyrkia. Hun kler dem særdeles pent (for at de skal bli de ”vakreste guttene i landet,” noe som viser at hun bryr seg om utseende og klær). Til slutt påsetter hun dem gylne turbaner på hodet og oppå dem serbiske fjærhatter med tolv gullfjærer på hver. Da barna ankommer keiserstaden er sultanen ute på jakt og søsteren mottar dem alene. Svært imøtekommende tok hun fra dem sverdene og hestene og gjemte dem. Hun satte guttene øverst ved langbordet for å vente på ”keiseren”. Da mannen kommer hjem klager han på dårlig fangst, men ”sultania” *Gvardiana*, som hun plutselig heter, trøster ham og sier frydefullt: ”Jeg har fått god fangst! Jeg har fanget begge sønnene til Djuradj!” Hun hvisker ham i øret at de må hente den blodige bøddelen fort for ellers vil barna ta fra ham keiserdømmet! ”Ikke gjør det, kjære, for den eneste guds skyld, vil du miste to egne brødre?, sier sultanen som i forhold til henne har nåde. ”La oss heller plukke ut øynene på dem! Det blir både din og min skam hvis vi dreper dem her, halve kongerike vil få vite det...”, sier sultanen. Så binder de hendene på de stakars guttene og stikker ut de svarte øynene deres, mens barna hyler så en hørte det helt til himmelen! Deretter ble de satt på hester *uten sal* og sendt hjem vestover mot Serbia.

De blinde barna red lenge over fjellene, da den ene mistet turbanen sin og ber broren om å hjelpe ham med å finne den; Stefan svarer at de ikke lenger trenger dem, verken dem eller de gylne fjærhattene; de kan ikke hjelpe dem mer. Mange dager senere ankommer de Smederevo og *vingler* slik oppå hestene. Med det samme Djuradj ser dem, hopper opp på svartheften og rir dem i møte så fort dyret orker. ”Han *ser* dem, de ser ikke ham.” Faren forstår at de er blinde og følger dem hjem. Enda fra døren roper til kona: ”Du tisper, som er

min, trolovede kjærlighet, du har “mistet” barna mine!” Han griper henne, binder hendene hennes opp ned og så stikker han ut de svarte øynene *hennes* og rømmer fra det hvite slottet, så han slipper lenger å se på det trollet og all *styggheten*. Og så kriget han mot henne i ni år.

Slik ble Djuradj og Irina skilt i folkediktingen. Det er unødvendig å gjenta forhold vedrørende hennes rolle i giftemålet med sultanen og landsforræderiet. Motivet er bare tilspisset med at landet eksplisitt ikke er hennes og at Djuradj eksplisitt er lurt fordi han er gammel (og hun har fått seg en elsker). Igjen vil detsi at hun som ”yngre” kvinne eksplisitt har forpestet sjelen til Djuradj med sin *seksuelle kraft*, som styrkes av bruken av ord som ”min kjærlighet” og ”elskede” når han *taler*. Men, hvis han var *veldig gammel* så må jo hun også ha blitt eldre? Dette kommer ikke frem i balladen, som gir oss grunn til å tro at hun kan ha ”holdt seg godt” og trolig fortsatt så bra ut. Dermed berører dette enda en stereotyp: når en kvinne (som er gift og har født barn) *investerer i sitt utseende* kan hun verken være god nok mor eller lojal hustru. En kvinne ”skal” ikke eksistere i kraft av seg selv, men i kraft av den *omsorgen* hun skal gi til sin familie. Gifte kvinner som gjør seg vakre, gjør det ”bare” for å tiltrekke seg andre menn. En slik etikk hvor en forskjønner seg selv er uforenelig med den *ordentlige moren*, som skal være oppofrende, selvfornektende, diskré og totaldedikert til sin mann, hjem og sine barns velvære. Dermed handler denne balladen om Jerinas personlige etikk. Det faktum at hun sender fra seg barna sine uten noe opplagt grunn rett i armene på fienden bekrefter den fulle ansvarsfraskrivelsen som forelder. Men, hvor var Djuradj da? Han er *far* og de pleier ikke å delta i barneoppdragelse i følge stereotypen, så han visste ingenting og det er i orden. Etisk sett ligger det også sterk symbolikk i det at hun påsetter barna tyrkiske hodeplagg med serbiske fjærhatter på, siden hodeplagget var et etnisk distinksjonstegn.⁵⁰⁰ Det forteller om dobbeltmoral også politisk og at hun bare på overflaten var serbisk herskerinne, men *under huden* var hun tyrkisk. Dermed er Jerina uetisk på alle plan det går an å være: som hustru, som mor og som et politisk vesen (borger). Det samme gjelder datteren, som utelukkende frykter for at *hennes mann* skal miste keiserdømmet (det presiseres at det før var Konstantinopel), fordi hun i så fall vil slutte å være keiserinne selv. Ergo har heller ikke hun lojalitet eller etikk utover egen nytte, slik stereotypen om kvinnelige ”verdier” ofte viser til.

Til slutt tar balladedikteren et endelig oppgjør med ektefellene og *befrir* Djuradj fra skylden for å ha tolerert en så grusom kone så lange. ”Han visste ikke bedre” eller ”han håpet bestandig på at det skulle bli bedre”, som gjør ham nesten til en ”helgen”. Deres samliv varte i

⁵⁰⁰ At Grgur skal ha tilbake turbanen sin henviser til at han etter foreldrenes død på tross av alt mente de skulle søke hjelp hos tyrkerne heller enn hos katolikkene. Stefan derimot var absolutt imot tyrkere og støttet seg på Ungarn. Fjærhattene er serbiske og det blir særlig lagt vekt på at de ikke har noen nytte lenger. Han forlot Serbia.

realiteten i over førti år og de stod alltid tett sammen, uansett hvilken årsakssammenheng folket la i det. Men etter *utroskapet* (i balladen) på alle plan satte Djuradj endelig foten ned! Han fratar henne barna hun ikke fortjener å ha. En mor er en *helligdom* og Jerina *kan ikke* være mor. Endelig binder gamle Djuradj konen sin *opp ned*, som trolig er en rite forbundet med demonutdrivelse og *går fra henne*. Hun blir igjen barnløs, blind, bundet og forlatt, som er helt på sin plass. Deretter var det ingen flere forbehold å ta: en kunne glemme at den serbiske despoten og de (serbiske) barna i minste fall var *medvirkende* til tragedien som hadde lagt seg over dem. En kunne fritt kaste seg over Irinas ettermæle som sultne gribber og i århundrer fortære sin offerrolle og sin reelle lidelse og manglende evne til å forandre situasjonen (kontrolltap), som alt er symptomer på traume og bearbeidelse av posttraumatisk stress. Fra et psykologisk ståsted er reaksjonen helt forståelig: en trenger forklaring på fenomener, spesielt de mest smertefulle og en "må" ha en skyldner for å kunne opprettholde troen på at Gud vet hva *han* gjør, et minimum egenverd og troen på grunnleggende godhet. De reelle omstendighetene ble fortrent og selv skiftet de posisjonen i voldssirkelen fra angriperen til offeret og utpekte en sydebukk.

Kampen om sønnene Grgur og Stefan

Det er interessant at Jerina i balladen forblir i slottet mens Djuradj drar. Hvor dro han? Alt henger sammen og spørsmålet er bare hva vi vet og hvordan vi forholder oss til det vi vet. Slik henger også dette sammen med historiske fakta: for å redde Dubrovnik fra en sikker destruksjon, måtte herskerparet til slutt finne et annet sted å dra.⁵⁰¹ Ifølge Orbin "rådførte han seg med sin kone om hva han skulle gjøre. Hun sa de skulle dra til keiseren av Bysants. Han hørte ikke på henne,"⁵⁰² så de dro tilbake til Ungarn. Før de reiste nordover underskrev Djuradj for senatet i Dubrovnik at de "ikke vil kreve noe mer i navn av skattene i Servia"⁵⁰³ og at de ikke ville komme tilbake. I Ungarn var det tungt, men etter mer enn ett år med daglig bønn om mirakler og omfattende skyggediplomati begynte det faktisk å skimte et lys i øst, som det alltid gjør. I 1443 ble nemmlig osmanerne *tatt på sengen* med et attentat øverst i

⁵⁰¹ Dubrovnik drev hele tiden parallell bilateral dialog (spionasje) med tyrkerne. I 1442 tillott sultan Muret dem å drive med fri handel i Serbia som før. Men også de måtte til slutt finne seg i å betale en (stadig voksende) årlig tribut for å unngå angrep, samt regulær bestikkelse av deres ambassadører for diskresjon om den serbiske despoten. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 285, 299, 307. (Sultanen fryktet nok også Venezia). K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 364.

⁵⁰² Mavro Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 114.

⁵⁰³ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 303. Der måtte Djuradj underkaste seg fienden men plutselig snudde alt: det kom et dekret fra paven som godkjente den lille Ladislas Posthumus til konge likevel. Paven ville ha fred i sentral-Europa for å kunne danne felles front mot islam "fordi der tyrkisk ben tramper, vokser det ikke mer gress...", som han sa. Det var moren til Posthumus' Elisabeth som hadde utkjempet hele dette prosjektet. Vinteren 1442 fikk hun oppleve sin treåring kronet men døde rett etterpå av utmattelse. Som tutor fikk den tragiske gutten onkel Friedrich III av Habsburgh, kjent for å ha villet "erobre verden sittende" [pave Pius II]. Friedrich overtok langsomt alle kronene det sykelige barnet tilfeldigvis satt på og slik ble det Habsburgske riket født. F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 21; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 316, 320.

herskerfamilien, som åpnet for kristen intervensjon.⁵⁰⁴ Djuradj skrev til keiser Ioannis VIII at han var klar for krig, men den deprimerte Palaiologen var handlingslammet på grunn av religionsstrid, noe kamp om land som stadig foregikk og han takket nei. I kaoset som preget hovedstaden, særlig da de hørte om serberens tilbud, klarte tre kirkeledere fra Jerusalem, Antiokia og Alexandria å samle seg til å fjerne unionistpatriarken av Konstantinopel.⁵⁰⁵ De forbannet den Firentinske unionen og ryddet vei for antiunionistiske krefter ved hoffet. Inspirert av dette stod den østligkristne herskeren av Albania Arianit Komnin opp til krig mot osmannerne med våpen, borgerskap og flagg fra Dubrovnik!⁵⁰⁶

I mens hold Djuradj en lenge husket tale for samlede vest-Europeiske adelsmenn og kirkefedre i Budapest. Han tilbød penger, Serbia som slagmark og seg selv i en alder av 70 år til å ri *først* og være ”eksempel for alle”.⁵⁰⁷ Sammen med baronen Hunyadi betalte han en stor multietnisk her,⁵⁰⁸ som i oktober 1443 entret Djuradj's land. Korstoget av samlede ortodokse og katolske krigere vant slag etter slag nedover Balkan, over fjellene i øst og langt forbi den bulgarske hovedstaden Sofia.⁵⁰⁹ Som *veiviser*⁵¹⁰ var Djuradj bestandig i fronten, men beholdt hele tiden også hyppig kontakt med sin kone, som ventet i Ungarn. Et brev fra desember 1443 forteller at "li messi mandati dalla signora dispotessa et d'altri signori ogni di vano et veneno dalle campo".⁵¹¹ ("Budbringerne til *fru despoticaen* og *de andre herrene* drar og returnerer fra militærleiren.") Bortsett fra å bevitne at Irina hadde egne budbringere og at veien var åpen, forteller dette også at hun var den eneste kvinnen på den politiske scenen i øyeblikket. Det betyr at hun virket i en totalt mannsdominert setting, som fordrer svært gode argumenter for å bli hørt. Det lille brevet styrker også hypotesen om at Irinas rolle i Djuradj's liv var å være *holdepunkt* og kilde til kraft, den allierte som *aldri går* fra ham og som han må ha trengt fordi han var et menneske.

Den lille armeens overraskende suksess midt på vinteren inspirerte enda flere til å reise seg mot okkupasjonsmakten; en islamisert albansk prins ved navn *Skenderbeg* sto opp mot

⁵⁰⁴ Den osmanske kronprinsen og hans to små sønner ble kvalt mens de sov. De ble likvidert med en silkeline (*gajtan*) som var den korrekte måten å myrde adelige osmanere fordi deres blod ikke måtte falle på bakken. Selv mistenkte de Djuradj for å ha betalt mordet eller bidratt på annet vis. F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 22. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 321.

⁵⁰⁵ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 321.

⁵⁰⁶ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 367-368.

⁵⁰⁷ Djuradj hadde fått vite om blindingen av sønnene sine og var på gråten da han snakket om dem i talen sin. [A. Bonfini, 456-457], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 320-322. Katolikken hadde holdt på lenge med lunke forberedelser til krig men var sterkt preget av frykt for at Bysants skulle få størst nytte av korstoget. F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 21.

⁵⁰⁸ Bestående av Djuradj's 8000 serbiske ryttere og infanteri. 700 ortodokse bosniske ryttere som møtte dem på veien. Sammen med baronen betalte Djuradj ytterligere 25000 ryttere og bueskyttere hvorav de fleste ungarere, tsjekkere, polakker, rumenere og tyrkiske leiesoldater. Det kom også mengder av fattigfolk krypende fra alle kanter, sultne etter lett fangst i gull og verdier (tyrkiske kilder sier at de siste så riktig dårlig ut). F. Babinger, (*Mehmed Erobreren og hans tid*), s. 21.

⁵⁰⁹ K. Jireček, (*Serbernes historie I...*), s. 366-367; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 327.

⁵¹⁰ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 24.

⁵¹¹ [Egen utheving]. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 327, fotn. 36.

sine nye herrer, som fascinerte den kristne verden og tidlige renessansepoeter da han hadde konvertert til islami fangeskap, men stod nå opp mot okupasjonsmakten.⁵¹² Også borgerne av den okkuperte gruvebyen Novo Brdo angrep tyrkerne som var i byen, bl.a. mange dubrovnikere, noe Republikken umiddelbart informerte *Irina* om.⁵¹³ Det forteller at hun hadde fått tilbake posisjonen som despotens stedfortreder i statlige saker når han var borte og nok en gang bekrefter det hennes medregjering. Men, vinteren var veldig kald, mennene sultet og kongen av Ungarn, som offisielt ledet hæren, ville plutselig snu. Djuradj ville ikke det og mente at det var vinter for de andre også. Særlig tyrkerne likte ikke europeisk vinter. Men kongen var konge og de snudde og med det samme kom tyrkerne etter dem. Djuradj var nå bakerst og gjenkjente en viss Turakhan-bey, som han før hadde samarbeidet med og "siden han snakket tyrkisk",⁵¹⁴ som Bonifinius bemerket, fikk han bestukket denne beyen til å forråde den etterfølgende osmanske hæren. Mens kongen av Ungarn red nordover mot slottet sitt, ble Djuradj igjen med noen serbere og ungarere og fanget de andre osmanere i dyp skog. En av fangene var sultanens svigersønn, som siden ble byttet mot sønnene Grgur og Stefan.⁵¹⁵ I ukevis lå det flere tusen ubegravde tyrkere utover østeuropeiske marker og råtnet.⁵¹⁶

Etter enda noen slag og diverse urene politiske spill kom korstogene endelig våren 1444 tilbake til Budapest. "Det var en sulten, barbeint hær som liknet skjeletter mer enn mennesker, men med erobrede tyrkiske flagg i hendene",⁵¹⁷ skrev Bonifinius og den kristne verden jublet i lykkerus. Med det samme snøen begynte å smelte, reiste keiserbrødrene i Bysants, Konstantin og Thomas Palaiologos, sverdene sine mot tyrkerne og gjenerobret litt av landet sitt.⁵¹⁸ Despot Konstantin tok da navnet *Dragases* etter moren sin og fikk tvunget den turkofile hertugen av Athen til å betale ham en vasalltributt i navn av "den greske kronen".⁵¹⁹ Osmanerne var skrekkslagne. Spionene i Konstantinopel rapporterte at de også hadde hørt om en vakker, ung mann i hvit drakt som åpenbarte seg ved porten til Makedonia. Han hadde stått i sollyset og latt hesten sin leke en stund for så å forsvinne like plutselig som han kom. Først

⁵¹² Skenderbeg tok islam i fangeskap og det er uklart om han konverterte tilbake. Siden opprøret signerte han alltid med begge navn: "Djuradj Kastriot, kalt Skenderbeg". Han var sønn av den ortodokse albaneren Ivan Kastriot og en serbisk adelskvinne og ledet en innbitt antityrkisk allianse *domini Albanie* resten av sitt lange liv. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 335; J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 368; F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 47, 53.

⁵¹³ Brev av 27.12.1443 og 14.1.1444. (*Consilium* Minus, IX, 215'), hos M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 331.

⁵¹⁴ "... extemplo Turcarum lingua virum alloquitur, cujus, ob veterem illius gentis vicinitatem consuetudinemque non erat ignarius." [A. Bonfinius, 462], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 329, fotn. 48; K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 367.

⁵¹⁵ Djuradj ble så vidt overtalt til å la være å blinde fangene med en gang. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 329, 346-8; K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 367.

⁵¹⁶ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 366-367. Kardinal Cezarini ba Venezia sende skip til Bosphorus for å hindre at tyrkiske forsterkninger kom fra Asia til Europa. Selv skulle de få land til gjengjeld. Men Venezia var ikke begeistret for Vatikanets overtagelse av ledelsen i det "østlige spørsmålet" og hadde uløste økonomiske tvister med de andre italienerne så de sendte ingen. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 327.

⁵¹⁷ [A. Bonfini, 457-464], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 330-331. F. Babinger, (*Mehmed Erobreren og hans tid*), s. 25.

⁵¹⁸ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren og hans tid*), s. 26. Samtlige verk (om Konstantin).

⁵¹⁹ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 523. J.K. Jireček, (*Serbernes historie I...*), s. 367.

viste ikke de bekymrede *romeierne* hvordan de skulle ta denne fornemmelsen, med det var klart at han var en engel og så tolket de det dithen at det var et seierstegn og at deres tid for befrielse (eller død) endelig hadde kommet.⁵²⁰ Den aldrende sultan Muret ville ha fred. Men Vesten, med unionspapirer i orden, ville "gjenerobre" Bysants og ville ikke ha fred. Djuradj ville ha sønnene sine tilbake og hels også hjemmet sitt.⁵²¹ Han ville ikke krige mer og tilbød han den ungarske adelsgeneralen Hunyadi et slott som denne lenge hadde hatt lyst på for å få støtte til fredsforhandlinger i det ungarske statsrådet. Datter Mara sendte budbringende greske munkes via Dubrovnik⁵²² til Serbia og freden, som skulle gjelde for Ungarn, Serbia og Tyrkia, ble avtalt å vare i ti år. Men, Vatikanet hadde planlagt at serberne skulle fjerne osmanerne *helt* fra Europa og motverget seg sterkt denne fredsavtalen.⁵²³ Da gav Djuradj fra seg enda mer land og kjøpte den ungarske kongens underskrift på kontrakten. Dermed kunne de den 22.8.1444 ri inn i Smederevo igjen som vinnere; meget betinget sagt.⁵²⁴ Grgur og Stefan ble deretter byttet mot de tyrkiske fangene og kom hjem. "Despoten ramlet nesten på bakken da han fikk se sine blinde sønner."⁵²⁵

Smederevo Lille by, vegg mot kontorene (privat foto)

⁵²⁰ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren og hans tid*), s. 26.

⁵²¹ "Giorgio Despot di Servia, che si venisse ala conclusione della pace, sperando con questa recuperare i figliuoli". (Giorgio despoten av Serbia gjorde alt for å få tilstelt fred, men spesielt [med] saken om å få tilbake sønnene. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 348.

⁵²² Jireček, (*Serbernes historie I...*), s. 369. Det betyr sannsynligvis at hun også snakket gresk.

⁵²³ De som overlevde skulle "kristnes" etterpå. (s. 341) M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 339, 340-344.

⁵²⁴ Samtidig kjørte italienske og burgundiske krigsskip mot Svartehavet, mens en betydelig redusert hær, utenom serbisk territorium, dro mot tyrkisk land. Kongen av Ungarn-Polen og kardinal Cezarini ledet korstogene og ble drept i Varna, som de fleste andre. Likevel nektet paven å godta serbisk/ungarsk fredsavtale med osmanerne fordi "en avtale med heretikere uten Pavens viten er ikke gyldig". Djuradj underskrev derfor en egen avtale med sultanen og de andre kristne så på ham deretter som en forræder. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 370. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 524-525.

⁵²⁵ Mavro Orbin, (*Il Regno de gli Slavi*), s. 117.

Kapittel 6

SLUTT

Den siste ekteskapsalliansen med Bysants

Seg selv tro, begynte Djuradj å bygge overalt i det raserte landet; ingen klagde. Han reparerte tårn, bygget småkirker, tok tilbake tollpostene, trykket nye mynter og igangsatte diplomatiske diskusjoner i områdene som i mellomtiden var blitt annektert av venetianere, bosniere og alle som hadde funnet anledning.⁵²⁶ Det ble skrevet et stort antall bøker i Smederevo i denne perioden.⁵²⁷ Irina og Djuradj forsøkte å gjøre staten sin og hverdagen igjen verd å leve for i en verden som, opplagt, var i ferd med å sprekke. De hadde lovet å komme tilbake og hadde oppfylt løftet sitt. Deres eldste sønner var blinde, som diskvalifiserte dem i å arve farens trone per lov. Derfor skulle den yngste sønnen Lazar bli tronearving. Irina og Djuradj ønsket å ha det i tilfellet noe skulle snu.

Den siste alliansen ble avtalt med Bysants og forhandleren var despot Konstantin Dragases.⁵²⁸ I 1446 kom Eleni Palaiologina, datteren til Konstantins bor, sjøveien mot Serbia via Dubrovnik, der hun ble møtt av serberne med stor heder og mange meter hermelin i gave. Brudgommen Lazar fikk med det samme despotkrans fra Konstantinopel.⁵²⁹ Med tanke på den gamle antagonismen mellom adelsslektene Palaiologos og Kantakouzenos og de andre ekteskapsalliansene, kan en si at Irina og Djuradj hadde ektet sine barn med alle sine fiender. I 1447-48 spanderte Djuradj bygging av en kirke til sin patron St. Georg Dragedreperen på Athos i Hellas⁵³⁰ og betalte i samme åndedrag omfattende reparasjoner av et tårn og deler av muren omkring Konstantinopel.⁵³¹ Der hadde den tradisjonelle bitterheten mellom Palaiologene og Kantakouzenos helt forvitret fordi adelskapet heller møttes og skiltes på grensen av unionistiske spørsmål og venner var få. To av Irinas brødre, Andronikos og Georgios var nå begge i despot Konstantins tjeneste i Konstantinopel. Det var en seier for

⁵²⁶ Bosniere kriget seg i mellom, noen ganger for, andre ganger sterkt i mot despot Djuradj, som i praksis betydde nesten årlig veksling mellom dem om eierskapet av Srebrenica. Situasjonen i Zeta/Montenegro var like ustabil: flagg med Djuradj's løve eller St. Marcus' løve vekslet om hverandre i mange småfort, som ligger spredt utover høydene i fjellknausen. Høyt, nakent fjell stuper rett ned i havet, hvor kystbyene, tross hard diplomatisk press og varierende vellykkede krigstokter fra Djuradj's side, likevel forble italienske. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 370-372, 376-377, 379-380, 382.

⁵²⁷ Biblioteket er det ikke andre spor av enn forholdsvis få bøker, som nå er i München, Paris, Odessa, Budapest, Bucuresti, Moskva, Athos i Hellas og bare åtte i diverse kirkebiblioteker i Serbia, men det er klart at det var der. L. Pavlović, (*Håndskrevne og trykte bøker i Smederevo fra 1430-1864*), s. 12.

⁵²⁸ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 369. (dubrovniske kilder); J.K. Jireček, (*Serbernes historie I...*), s. 377. Samtidig kjempet han som en løve bak antikke festninger, både mot osmanere og unionister, helt til sultanen angrep med full bombardement og rev ned alt. Konstantin underskrev så vasallavtale og holt ro. F. Babinger, (*Mehmed Erobrere...*), s. 43-45

⁵²⁹ Parallelt jobbet Djuradj og Mara intenst med fredsforhandlinger for Dubrovnik og tyrkerne, som var blitt irritert over deres innblanding i alle saker som hadde med Serbia å gjøre. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 373, 374-377, 372.

⁵³⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 378.

⁵³¹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 406. Nå organiserte han fredsforhandlinger mellom sultanen og den ungarske baronen Hunyadi, som igjen hadde ført krig på serbisk land. Djuradj ville at avtalen skulle innebefatte *den greske keiseren*, men det godtok ikke Ungarn, så det ble ikke noe avtale. [Ungarske kilder], K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 374 (bygg. s. 377).

familien og være tilbake, om dog helt på slutten.⁵³² Med stor hjelp fra sin mor keiserinne Jelena/Eleni Dragaš overtok Konstantin i 1448 den bysantinske tronen etter sin syke bror Ioannis VIII.⁵³³ Det er tydelig at Konstantin og Eleni ville gi sitt rike en verdig slutt om ikke annet. De kan reelt ikke ha håpet å gjenvinne mye av keiserdømmets tidligere prakt, men *kristendommens vugge*, grunnlagt nøyaktig 1100 år forut av Konstantin I og *hans mor* Eleni, skulle i hvert fall ikke dø som en ussel tyrkisk slave, under pavens formynderi. Og det skulle *ikke* holdes katolske messer i Hagia Sofia! Konstantin *ellefte* Dragases ble Bysants siste keiser. Selv Norge fikk høre et ekko om det: "*Bro, bro, brille, klokka ringer elleve, keiseren står på sitt høyeste slott, ser ut over vann, ser ut over land. Fare, fare, krigsmann, døden skal du lide, den som kommer aller sist skal i den sorte - gryte!*"

I 1451 ble sultan Muret arvet av sin sønn Mehmed II, som innførte en fast skikk med å avlive alle sine brødre samtidig med bestigelse av sultantronen.⁵³⁴ Landet han overtok var preget av et voksent internt problem oppstått i skillet mellom gammeladelige osmanske familier og stadig mer favoriserte renegater (islamiserende kristne) i høye velfortjente stillinger.⁵³⁵ Gjennom riktig utspekulerte og politisk geniale trekk gjennomførte den 21-årige sultanen effektiv blokkering av indre opprør og korrupsjon. Midlene han tok i bruk var: smining av nye penger, politisk bløff, forkledning, intern spionasje, selvhendige drap og videre intens læring om vestens religion, vaner og svakheter, for å nevne noen.⁵³⁶ En av hans læremestere var Mara Branković, som hadde belært ham om kristendommen, serbisk, latin, gresk og om antikkens helter. Dette førte til et særlig bånd mellom dem, som mange har forsøkt å tolke uten hell. Han pleide å oppfylle hennes hjertesaker hvis det ikke var i strid med større interesser og mot betaling.⁵³⁷ Mara var ikke interessant for ham som kvinne, skriver Ducas og forteller at sultanen bestemte seg for å sende *sultanien* tilbake til sin far "vitende om at det vil gi ham stor glede".⁵³⁸ De andre konene til den avdøde sultanen gav Mehmed bort til

⁵³² B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 178-179, fotn. 29.

⁵³³ G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 525. Jelena døde i dyp alderdom i 1450, som nonne Hypomena i kloster. Hun forble knyttet til sitt hjemland, som hun kalte for "Konstantins land" (hennes far het det) og bygget sjelsbotklosteret sitt der. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 316.

⁵³⁴ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 60. Slik som alle andre osmanske mødre før Mehmeds, er også hans mor ukjent; I haremet het hun *Hüma-Hatun*, som sammen med behovet for å skjule hennes fars slektsnavn til forsvinning, viser at hun var kristen slaverinne av høy rang; eventuelt jødisk. Det er gjort omfattende forskning om det uten helt konkrete resultater. Gutten ble overgitt til tyrkisk adoptivmor *Daje-Hatun*, (som ble meget rik, bygget bedehus og døde i Istanbul etter ham), men var sterkt knyttet til sin biologiske mor. Han bygget henne et vakkert mausoleum, dog uten navn. Dette er interessant fordi Erobrerens natur primært tilskrives *morens* genetikk og fordi personlig informasjon om osmanske kvinner er ytterst sjelden; apropos var hans halvsøster en "forferdelig patologisk sadist". F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 12-13, 45, 52.

⁵³⁵ Č. Mijatović, (*Konstantinopels fall*), s. 94, 153-154; F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 9-11.

⁵³⁶ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 43, 59, 61, 66, 68,

⁵³⁷ Č. Mijatović, (*Konstantinopels fall*), s. 95. "Hvis en ser bort fra sultania-enken Mara Branković, var det ingen av de ortodokse herskerne fra fortiden, som Mehmed II avsatte eller sendte på flukt, [...], som hadde vilje eller mulighet til å møte i Istanbul som beskytter av "den store kirken" (*Megali Ekklesia*) [etter 1453]. F. Babinger, (*Mehmed Erobreren*), s. 91.

⁵³⁸ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 426.

sine tjenere. Mara fikk tilbake hele landet fra medgiften sin i tillegg til et slott i Bulgaria, til egen redning når hun måtte få bruk for det. Flere ting taler for at hun også fikk livslang tyrkisk apanasje.⁵³⁹ Unntatt Katakuzina, var alle barna kommet hjem til Smederevo, hvor "despoten og hans kone vennlig mottok keiserens ambassadør"⁵⁴⁰ kort etterpå. De kom fra Konstantins by for å be om Maras hånd til den nye keiseren, hjertelig anbefalt av hans beste venn Phrantzes, som akkurat da befant seg i *Trebison*. Der ble han trolig minnet om at Mara kan "reddes fra skammen av å ha levd med muslimer" ved å bli keiserinne i stedet.⁵⁴¹ Men Mara skulle ikke bli keiserinne av Bysants; hun hadde lovet Gud at hvis Han befridde henne fra de vantro ville hun aldri gifte seg igjen og hun visste at Bysants hadde svært kort levetid igjen. Hun ville ikke ødelegge sin fremtidige posisjon og everlevelse for en så kortfattet here, selv om det hørtes fantastisk og helt riktig ut. Faren respekterte hennes vilje. Han ville bare leve i fred, uansett betingelser og pris; men det var ikke mulig.

Forholdet til de "nærmeste kristne" (ungarerne) var også stadig mer betent. Djurdj nektet å krige mot osmannerne, som gav seg uttrykk i stadige komplikasjoner rundt diverse eiendomsforhold og andre prosaiske ting med de norlige naboene. Essensen av problemet var den voksende aversjonen mot Djurdjs trosbekjennelse.⁵⁴² Et allianseekteskap mellom Katakuzinas lille datter Elisabeth og en av sønnene til Janosz Hunyadi i 1451 hjalp heller ikke. Den ble til og med oppløst av Paven som ugyldig, angivelig fordi den ble skapt under press.⁵⁴³ Ekteskapsforhandlingene handlet lite om ektefellene, men om fred og eiendomsforhold og er interessante for oppgaven på grunn av Irinas rolle. Tatt i betraktning at *fred og eiendom* var/er primærparametere i politikken er det sigende at Irina og alle tre sønner var til stede og *signerte* avtalen sammen med despot Djurdj. Grunnen til det var at landet i diskusjonen "også var deres eiendom",⁵⁴⁴ noe som eksplisitt ble nedfelt flere steder i dokumentet. Det forteller også at jord ervervet under ekteskap var felles eiendom og forklarer hvordan det hadde seg at kvinnene i Serbia arvet landet etter sine menn.⁵⁴⁵ Djurdj poengterte

⁵³⁹ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 61.

⁵⁴⁰ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 377.

⁵⁴¹ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 377. Phrantzes argumenterte sterkt mot alle "tvilsomme forhold", som at det kan gå greit med barnefødsler selv om hun var 50 år og "hadde levd med muslimer"; andre hadde også hadde gjort det, skrev han.

⁵⁴² *Hungaria* ble fra Vatikanets side kontinuerlig presset til å krige mot de *infidelle*, både muhammedanere og ortodokse. Også andre vestlige herskere var blitt tent på det, særlig Alfons av Aragon, som ville ekspandere mot øst. M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 335-338.

⁵⁴³ Den store ungarske "tyrkerdreperen" Hunyadi rømte en gang fra tyrkisk slagmark gjennom Serbia. Han ble fanget av Djurdjs menn. Under dramatiske forhold, med barnegissel og utpresning, ble han sluppet fri først da han lovet å betale skaden, hæren hans hadde forvollet despotens land på vei til slagmarken. Hunyadis fangeskap i Smederevo ble omtalt i en serbisk ballade, som ble oversatt og dramatisert i renesanse-Italia og i det elisabethanske England, og så tilbake til barokk-Italia – med Djurdj som skurk. M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 335-338.

⁵⁴⁴ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 430.

⁵⁴⁵ I følge loven var det bare menn som direkte kunne arve jord. Den kunne testamenteres til kvinner. Eksempler på kvinner som arvet sine menn: fru Mara Branković, keiser Dušans enke Jelena. S. Ćirković, "Esfigmen og Serbia", *The Esfigmenou*

spesielt at han representerte sin fraværende datter Katakuzina,⁵⁴⁶ men også datteren Mara og to barnebarn: bruden Elisabeth og Lazars nyfødte datter Mara.⁵⁴⁷ Avtalens tredje punkt bestemte at alle *plikter og rettigheter gjaldt for fruene og sønnene like mye som for despoten*⁵⁴⁸ og er et sterkt bevis på at Irina per 1451 hadde eiendomsrettigheter og juridiske plikter, samt myndighet til å garantere og underskrive diplomatiske akter. Fra før av vet vi at hun kunne heve bankinnskudd, hadde egne budbringere, segl og gjeldene signatur. For en kvinne medio 1400-tallet er dette en stor seier. Imidlertid var landet hun regjerte over den tapende part i en meget brutal virkelighet, som det ikke gikk an å *gjøre noe med*. Den siste balladen i oppgaven er trolig bestilt av Irina selv for å enedelig svare serberne og handler om atmosfæren i landet på dette, snart endelige tidspunktet.

Balladen om feiringen av patronen til Djuradj Smederever

”Djuro Smederevac” feirer sin patron St. Georg Dragedreperen på den tiden av året da blomster gror som best (6. mai). Han har invitert ”ganske mange serbere” og spesifiseringen her er viktig fordi den utelukker utlendinger. Dette er en særskilt serbisk skikk innefor ortodoksien, som grekere og andre ortodokse ikke har.⁵⁴⁹ Alle serbiske familier har en egen helgen som feires årlig og normalt går i arv gjennom menn. Skikken er dypt forankret i åndelig renhet og personlig æresfølelse. Gode koner vet å vise respekt for sine menns helgner ved å stille i stand riktig flotte feiringer. Det spises og drikkes i beste maner, men det viktigste er ritualet med å korse seg, smake husets korn, smake et spesielt brød, drikke av glasset med ”kristnet” vin og uttale guds og helgenens navn; slik får en helgenens hjelp på veien. Interessant nok, finnes balladen om Djuradj helgenfeiring i to versjoner: en virker tilnærmet original med svært mange beskrivende detaljer, flere lag og skjulte budskap. Den er meget lang (375 vers), som betyr at den er riktig påkostet.⁵⁵⁰ Den andre versjonen er en forenklet og kort versjon av dette med 89 vers, men den er tilspisset.⁵⁵¹ Den er nok serbernes omarbeidelse og svar ”på tiltale” da den har fått den serbiske superhelten kraljević Marko i

charter..., s. 65; samtlige verk. Katakuzina arvet også sin mann. Det vet vi fordi hun siden solgte mange navngitte slott og områder til Habsburgerne, samt tsjekkisk og kroatisk adel. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 81, 275 (loven), 351, 409.

⁵⁴⁶ Selv om det handlet om hennes barn og eiendom var Katakuzina ikke der. Hvorfor? En mulighet er at mannen ikke tillot deltagelse i forhandlinger fordi det ikke var vanlig hos ham. Hun hadde likevel større myndighet enn kvinner flest i den kretsen, fordi hun utførte, som vanlig i hennes kultur, både skatteinnkreving og politiske audienser når mannen var bortreist. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 576. En annen mulighet er at hun og moren enda var i (utilgivelig) politisk konflikt.

⁵⁴⁷ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 430. Det sier at de ville sikre jentene egenkapital gjennom testamentering.

⁵⁴⁸ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 429.

⁵⁴⁹ Opprinnelig var det en skikk fra polyteistiske tider, som ble kristianisert da serbere ble kristnet på 800 tallet. Det var et kompromiss mellom misjonærene og folket. Feiringen heter ”slava” (best oversatt som ”glory”) og de fleste serbere feirer dette fortsatt (på frivillig basis, som ofte tillegger det oppriktig tro i bunn).

⁵⁵⁰ ”Slava Djura Smederevca”, (*Djuradj Smederevac og Forbannede Jerina i serbiske folkesanger*), s. 8-15.

⁵⁵¹ ”Marko kraljević i Dedo Džidovina”, red. Z. Mladenović, V. Nedić, (*Serbiske folkesanger fra upubliserte håndskrifter av Vuk S. Karadžić*), bok II, Eldste heltesanger, s. 155-157.

hovedrollen i stedet for den opprinnelige helten.⁵⁵² Dette har gjort den ærligere om samfunnsproblemene, men mangler helt vesentlige aspekter som er årsaken til at jeg vil analysere den ”originale” balladen og tilføye paralleller fra den andre underveis.

På slottet ble det dekket til med alle slags tenkelige ting, søtet vin og brennevin og gullvevede duker.⁵⁵³ Dagen kom og de satte seg rundt bordet for å nevne den ”sanne Gud” og St. Georg Dragedreperen. Men plutselig dukker en navngitt tyrkisk grensevokter og psykopat opp utenfor slottet og roper: ”Du bastard, Smederever Djuro! Er du hjemme i det hvite tårnet, kom ned å ta i mot hesten min!” Dette var ikke kjært for Djuro å høre, men han gjorde det og alle gjestene hoppet opp og laget plass for tyrkeren ved bordet. Verten ba om vin og brennevin⁵⁵⁴ og tilbød alle glass; først tyrkeren. Den ubudne gjesten drakk den hellige vinen, men sa ingenting. Han gav glasset videre da alle skal smake fra det samme helligeglasset, men samtidig forbød alle andre å uttale helgenens navn også, ei heller nevne familiens vakre hjem eller ønske dem lykke og helse som er hele poenget med denne type gjestebud. Alle gjestene drikker og sier ikke et ord. Dette var veldig trist for Djuro å oppleve, så han går bak til et *annet rom* og tilkaller sin ”trofaste kjære”: ”Oi Jerina, min trofaste kjære! Ta med deg denne gullkaraffelen og fyll den med søt vin..., gå så ut på veien og vent på en eller annen helt som lykken bringer hit... La ham drikke og skåle, men be ham ved hans kne og fortell at det er nød her. Si alt som det er [og spør] om han vil nevne den sanne Gud, min kjære Gud og Sankt Georg og den fine hjemmelige feiringen vår, slik at vi kan vite at vi *har* feiret.”⁵⁵⁵ Det er det som er viktigst – an en har feiret. En kan tilby nesten hva som helst, bare at en har feiringen av sitt hjem. Jerina hoppet opp på sine lette ben, tok med seg vinen og gikk ut på veien. Hun satte seg på gresset og tildekket vinkaraffelen med en liten filigranduk og, sittende tett inntil den, begynte hun å gråte. Mens hun lente seg på *begge* armene sine, tittet hun opp i alle fire himmelretninger og ba den sanne Gud om sende henne en *god* forbipasserende person som kunne hjalp dem En som faktisk tør og *vil* nevne Gud og Georg og det vakre hjemmets velvære og helse slik at *hun* også kan vite at *hun* har feiret *guds* ”slava” (familiepatron) i betydning: heder. Det forteller at Jerina feiret Djuradjs sære serbiske skikk som sin egen og hadde internalisert den som ”guds”, ergo ubestridt. Med tanke på at hun under gjestebudet satt *i et annet rom* kan en spørre seg om dette var fordi hun ikke *ville* eller ikke *fikk lov* til å feire

⁵⁵² Det forklarer noe av årsaken til det meget store antallet ballader med Prins Marko (kraljević). Noen hadde opprinnelig andre helter i hovedrollene, men balladene ble så ”overtatt” av Prins Marko gjennom barnas stadige ønske om flere (nye) eventyr om den altovervinnende supermannen, hvis hest drikker vin og verken hører eller frykter noen; selv ikke Marko.

⁵⁵³ Den korte balladen hopper over menyen og presiserer gjestene: to hundre prester, tre hundre munkere og tre hundre gærne elever, samt fire serbiske patriarker og tolv unge episkoper, som alle skal vise et eksepsjonelt høyt åndelig nivå.

⁵⁵⁴ I den korte balladen henter de frem kirkelys og kirkevin.

⁵⁵⁵ I den andre balladen skal Jerina gå ”ut over Kosovo”, for å se om hun kan finne noen *ungarere* til å gjøre riten for ham.

”slava” sammen med serberne? Eller betyr det at Djuradj gikk til ”det andre rommet” når hadde det tungt? Trolig alt sammen. Jerinas indre verden, sorg og tårer, skiller henne ikke fra serberne; hun *snakker* deres språk og feirer deres skikk og ber til gud om hjelp til å få det til.

Gud hørte Jerinas bønn og sendte henne en kjempehelt rett ned fra himmelen i en stor røyksky! Egentlig kom røyken ut av hestens nesebor, beskrevet i 15 vers, som viser hvor guddommelig stor denne serbiske helten er. Jerina kjente alle de serbiske heltene, men ikke denne. Hun kysser hans hånd og kneler ved hans ben, lykkelig over at han *vil* snakke med henne. Men, hun må prate fort for ”som slik det ser ut til, blir det snart krig” og helten må skynte seg videre. Gjentatte ganger kaller hun ham ”Bror i Gud, ukjente gode helt” og forteller ham at ingen av serberne turte å skåle for ”den hederlige herskeren hennes” og *deres* hellige feiring. Som alle vet, er dette en synd som bringer dårlig hell for hele åretfremover å ikke nevne de riktige ordene og Georg Dragdreperen. Mens tårer fortsatt renner nedover kinnet hennes der hun kneler, skulle hun akkurat til å si noe mer da den ”mektige serberen” allerede red av sted for å løse oppgaven sin.⁵⁵⁶ Helten heter ”Ljutica Bogdan” (Sinnataggen Gudegitt) og da han ankommer Smederevos slott hopper alle gjestene opp for å lage plass til ham ved bordet. Han satte seg ved siden av tyrkeren. Han drikker vin og hilser til Sankt Georg og etter hvert mange andre viktige kristne helligdommer selv om tyrannen truet med å kappe av ham hodet. Gjестene forble tause. I mange vers beskrives krangelen mellom Bogdan og tyrkeren og hva de andre gjør i mens (sitter musestille og ser på) og alt ender i et voldsomt slagsmål. Det varte i ”to timer lang” hvor gylne bord og stoler ble knust, vin og brennevin sprutet overalt og sølvskjeer brakk.⁵⁵⁷ Gjестene og Djuradj rømte ut av slottet, mens helten, med blodsprungne øyne fikk, til slutt bundet fast tyrannen og hengt ham etter hesten sin. Da var Bogdan veldig sliten for tyrkeren *var* veldig sterk, så han gikk opp i slottet igjen og fortsatte festen: ”La oss drikke mer og glede oss og vise serberne hvordan familiehelgene skal feires!” Gjестene, som kom tilbake, kysset heltens hånd og *nevnte endelig guds navn og Dragedreperen*. Utover kvelden var alle blitt fulle og Bogdan måtte reise videre. Han tok med seg både sin og tyrkerens hest, samt en bundet ”turkos”⁵⁵⁸ etter seg i tauet. Ved en bro kappet han tyrannen i fire deler og hodet stilte han opp på broen, slik at alle ”folk og alle kristne” skulle få se at han var død. Dermed red helten tilbake til der han hadde kommet fra og tok med seg våpenet til den slagne fienden.

⁵⁵⁶ Dette er en typisk kvinnelig fornemmelse: å skulle akkurat til å *prate* litt til (utdype en følelse), mens mannen allerede har dratt for å *gjøre* det han ble bedt om.

⁵⁵⁷ En karakteristisk kvinnelig innfalsvinkel.

⁵⁵⁸ ”vezano Ture”

At felespillerne (i ettertid) laget en redigert versjon uten Jerinas personlige tanker og budskap, styrker hypotesen om at det var hun som bestilte denne balladen i utgangspunktet. I varianten med Prins Marko er Jerina bare er en budbringer og en god hustru, uten større betydning enn det at hun har oppfylt sin plikt som kone og klart det mannen ba om. Da hun og superhelten Marko møttes på veien spurte han henne: ”Herre gud, Djuradjs Jerina, fines det da ingen ungarere der?” ”Jo, svarer hun, men de er dårlige”. Da Marko kommer inn på slottet, roper han fra døråpningen: ”Hør her, gjestene til Despotović Djuro, de som ikke vil korse seg må gå ut fra det hvite slottet!”. Etter kampen hvor ”bikkjehodet” var kappet av og kastet ut av vinduet, legger Marko merke til at tjue munkere hadde rømt fra selskapet. ”Det går bra! De var en dårlig hær”, konkluderer dikteren. Serberne forflyttet dermed budskapet om at de selv er feige over på ungarere og munkere, dvs. ikke dem selv, mens Jerina ikke har noen vesentlig rolle. De har sin egen helt, nemlig prins Marko (som da hadde vært død i mer enn 50 år) og det var deres svar på anklagen.

Tilbake til originalen: praksisen var å si akkurat hva en ville ha sagt og så ble det gjort om til vers; slik vi i dag gjør når vi vil uttrykke oss gjennom offentlige medier. Tidvis særdeles lange beskrivelser og strofiske gjentakelser er en konsekvens av at det ble bestilt en *dyr* ballade, med eksakt antall vers. I samtiden visste en prisen per vers slik at lengden nødvendigvis viste bestillerens status; slik det er med reklame i dag. Denne balladen er blitt fremført ved hoffet i hvert fall en gang og da sansynligvis i forbindelse med teateroppvisning. Alle må ha ledd og klappet, men jeg vet ikke om de likte det så godt. Irina kan ha valgt å ty til ”fiendens våpen” fordi det bare var slik hun kunne bli hørt i alle lag. Hun ville også trolig vise at hun har godtatt ”Jerina” og hun både gråter og føler og er sliten. Som vi vet, var serbernes respons å klippe vekk det hun sa, men de likte motivet. Heldigvis fantes det ærefulle felespillere, som har giddet å huske balladen slik den var og derfor finnes det to av dem.

Trolig ønsket Irina først å fremst å vise sin *fulle* lojalitet overfor Djuradj, deres hjem og ekteskap, kristendommen, særegne patronfeiringer og alle serberne, som er hennes ”brødre i Gud”. Holdningen hun har i samtalen med den flotte, *ekte* serbiske helten (som hun ikke kjenner og som ikke lenger finnes i landet) skal egentlig vise respekt for deres tradisjon og styrke. Hun har godtatt sin manns særegne skikk, som sier at hun *ikke* ser seg selv som overlegen i forhold til dem. Jerina er ”Djuros trofaste elskede”, hun hører på sin hersker og går for å finne hjelp selv om hun er helt oppgitt og ikke vet mer råd. Jerina viser sorg, tårer og lener seg på *begge* armene, som sier at hun er riktig sliten. Det er ingen andre som ville ha bestilt en slik tekst. Samtidig ville hun også uttrykke sin fulle forakt for feigheten og dobbeltmoralen som preget alle gjestene. De representerer ikke bare hoffet, men alle. Djuradj

er ikke særlig modig han heller, men det er fordi han er gammel. Tyrkeren er opplagt et tuktende og diktatorisk element, som hun ikke føler noe tilhørighet med, uansett hva de måtte tro og fortelle om henne i ”mediene”. Tyrannen blir banket opp og drept, slik slemme fiender skal drepes (på 1400-tallet) og detaljen med at han ble kappet i fire og hodet stilt opp på en bro er direkte forbundet med en hendelse fra virkeligheten, som satte dype spor på alle samtidsfolk på tross av religiøse innfallsvinkler.

Konstantinopels fall

Sultan Mehmed trodde at hvis han tok Konstantinopel ville han ha rett til å bli kronet som Romerrikets arvtager og hele Europa ville bli muslimsk. De mest islamistiske blant hans rådgivere fant opp profetien om at islam ikke ville overleve hvis de ikke erobret en *trekantet by med to sider mot vann*.⁵⁵⁹ Hvordan "Konstantins by" ble tatt av de ”vantro” er nøye beskrevet av flere dagbokforfattere, spioner og offisielle historikere fra alle sider; jeg vil her oppsummere hendelsene, som gav osmanerne ny hovedstad og vedvarende tilstedeværelse i Europa, helst i kvantitative verdier og to sitater for å ikke bli for sentimental.

Det begynte med at osmanerne bygget et fort vis a vis keiserstet (1452) og gravde voll rundt Konstantinopels murer. Keiser Konstantin klagde, ambassadørene ble drept. Han forstod at tiden var inne. Bysantinernes styrke bestod av: 4973 egne og ca. 2000 utlendinger. Da kirkens sølv ble omsmeltet til penger ble dette forsterket med ytterligere 1000 egne og 1000 utlendinger. Totalt hadde Konstantin omtrent 9000 soldater, noen få båter, ingen penger, 1500 tårn, ca. 20 km mur mot land og mye mer mot vann, samt en innesperret sivilbefolkning på ca. 40-50.000 personer. Det er understreket flere steder at relativt få rømte fra byen. På keiserens bønn om hjelp fra Europa svarte paven at unionen måtte iverksettes. Det førte til at det 12.12.1452 ble holdt katolsk messe i Hagia Sofia, etterfulgt av voldsomme folkelige demonstrasjoner. Venezia var i krig med Genova og videresendte Konstantins brev til Paven, som sendte sine båter året etter da slaget var over. Friedrich III, kronet til hellig romersk keiser i 1452, kriget prinsipielt ikke. I begynnelsen av 1453 kom det to gallioner fra Genova med 700 soldater. Det kom adelsmenn fra åtte navngitte venetianske slekter, tyskere, katalanere og flere, men det var ikke nok. Osmanerne stilte med ca. 80-100.000 soldater, hvorav en trededel kristne, samt utallige mullaer og dervisjer.⁵⁶⁰ Djuradj og de andre tyrkiske

⁵⁵⁹ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 76.

⁵⁶⁰ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 73-75, 76. Kilder anslår opptil 400.000, men det er ikke mulig. Svært mange italienere, jøder, grekere, ungarere og "frankere" (vesteuropeere) var fast ved Mehmeds hoff. Det var et stort antall janitsjarer og andre, på varierende grunnlag, islamiserte kristne rådgivere der også. De hadde stor innvirkning på slagets suksess.

vasallene måtte sende styrker uten oppklart destinasjon, mens fangede serbiske gruvearbeidere fra Novo Brdo ble brukt til å grave hele syv tunneler under keisersettet.⁵⁶¹

Første påskedag 2.4.1453 begynte skytingen mot St. Romans tårn med verdens største kanon, smidd av en forrædersk greker eller ungarer.⁵⁶² I syv uker ble byen beskyttet med jern- og steinkuler med få opphold. Om nettene ble hullene tettet med jord, grener, falne steiner og det som fantes. En natt ble et helt tårn gjenreist. Mehmed sa at han ikke ville ha trodd at noe slikt var mulig om så 37.000 profeter hadde sagt det.⁵⁶³ Det var minst to store slag til sjøs. En flytebro av tønner ble bygget over den smale fjorden *Gyllne horn*, som på grunn av vannet og mangelen på folk ikke var særlig beskyttet.⁵⁶⁴ Tyrkiske båter med hevede seil ble dratt *over land* på fettsmurte planker bak den genovesiske handelskolonien Galata og inn i den fjorden. Tønnene til flytebroen, fettet og plankene kjøpte tyrkerne hos genoveserne. Krangelen mellom Genova og Venezia i frykt for at den andre ville vinne til seg bedre handelsgunst, samt grekernes motvilje tli å samarbeide med italienerne førte til at alle forsøk på å brenne alt dette ble heller til feller som krevde mange tapre venetianske og greske liv.⁵⁶⁵ Keiseren streifet hvileløst på murene og gråt da han innså at griskheten ikke kunne beseires.⁵⁶⁶

Et eldgammelt bysantinsk profeti forutsa at Konstantinopel vil falle når fienden kom gjennom en liten port kalt *Ksilokerkos*⁵⁶⁷ i hjørnet mot keiserpalasset Blahernae, som derfor ble murt inn og holdt lukket i alle år. Men om kvelden den 28. mai 1453 ble denne porten åpnet i håp om at det ville la seg gjøre å snike seg ut den veien for å angripe osmanerne bakfra. På grunn av all spionasjen kunne intet hemmeligholdes og i kampens største hete ble den lille porten glemt. I sterk sol den 29. mai 1453 kom en tropp osmanere seg inn i byen gjennom *Ksilokerkos*-porten og angrep de få gjenlevne forsvarerne bakfra.⁵⁶⁸ Sultanen hadde satt inn sine beste janitsjarer. De kristnes kommandant, venetianeren Giustiniani-Longo, som uforbeholdent hadde kjempet og tettet murer i flere uker ble da hardt såret i brystet og plutselig forlot kampen!⁵⁶⁹ Hans forsvinning skapte kaos; men nå kom, uansett, osmanerne strømmende over, forbi og gjennom åpninger, som ikke lenger kunne tettes. Noen forøkte å

⁵⁶¹ Alle ble funnet. Tyskeren Johannes Grant hadde kommandoen over leting etter "miner". Han fikk beskjedene fra serberne gjennom spioner. Č. Mijatović, (*Konstantinopels fall*), s. 150.

⁵⁶² Det tok to måneder, 50 par okser og 200 menn å flytte kanonen på en todagers-mars strekning. Skaperen døde under andre utskyting. F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 76-78.

⁵⁶³ Č. Mijatović, (*Konstantinopels fall*), s. 143.

⁵⁶⁴ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 78.

⁵⁶⁵ Č. Mijatović, (*Konstantinopels fall*), s. 131-134.

⁵⁶⁶ Grekere, som ble bedt av den latinske forsvaskommandanten om å bære stein til reparasjon av tårnene, nektet å utføre ordren uten betaling. Č. Mijatović, (*Konstantinopels fall*), s. 141, 156, blant annet.

⁵⁶⁷ I dag kalt "Beograd-porten". F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 81. Č. Mijatović, (*Konstantinopels fall*), s. 162 (viser til: Sphrantzes s. 283, Ducas s. 160, Leonardo s. 98 og Chalcocondylas s. 209).

⁵⁶⁸ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 81. G. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 528.

⁵⁶⁹ Det sies at keiseren ropte etter ham: "Bror! Ikke forlat oss, vær modig! Hvor skal du hen?" Og han svarte: "Der hvor Gud fører disse tyrkerne!" F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 81 og 82.

overtale konstantin om å rømme slik at keiserdømmet skulle få beholde en keiser og en slekt. *"Non piaccia a Dio, ch'io viva giamai imperadore, senza goder l'imperio; et pero io m' intendo di morir con la mia citta".*⁵⁷⁰ (Måtte ikke Gud tillate at jeg lever, keiser uten keiserdømme! Jeg har tenkt å dø med min by.)

Så red han ut i kampen. Etter en kort stund snudde han og sa: *"Chi di voi desidera di salvarsi, si salvi, s'egli pero, e chi vuole morire accompadni l'imperadormo alla morte et seguami!"*⁵⁷¹ (De av dere som vil redde seg, får redde seg nå, hvis det går, og de av dere som vil dø, får bli med sin keiser i døden og følge meg!) Flere dro, noen ble igjen. Keiser Konstantin XI Dragase sloss deretter som en menig på sin post ved St. Romans port. Hesten hans var for lengst død. De fleste han hadde kjent var døde eller hadde rømt. Det siste en vet om ham var at han ropte: *"Er det ingen kristne her til å ta hodet mitt?!"*⁵⁷² Så hoppet det to tyrkere på ham, den ene slo ham i ansiktet, den andre i ryggen og han falt. Kroppen ble gjenkjent på grunn av de lilla despot-skoene med broderte ørner han hadde på seg. Han fikk trolig aldri egne røde keisersko, de var for dyre og det var ikke viktig for ham. Hodet ble hogd av og stilt så opp på en stolpe til orientering om at Bysants ikke lenger hadde keiser.⁵⁷³

Da han var borte var kampen over; tusenvis av tyrkere og deres allierte stormet inn i gatene og en forhåndslovnet tredagers plyndring av palasser, kirker og hjem kunne begynne. Hagia Sofia, tettpakket med sivilbefolkning de siste par dagene, som i flere dager hadde ligget på gulvene og sunget til Gud, ble åsted for voldsomme massevoldtekter på alvertavlene, som de også brukte som vannholdere for sine hester.⁵⁷⁴ I tre døgn ble jenter, gutter og kvinner i alle aldre objekter for erobrerens seksuelle begjær, men de som ikke kunne brukes til nytelse ble skåret opp i biter og kastet over murene. Deretter ble kvinnene som mirakuløst overlevde dette bundet fast med egne istykkerrevne klær og menn ble bundet med tau, og alle ble ført bort fra Konstantinopel som slaver. Tyrkiske kilder sier at de tok 60.000 fanger, men det kan ikke være sant. Alle kildene forteller om osmanske båter overlesset med tepper, stoffer, edle metaller, perler og edelstener, som nesten sank av tyngde ned i havet da de forsøkte å seile av gårde fra havnen.⁵⁷⁵ Det var mange tyrkere som enda ikke visste verdien på edelstenene de fant, så de brøt dem ut og kastet dem. Gull ble solgt som bronse og et stort antall ikoner,

⁵⁷⁰ Č. Mijatović, (*Konstantinopels fall*), s. 163; [Spandugino, s. 190 og Mussachia Hopf. *Croniques Greco-Romanes*, s. 330].

⁵⁷¹ Č. Mijatović, (*Konstantinopels fall*), s. 163 [Spandugino, s. 190 og Mussachia/Hopf. *Croniques Greco-Romanes*, s. 330.]

⁵⁷² Č. Mijatović, (*Konstantinopels fall*), s. 164; F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 81-82.

⁵⁷³ Konstantins hode reiste en stund i en kostbar eske, rundt om i det osmanske riket. Det skulle utvetydig forkynne beseiringen av romernes trone. Grave hans er ukjent, men det var en bakgård, mellom barakkene, hos en håndverker i Vefa, hvor grekerne, etter nattens utbrudd, tente lys for keiseren ved en bjørkestubbe og en utvasket hvit stein i flere århundrer. Tyrkerne fant stedet og jevnet det med bakken. F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 83.

⁵⁷⁴ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 82.

⁵⁷⁵ A. Chakalova, M. Poljakovska, (*Liv og skikker i bys. samfunn*), s. 155.

malerier og kostbare bøker ble brent fordi ingen kristne hadde en eneste mynt til å kjøpe dem opp; de fikk tilbudet.⁵⁷⁶

Sultan Mehmed kalte seg fra dette øyeblikket for *Fatih* (erobreren). Han kom ridende inn i hovedstaden etter at den verste herjingen var over og dro rett til Hagia Sofia. I den hellige visdoms tempel *Αγία Σοφία*, innviet 27.12.537 etter Kristus, traff Erobreren på en soldat som hogget med en øks i marmorgulvet. På spørsmål om hvorfor han drev med det, svarte mannen: "på grunn av troen" og Mehmed Fatih skar ham opp med sabelen på stede. Han sa at de hadde fått nok i skatter og fanger, "bygningene i byen er mine!" Fra prekestolen erklærte så en mulla at: "La ilaha illallah Muhammadun rasulullah!"⁵⁷⁷ (Det finnes ikke annen gud enn denne gud og Muhammed er guds profet.)⁵⁷⁸ Om kvelden, etter mat og mye drikke, husket sultanen at den overlevde keiserministeren Notaris hadde en kjekk tenåringssønn, som han fikk veldig lyst på. Luka Notaris var kjent for å ha foretrukket "heller en tyrkisk turban, enn en katolsk mitra" og ble tidligere tilbudt å kjøpe opp livene til familien sin for en stor sum, som han gjorde; han hadde gjemt penger til det. Imidlertid nektet Notaris å gi fra seg den yngste sønnen og hele familien ble halshogd unntatt gutten. Han ble nyttet og drept dagen etter.⁵⁷⁹ Da han stod opp om morgenen klatret så "verdens hersker" opp i den høyeste kuppelen i verden i Aya Sofia. I følge krønikeren Tursun-bey, var det akkurat slik som "guds ånd [Jesus] klatret opp til den fjerde himmel".⁵⁸⁰ Erobreren beskuet underets skulpturer, gullmosaikken, mønstre og engler og tenkte på deres forgjenglighet, som biografen noterte. Så mye ble gjort for å skape dem og nå kan han ødelegge dem da de ikke har verdi for ham. Mehmed beskuet den store, knuste hovedstaden under seg, fjellene og den blå horisonten ved enden av havet, som han nå eide. Slik ble Konstantins by bare "byen" (*polis*). Den greske vanen med å si [jeg skal] "til byen" *is tin polin* misuttalt av ikke-gresktalende som *istanpoli* og *istanboli*, ble til dagens Istanbul besfestet som byens nye navn i mars 1930.⁵⁸¹

Djuradjs død

Da Djuradj fikk bud om keiserdømmets utslettelse, låste seg på rommet i tre dager og slapp ingen inn.⁵⁸² Irinas bror Andronikos døde.⁵⁸³ Broren Georgios og mye annen bysantinsk adel

⁵⁷⁶ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 85. Det var store skader for de involverte katolske landene også; overlevne italienerne, spanjolene og andre fikk i henhold til rang kjøpt sine liv for veldig store summer.

⁵⁷⁷ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 83.

⁵⁷⁸ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 84.

⁵⁷⁹ [Samtlige samtidskilder], F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 84-85.

⁵⁸⁰ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 84.

⁵⁸¹ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 88-89.

⁵⁸² K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 378.

⁵⁸³ B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 178-179, fotn. 29.

ble kjøp opp fra slaveri og kom til Smederevo, med det av verdier de hadde klart å redde.⁵⁸⁴ Et øyeblikk var verden helt stille. ”Hundreårskrigen” mellom England og Frankrike stoppet, krig mellom Venezia og Genova stoppet, maktkamp mellom Venezia og paven stilnet, det ”østlige spørsmålet” forsvant. Middelalderen var slutt. Sult og pest brøt ut. Djuradj satte opp telt i skogen, hvor de bodde til den verste pesten gav seg. Sultanen måtte flykte fra sin nye hovedstad og angrep i stedet fortene langs Donau på vei mot Beograd. Europa skulle bli hans; han var Mehmed Erobreren. ”Dette landet er midten av alle land og hele [landet] er en eneste stor kilde til gull og sølv”, skrev Dursun-bey til Mehmed om Serbia. Djuradj land ble igjen brent og ødelagt og bortimot 50.000 mennesker ble bortført og bosatt i Konstantinopel som slaver. En rapport beskrev Donaus bredder slik: ”det eneste som var å se var kristent blod som størknet overalt.”⁵⁸⁵ Hovedgraven Novo brdo ble tatt og bosatt med muslimer, mens de som var der fra før av ble bortført som slaver; men Smederevos murer holdt.⁵⁸⁶

Ungarere og serbere kriget sammen en stund, men alt var forgjeves; Djuradj gamle samarbeidspartner og fiende, Janosz Hunyadi, dødd av pest i 1456, så vel som Katakuzinas trettenårige datter Elisabeth i 1455.⁵⁸⁷ I andre forsøk hadde hun faktisk klart å gifte seg med en av Hunyadis sønner. Jenta var opprinnelig døpt katolsk, men ble forut for bryllupet omdøpt av ”den katolske kirkens fiende” despot Djuradj til ortodoks. Hun ble så sendt til sin mann ”med sine slue munkere og et stort følge”. Dermed kom Hunyadi og ”sendte vekk alle skismatikerne en etter en” og omdøpte jenta tilbake til den ”rette” troen.⁵⁸⁸ Så døde hun. Episoden forteller om rask og ustoppelig eskalering av religionsmotsetninger mellom serberne og ungarerne. En kardinal ble sent av paven for å gi Djuradj en siste sjanse, men ”inveni eum adeo male sentientem de fide catholica, et in erroribus suis pertinaci duritia perseverantem”⁵⁸⁹ (jeg fant ham dessverre dårlig tenkende om den katolske troen og [han] forblir stadig i sine feil og illusjoner.) Pave Pius II hadde beskrevet Djuradj på denne tiden som en *flott mann*, ”om han bare hadde tenkt om troen slik som trengs.” Katakuzina kunne ikke hjelpe ham heller. Hun ble av den samme paven beskrevet som ”en vakker, gudfryktig og stille dame, selv om hun er skismatiker”. Det var utvilsomt hun som var den gode part i det nå praktisk sett oppløste ekteskapet mellom henne og *grafen auf Cilie*, som igjen levde sitt ”liv med

⁵⁸⁴ Georgios hadde med seg to skrifter av Prokopius og sin sønn Theodor. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 378. Kroppen til apostel Lukas ble ført til Smederevo i et langt følge, mens liturgier og sanger spesielt skapt for anledningen ba om siste redning: en lett død. Byen ble åsted for stor pilegrimsferd. St. Lukas ble senere fraktet til Venezia. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 452-455.

⁵⁸⁵ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 492

⁵⁸⁶ Nå var det Irinas bror Georgios som ledet forsvaret. Han gav seg ikke, selv om sønnen Theodor ble holdt som gissel. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 773. De døde kort etterpå begge to.

⁵⁸⁷ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 555.

⁵⁸⁸ Alle sitater i setningen: M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 531.

⁵⁸⁹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 531 [Acta Bosnae, 224].

prostituerte” og i stadig drukkenskap.⁵⁹⁰ Men hun var skismatiker. Hun hadde fått tre barn, som alle var døde som små: sønnene Georg og Herman ble trolig forgiftet fordi ingen dødsårsak eller sykdommer er nevnt og altfor mange mektige folk hadde interesse av at den dyktige og ukontrollerbare serbereren Djuradj *ikke* fikk *to* mannlige arvinger til det landet, havet og byene som lå så tett inntil Habsburgernes primære interessesone.⁵⁹¹ Grevskapet av Cilie var blitt ekstremt rikt gjennom ekteskapene med Ungarn og konsekvent lojalitet, men de kunne jo dø ut hvis Ulrichs barn ikke ble voksne, så da gjorde de ikke det.⁵⁹² Han ble drept i felle i Beograd og Habsburgerne og paven delte mye av landet hans. Katarina arvet mye, men ble truet til å selge. Ulrich av Celje hadde vært ”labil”, men var likevel Djuradjs eneste lojale støttespiller i det tysk-ungarske politiske nettverket. Med Ulrichs død hadde han ikke flere. Den siste gangen Djuradj var i ungarsk statsråd ble han på nytt spurt om å konvertere og for første gang svarte han faktisk på spørsmålet. Han lo og sa: ”Jeg har i nitti år levd i min tro, som forfedrene mine har helt oppi min sjel og derfor er jeg av mitt folk, selv om jeg er ulykkelig, alltid blitt oppfattet som klok. Og nå vil du at de skal tro, når de ser at jeg har forandret meg, at jeg av alderdom er blitt senil (senem dellirium) og at jeg, som allmuen ville sagt, er blitt barnslig. Jeg vil heller godta å dø enn å forråde mine forfedres tro.”⁵⁹³

I desember 1455 reiste herskerfamilien vekk fra en sikker svartedød, som herjet i Smederevo igjen. De reiste mot sommerpallaset Kupinovo i nord, men ble plutselig overfalt av ungarere ledet av sønnen til Janosz Hunyadi, som kom stormende fra et skjulested ved kirken dedikert til St. Lukas. Sønnen Lazar rømte i forveien med kvinnene og barna, mens den gamle mannen ble igjen og sloss.⁵⁹⁴ En ungarer fikk kappet av ham to fingre på høyrehånden og Djuradj klarte ikke å holde det tunge sverdet sitt lenger. Katolikkene tok ham til Beograd, hvor de krevde svært mye i løsepenger, samt landet han hadde igjen i Ungarn.⁵⁹⁵ Han ble holdt der i to måneder med blødende hånd. Lazar mente at faren nå kunne dø, men det mente ikke Irina, så hun reiste til Beograd selv og ble igjen der som gissel. Djuradj dro så

⁵⁹⁰ [Aeneae Sylvii ... postea Pii papae II, *Historia rerum Friderici*, III, 104], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 205. Alle sit.

⁵⁹¹ Djuradj hadde hatt ambisjoner om å bli ungarsk konge selv. Det må ha vært noe sannynlighet i det siden dubrovniske brev forteller om beløp som skal utbetales når Giorgio blir "*rex Ungarie*". M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 272, fotn. 1.

⁵⁹² Greven fikk alvorlige problemer med Habsburgerne i 1455 og dro til Beograd, hvor Hunyadis sønner hadde overtatt byen. Ulrich drakk mye, og ble i en slik tilstand drept av dem der. Mavro Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 109. (Det er selvfølgelig mye mer komplisert enn dette). 8.11.1456 utdøde grevskapet av Celje, og ble spektakulært begravd: skjold, sverd, hatt og rustning ble knekt over graven, og tolv sortkledde hoffmenn ropte: ”I dag grevene av Cilie og aldri mer”. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 575. Fruen ”holdt seg” en stund til, ved hjelp av tsjekkere, med egne interesser. Broren Stefan kom til henne senere, med familie, og var i Vesten der til han døde i 1477. J. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 383, 385, 409. Sommeren 2005 ble det i sentrum av Zagreb åpnet ortodokst gymnas, som fikk navnet "Kantakuzina Katarina Branković". Det skal tjene som et ledd i fredsprosessen. (*Avis Politika*, Beograd, 15.8.2005).

⁵⁹³ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 530-531; K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 381.

⁵⁹⁴ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 553.

⁵⁹⁵ Kong Ladislav Posthumus skrev at ”der ble han holdt lenge, helt til Mihaelo fikk dratt ut av ham en stor sum penger”. En kilde nevner 100.000 gulldukater, et brev fra Budapest til Venezia 60.000, Chritobulos sier 30.000. Det er i alle fall en utenkelig stor sum. (Et hus kunne, i disse tider, kjøpes for 300 gulldukater). M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 554.

til Serbia og fant gullet de ville ha; han var en mann med lommer uten bunn. Episoden forteller en siste vesentlig ting om deres ekteskap: det var Djuradj som hadde pengene. Irina tjente sine penger selv gjennom tjenestenettverket med broren Thomas, men utover dette hadde hun aldri kontroll over den serbiske statskassen. Det var Djuradj og generalene som hadde det. Derfor er det rimelig at hun frikjennes også for skylden med henholdt til de store ”donasjonene” i land, byer og penger som balladetradisjonen klandret henne for. Som gissel måtte Irina vente i Beograd i flere uker, fordi summen de ungarske baronene skulle ha økte hele tiden. Det var ikke den ekte kongen av Ungarn Ladislas Posthumus som stod bak angrepet. Han til intervenererte til og med for at Irina skulle slippes fra Beograd og Djuradj fris fra den økonomiske forpliktelsen. Sammen med despotens menn angrep kongen utpresserne, men prosessen fortsatte likevel. Det forteller at den ble støttet fra et hold høyere enn kongen, for eksempel paven. ”Redemptus est Georgius magno auri pondero”.⁵⁹⁶ ”Djuradj befridde seg med veldig mye gull”, skrev Aenea Sylvii. De kom hjem, men såret i hånden ville ikke slutte å blø. Uten tre fingre kunne ikke Djuradj korse seg, som i ortodoksien gjøres med tre samlede fingre. Han kunne heller ikke holde sverdet sitt, spise med gaffelen ei heller skrive og slik kunne ikke han leve. Sommeren 1456 hadde en Hallys komet fløyet over himmelen og enda en komet kom litt senere samme året. ”To halestjerner rant ut, en fra øst og den andre fra vest”.⁵⁹⁷ På julaften 24.12.1456 klokken syv om kvelden overga despot Djuradj sjelen sin til Gud.⁵⁹⁸

Irina arvet staten

Djuradj, δεσπότης Σερβίας [despotis Servias]⁵⁹⁹ og ”illustrissimus princeps Georgius, despotis regni Rascie et Albanie, Rive et totius Uxore dominus”⁶⁰⁰ ble begravd på et hemmelig sted, som en enda håper på å finne. Han fikk en stor begravelse og gravtale skrevet av en fortsatt ”ukjent borger av Smederevo” i hankjønn, som ”i sin sjanger, representerer den beste teksten i hele den gamle serbiske litteraturen”.⁶⁰¹ Det er angivelig uklart hvem som arvet staten og hvordan Irina døde fire måneder senere. Det er selvfølgelig ukjent hvor hun er begravd. Men det er ikke så vanskelig hvis en setter sammen opplysninger som foreligger.

⁵⁹⁶ (Djuradj befridde seg med veldig mye gull). [Aeneas Sylvii, *De Statu Europae*], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 554.

⁵⁹⁷ [Kronikeren], Đ. Trifunović, (*Gravtalen til despot Djuradj Branković*), s. 6.

⁵⁹⁸ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 578.

⁵⁹⁹ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 342. Gjennom dubrovnikernes alltid gode opplysningstjeneste vet vi at Djuradj kom hjem fra Ungarn i juni og for første gang fra deres side kalles for despot i brevet av den 6.8.1429. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 156; Red. Pavle Ivić m.fl., *The Esfigmenou charter of despot Djuradj*, s. 40.

⁶⁰⁰ [Kong Alfonso II av Aragon, i 1453]. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhistorie*), s. 349.

⁶⁰¹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 580.

Mens Djuradj enda levde, hadde den yngste sønnen Lazar blitt oppnevnt til ”medregent” som var en bysantinsk skikk for å unngå uroligheter i tronefølget, særlig med hensyn til dynastiskifte. ”Djuradj bestemte i sitt testamente at hans kone skulle regjere i sine sønners land”,⁶⁰² og Lazar skulle overta etter henne. S. Ćirković, som kommenterte Orbins (1601) kilder, har ikke kommentert denne påstanden med ett eneste ord. M. Spremić gjengir mange samtidssitater, men påstår eksplisitt at Lazar arvet tronen. Han belegger det med at Lazar medregjerte med Djuradj og var despot (med andre ord *mann*). Lazar underskrev en vasallavtale med sultan Mehmed i januar 1457 og hjalp sultanen med å angripe Ungarn, dermed var han hersker. Ja, han var den offisielle herskeren mot sultanen fordi en kvinne ikke kunne være det alene. Men avtalen som Lazar underskrev var (dyrt) betalt og ordnet av hans slottsholder Mihajlo Andjelović, hvis bror Mahmud Andjelović var janitsjar og sultanens høytstående hærfører.⁶⁰³ Det betyr at det ikke var despot Lazar som ordnet den. Om Irina styrte Serbia eller ikke, kunne hun ikke underskrive vasallavtale med osmanere uansett fordi de så på kvinner som slaver. Sultanens innleide biograf Chritobulos opplyser at Djuradj etterlot skriftlig beskjed om at hans kone Irina skulle være ”respektert som despotica av den serbiske stat og som herskerinne av all Djuradj's eiendom”.⁶⁰⁴ Dette skal tas med særlig tyngde på grunn av tyrkerne eksepsjonelle spionasjennettverk. De visste akkurat når, hvor og hvordan de skulle angripe best, eller hvem de skulle bestikke for å skvise seg mellom internt kristent hat og erobre begges land etterpå. Det er derfor rimelig å tro at de visste hva som skjedde i Serbia da Djuradj døde. En kan argumentere at tyrkerne ønsket å registrere dette slik fordi de på den måten kunne slippe å forholde seg til flere *menn*, men dette ble løst ved at despot Lazar Djurdjevich tok seg av diplomatiet med osmannerne. Det utelukker ikke at Irina arvet staten.

Følgende ord fra Mehmed våren 1454 er også et relevant argument i diskusjonen fordi det viser tyrkernes holdning til de serbiske herskerne i øyeblikket: i følge Ducas fikk Djuradj brev fra sultanen som sa at: ”Landet som du hersker over tilhører ikke Deg, men Lazars sønn Stefan og dermed meg. Delen som tilhørte Din far Vuk, så vel som Sofia, kan jeg la Deg få ha. Hvis Du motverger Deg da vil jeg angripe Deg!”⁶⁰⁵ Vi kan derfor vite at Djuradj i grunn ikke ble ansett som legitim hersker av den nye sultanen i det hele tatt. Det betyr også at fra et osmansk ståsted hadde det ingen betydning *hvem* som arvet despoten i Serbia. Faktummet at Mehmed underskrev vasallavtale med despot Lazar kan forklares med to rasjonelle årsaker:

⁶⁰² M. Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 128.

⁶⁰³ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 587-588.

⁶⁰⁴ B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 190. ”.. kao despotica srpske drzave i kao gospodariva og sve imovine Djurdjeve.”

⁶⁰⁵ F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 94.

han fikk mye penger for det og han fikk et ordnet forhold og ro til å forberede det siste angrepet og definitivt erobring av Serbia; som skjedde året etterpå. Derfor er Chritobulos' detaljerte redegjørelse om hendelsesforløpet i herskerfamilien etter 1456 relativt *rent* for politisk fargede motiver. Vi kan være sikre på at Chritobulos var en av de få eller eneste helt fri for kristenpolitiske motiver og andre typer politisk press, slik at han kunne (tørre) å *uttale* det som alle visste. Samtidig lå det mye prestisje i å være Erobrerens biograf og han kan ikke ha *løyet* om at Irina arvet tronen.⁶⁰⁶ Dubrovnikerne var også meget vel opplyst om alle forhold og adresserte sine brev til Irina, slik de hadde pleid å gjøre tidligere. I februar 1457 sendte senatet brev til "despotica Irina, despot Lazar og brødrene".⁶⁰⁷ Etter to måneder, i april, var rekkefølgen byttet om slik at adressaten var "despot Lazar og despotica Jelena, hans mor."⁶⁰⁸ Det sammenfaller nøyaktig med historiske hendelservi vet om og styrker troen på at dubrovnikerne var korrekte opplyst. Litt senere skrev Spandugningo i Italia at Irina skulle være "tutrice et governatrice del stato di fiogli"⁶⁰⁹ ("tutor og bestyrerinne i sine sønners land), men han var i slekt med Kantakouzenos og trolig mer subjektiv enn andre; dog bekreftes dette av minst en samtidskrøniker til.⁶¹⁰ Dermed er det meget sannsynlig at Irina legalt arvet Djurdj's stat og regjering. Det er også meget sannsynlig at dette var festet i skrift fordi alt annet de gjorde var det. Dermed er hun det eneste offisielle kvinnelige statsoverhodet i Serbia noen sinne.

Lazars oppførsel mot Irina styrker hypotesen fordi hans oppførsel, under andre forutsetninger, henger verken sammen eller gir noen mening. Chritobulos skrev at sønnen siden begynnelsen av året "fratok moren all makt, mishandlet henne bestandig og daglig krevde å få farens arv og skatt, som han mente st hun hadde gjemt unna."⁶¹¹ Hvor trolig er det at han ville ha gjort det samme hvis han hadde vært legitim hersker og utvilsomt arvtager av sin far? Det er lite trolig. Irina ble så voldsomt mishandlet av den yngste sønnen sin at hun valgte å forlate hjemmet sitt i Smederevo. Hun tok med en stor skatt og dro sammen med Mara, Grgur og Thomas til sommerpallasset på fjellet Rudnik.⁶¹² Dubrovnikernes veksel i

⁶⁰⁶ Flere eldre historikere har kommentert at Chritobulos skrev dette fordi han *ikke likte Lazar* (oppsummert (kritisk) hos B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 189). Det å *ikke like noen* kan føre til at en (eventuelt) vektlegger dårlige sider og aspekter, utreder dem med flere detaljer og kanskje følelsesladde ord; derimot, *kan det ikke* føre til at en opplyser en fullstendig løgn om noe så betydningsfullt som arv av en stat, hvis en har respekt for seg selv, selv som 1400-talls historiker. Vi kan være sikre på at Chritobulos hadde det. Han ble ansatt hos sultanen for å registrere alle slike saker, som betyr 1) at han var god i sitt fag 2) hvis historikeren hadde gjort en så opplagt profesjonell feil, ville han trolig ha dødd 4) det er sannsynlig at Chritobulos (som gikk over til "fienden", dvs. solgte seg selv), i forhold til sine egne, hadde en enda viktigere, personlig agenda med å være *best opplyst*. Dermed er det svært lite sannsynlig at han skrev det han gjorde fordi han ikke likte Lazar.

⁶⁰⁷ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 591.

⁶⁰⁸ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 591.

⁶⁰⁹ B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 190; [Theodor Spandugningo, s. 158], M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 590.

⁶¹⁰ [Musaki, Cf. *Hopf*, Chroniques 332], Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 190, fotn. 83.

⁶¹¹ M. Spremić, (*Despot Djurdj...*), s. 591.

⁶¹² B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia i første halvdel av 15. århundre*), s. 191.

adressatrekkefølgen i april 1457 stemmer med det. Den mellomste sønnen Stefan holdt seg verdig og nøytral i konflikten, men ble igjen i hovedstaden. Lazars vrede mot moren var lenge styrket av hans kone Eleni Palaiologina, som hadde en personlig, en politisk og en familiær grunn til å mislike svigermoren.⁶¹³ Phrantzes, sekretæren til den døde keiser Konstantin IX, som hadde promotert Mara som ny keiserinne, skrev at han visste at Mara fryktet for *Irinas penger og eiendeler i forhold til Lazar og hans kone Eleni*.⁶¹⁴ Familien var splittet: det kan tenkes at det var penger som lå til grunn fordi det er vanlig, men skattene var stort sett ordnet med testamenter, som styrkes av opplysningen at alle tre sønnene fikk helt like utbetalinger av Djuradjs siste penger – 68,4 kg gull – fra dubrovniske banker i etterkant.⁶¹⁵

Familien ble heller oppdelt langs den politiske eggen mellom muslimsk eller katolsk preferanse; Irina kunne opplagt ikke ha hatet katolikkene mindre nå, etter at de drepte og nedverdiget mannen hennes. De drepte svigersønnen hennes og kanskje også barnebarna hennes. De tok eiendommene til datteren hennes som hun hadde tjent lydig og korrekt som en helgen. Hun mislikte nå også tyrkerne sterkt fordi de tok hjemlandet hennes og ødela *nasjonen* ”Romaioi” som hun elsket og som var hennes religionskulturelle forankring og ideal. Men hun måtte ta et valg. Hennes barn og stebarn var voksne mennesker og ikke interessert i å ha henne som tutor. Hun hadde betydning for dem som mor og så lenge hun *holdt faren i live*. Det var selvsagt ikke bare hell som gjorde at Djuradj på 1400-tallet levde mer enn åtti år og Irina nærmere seksti; giftige ting og mat var overalt og de *hadde* fiender.⁶¹⁶ Den eneste måten å brødfø seg under slike omstendigheter var å ha et ektepar med barn ansatt som kokke og munnsjenkere, så hvis konen eller mannen kokte og den andre ektefellen og *barna* spiste maten sammen med Djuradj og Irina, kunne de være relativt trygge.

⁶¹³ Eleni var av sterk prokatolsk politisk oppfatning. Hun ønsket å støtte seg på Ungarn, som klart kom til syne da hun ble enke (mannen hennes ikke var det). K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 386. Det er også klart at Eleni Palaiologina helst ville være herskerinne selv og ikke ha svigermor med all statsmakt (i tillegg til svigerinnen Mara, med all hennes politiske makt forbundet til Tyrkia.) Parallelt foregikk det en kamp i Hellas, som også kan ha preget Elenis personlige mislik av Irina: Elenis far Thomas Palaiologos og onkel Dimitris (Konstantins brødre) holdt seg enda i vestliggende Morea; de hadde tenkt å rømme til Italia men rakk det ikke og underkastet seg sultanen. Dette fant ikke annen bysantinsk og albansk adel seg i og en viss Emanuel Kantakouzenos ledet dem til kamp mot keiserbrødrene. Kantakouzenos må ha vært i slekt med Irina. F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 106.

⁶¹⁴ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 591.

⁶¹⁵ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 598.

⁶¹⁶ Det var særlig kvinner som drepte med gift: giftplanter (pelin) er ofte nevnt i lokal folkediktning som selvmord- og mordvåpen for kvinner, noe som taler om bred anvendelse. Eks. Vuk Stef. Karadžić, (*Samlede verker, Pjesnarica 1814-1415*), s. 151. Keiser Dušans kone Jelena kan ha forgiftet den bysantinske patriarken Kalist (erkefineden til Kantakouznos som hun likte godt) da han var på besøk. Ostrogorski, (*Bysantinsk historie*), s. 499; Annet eksempel om kvinner som dreper med gift s. 473. Djuradjs mormor Milica kan ha forgiftet hans far. Mavro Orbin, (*Il Regno de gli Slavi*), s. 102.

Irinas død

Uten slike beskyttelsesteknikker var Irina svært utsatt på Rudnik. Kildene mener at det var Lazar som forgiftet moren ”in una lattuca”⁶¹⁷ (i en salat), men det tror jeg ikke noe på. Lazar hadde mishandlet moren sin og ellers viste tendens til illojalitet ovenfor begge foreldrene, men han var ikke på Rudnik sammen med dem. Han kom dit først etter at Mara, Grgur og Thomas hadde reist til sultanen i natten mellom 2-3. mai 1457, med store verdier i bagasjen. Da Lazar ankom fjelsvillan på Rudnik tirsdag 3. mai 1457 på morgenen var Irina allerede død.⁶¹⁸ ”Han begravde sin mor og reiste tilbake til Smederevo med skatten han fant.”⁶¹⁹ At han kom til Rudnik først etter at de andre hadde reist bør tilsa at han ikke kunne ha kommet dit før og styrker frikjennelsen av ham som modermorder. Det var andre med sterkere motiver og *anledning* til å drepe: ikke Grgur fordi han var blind og Irina skal ha støttet ham som tronearving; det var Djuradjs store ønske og Grgur og Irina hadde var ikke vært politisk uenige uansett.⁶²⁰ Thomas ville ikke ha drept søsteren sin fordi han ville bare tape på det og hadde ikke arvekrav og hun var en av de svært få av sine egne han hadde igjen. Det var to andre søstre igjen i Trebison og Georgia.⁶²¹ Så det må ha vært Mara.

Hun hadde også sterke motiver. Som aktiv forhandler i serbisk-tyrkiske spørsmål under farens regjeringstid, hadde hun oppnådd respekt, lært spillet og utviklet et fungerende nettverk. Uten stemoren ville hun være den eneste store serbisk-trebisontisk-bysantinske kvinnelige aristokrat i regionen og dermed den åndelige arvtagersken av alle de tre falne rikene, med direkte linje til sin *stesønn* og ”venn” Mehmed Erobreren. Mot betaling, oppfylte han det fleste av hennes ønsker og slik kunne Mara utrette mye for sine folkeslag og kirker. Uten Irina, kunne Mara gjøre det hun faktisk gjorde, samle søsknene, ortodoks adelskap og geistlige hos seg, på slottet sitt og protesjere deres interesser. Hun kunne innsette og avsette patriarker i den erobrede kirken av Konstantinopel, beskytte klostre, relikvier, nonner og munkene over alle de tre landene; og stemple alt med sin fars segl og åndelig legitimitet og ettermæhle.⁶²² Alle visste at han var en kultperson til å bli husket i evigheten, selv om han ble gammel på slutten. Uten Irina kunne hun kalle seg for *keiserinne Mara* eller *imperatrix*⁶²³ og

⁶¹⁷ [Spandugnino], K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 385, fotn. 153.

⁶¹⁸ [Krønikeren], K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 385, fotn. 153; flere kilder bekrefter datoen.

⁶¹⁹ [Chritobulos], M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 592.

⁶²⁰ M. Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, s. 128. Han forsøkte å bli despot, men fant seg selv som leketøy i sultanens hender. I stedet dro han til et kloster i Athos, hvor han døde i 1459. K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 389; K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II, kulturhistorie*), s. 403.

⁶²¹ Han døde 25.6.1463. B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 197.

⁶²² F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 92; K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 407-409; M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 302, 640-644; P. Ivić (red.), *The Esfigmenou charter...*, s. 68.

⁶²³ 11.8.1459 svarte senatet i Dubrovnik på diverse økonomiske spørsmål fra ambassadørene til „Tomas Kantakouzenos, Grgur og keiserinnen (imperatrix).“ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 389, fotn. 177.

hedre sin fars navn uten å dele ham med noen. Gift var det typiske kvinnelige våpen og det kan ha vært et snev av emosjonell kjølighet for Irina, som kanskje hadde vært utro mot Djuradj helt på slutten. Det er derfor datteren ”Gordana” i frykt for å tape sitt ”tyrkiske keiserdømme” i balladen om sønnene er en skruppelløs familiemorderske. Men, jeg tror ikke det skjedde slik.

De samme omstendighetene åpner for en annen tolkning av situasjonen omkring Irinas død. Den kan ha vært betraktelig hederligere og roligere. Irina kan ha bedt Mara gjøre det. En kristen kan ikke drepe seg selv for da er en *garantert* å komme til helvetet. Den risikoen kunne ikke Irina ta. Med god grunn kunne hun ha håpet på at Djuradj allerede *var* i himmelen og ba for henne. Selv kunne hun kanskje håpet på at gud ville forstå hennes *grunner* og se de gode gjerningene og hennes sterke tro. Termene brukes ikke metaforisk, men som tidsriktige, livsfilosofiske begrep av størst betydning for kristne på 1400-tallet. Irina hadde ingenting å gjøre i Tyrkia, særlig fordi Mara hadde så mye å gjøre der. De kunne ikke være to om det, særlig ikke to kvinner. Et hjem har alltid bare en vertinne; det ligger i både ordets og sakens natur. Mara var en meget sterk og modig dame og det er trolig at hun kunne ha styrke til å hjelpe Irina med å dø. Alt det hun fikk til gjengjeld kunne gi henne styrke til å makte å bære byrden av dødssynden resten av livet. Dermed kan hun ha gitt Irina giften ”in una lattuca”⁶²⁴, slik det på varierende vis, men gjennomgående vises til i alt som ble skrevet om dette da det skjedde. Irina kan ha lagt seg etterpå og dødd i fred.⁶²⁵ Hun hadde ingen grunn til å forlate herskerdømmet, sitt *eget* herskerdømme, som hun hadde fortjent og skriftlig hadde fått av sin herre. På sitt standhaftige vis og med sin inderlige bønn, slik det henvises til i gravtalen, hadde Djuradj kanskje klart å *ordne* noe med gud, slik at hun også kunne komme til ham. Irinas livsløp viser at hun trodde på mirakler. Tatt i betraktning Maras dype religiøsitet var prisen for det ”jordiske keiserdømmet” stor, som gjør henne til en positiv figur i dette potensielle samspillet. ”Forlat oss vår skyld slik som vi og forlater våre skyldnere.”

Hvor Djuradj og Irina er begravd er et mysterium. Osmanerne pleide å skjende gravene til avdøde herskere i landene de erobret⁶²⁶ og det er derfor forståelig at informasjon om herskerparets gravsted ble holdt strengt hemmelig; det var også helt i deres *ånd*.⁶²⁷

⁶²⁴ [Spandugnino], K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 385, fotn. 153.

⁶²⁵ Den påfallende spesifiseringen i *alle* kilder om at hun døde ”i natten mellom 2.-3. mai 1457” [B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia ...*), s. 191, samtlige verk], synes, etter mitt syn, å styrke den antakelsen betydelig. (Middelaldermennesket likte like mye å fortelle *alt*, som det likte å *kode* sine ord, slik at bare de ”som er innvidd i hemmeligheten” skal kunne forstå.)

⁶²⁶ Alle bysantinske keisere, inklusivt Konstantin I, var begravd i krypten under Hagia Sofia; de ble først demolert av det katolske korstoget 1204. Da osmanerne erobret byen, ble de resterende dratt opp på bakkeplan og skåret opp i offentlighet. Den serbiske kirkegrunnleggeren St. Sava Nemanjić ble balsamert på 1200-tallet og da tyrkerne fant ham i 1594 ble han brent opp i offentlighet i Beograd. F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 180 og 148. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 581.

⁶²⁷ Slik trodde folket lenge at Brankovićene ikke døde, men bare gjemte seg et sted. M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 654.

Krønikeren skrev at Djuradj døde i Smederevo og ”der ble han begravd”;⁶²⁸ dubrovnikere skrev etterpå at ”Sepelito in Krieuarieca”⁶²⁹ (begravd i den skjeve *elven*) eller i en landsby i øvre renn av *elven* Despotovica, der hvor onkelen hans hadde dødd.⁶³⁰ Selv tror jeg at Djuradj og Irina, etter eget ønske, ble tatt i en båt og sluppet ut i Donau. Alle opplysninger nevner elver og Donau rant utenfor deres soverom i de lykkeligste årene av livet og bare på den måten kunne de slippe å bli partert og ydmykt på noe mer vis; samtidig trengte ingen flere til å beskytte deres levninger med sine liv. Å flyte eller synke med elven fordret intet mer fra ingen flere og Djuradj og Irina kunne endelig, frie følge floden til Svartehavet, Konstantinopel og keiserdømmet, som de hadde levd for. De kan også ha hatt en helt hemmelig bunker et sted og blitt lagt der. Noe som enda ikke er funnet, så genialt var det. Critobulos nevner spesielt detaljen om at Lazar ”begravde” henne (alene) ”slik hun ønsket” og dro hjem etterpå. Han ble selv forgiftet bare 8 måneder senere 20.1.1458 av de samme menneskene som var rundt ham da han mishandlet moren sin og med et alibi at han varmodermorder. Det er også ukjent hvor han ble glavløst, mens hans kone og døtre var frie til å pakke sakene sine og forlate slottet i fred.⁶³¹

Despot Djuradj's gravtale

Trolig ble despot Djuradj's gravtale medbrakt til Maras slott Ježevo da hun rømte fra landet fordi den senere dukket opp i et kloster i Montenegro (Zeta). Montenegro ligger sørligere enn Serbia og ble aldri helt okkupert av osmanerne på grunn av høye fjell. Derfor beholdt de kirkesetet og tingene hennes havnet der da hun døde 14.9.1487.⁶³² I 1829 ble en samling med serbiske tekster (561 side), som inneholdt gravtalen, *gitt bort* til russeren Andrej Kuharski, som tok den med seg til Odessa og den er nå i deres nasjonalbibliotek. Professor V. Jagić fant den der på 1870-tallet og skrev den av i smug.⁶³³ Hans avskrivning er den eneste versjonen på gammelserbisk som er tilgjengelig til innsyn i dag. På grunnlag av denne finnes det to ulike oversettelser; den eldre utgaven (1903) er å finne i alle serbiske antologier, men versene om despotens familie er blitt klippet bort. Den er også bare delvis oversatt og dårlig oversatt, angivelig for å bevare den arkaiske tonen. Den senere oversettelsen av gravtalen har alle

⁶²⁸ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 581.

⁶²⁹ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 384, fotn. 149.

⁶³⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 581. Siden 1930-årene ble det lett systematisk etter dem fordi en trodde de kanskje var gravlagt med store skatter.

⁶³¹ De dro til Ungarn. Jelena fikk faktisk giftet døtrene sine vel i adelige slekter i Italia, Russland og Bosnia. B. Ferjančić, (*Bysantinere i Serbia...*), s. 209.

⁶³² Fredag, 14.9.1487. Katakuzina flyttet til Mara i 1469, men ble i 1478 fengslet av tyrkerne (på grunn av intriger). Hun ble ”slått og tuktet”, som hun skrev i et brev til venner i Vest. Sultanbyttet i 1481 førte til løslatelse. Hun fortsatte Maras praksis med å sørge for at klostrene på Athos får avtalte tributter, og nevnes siste gang i Dubrovnik i 1490. J.K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 409-410.

⁶³³ Đorđe Trifunović, ”*Nadgrobná reč despotu Đurđu Brankoviću*”, Smederevo 1980, s. 3-4.

versene og er oversatt fullstendig, men har også noen små feil. Jeg fant den på museet i Smederevo i et lite hefte skrevet og publisert i 1980 av professor i gammelslavist Dj. Trifunović. Den er grunnlaget for den norske oversettelsen, vedlagt her i appendikset.⁶³⁴

Mange faktorer indikerer at forfatteren, kalt "den ukjente Smederever"⁶³⁵ er despotica Irina. Bare det at en har funnet frem til forfatterne og omstendighetene rundt alle de andre talene og skriftene (fra denne tiden spesielt),⁶³⁶ gjør den *ukjente smederevers* forfatterskap suspekt. Herskerinnen skrev trolig talen sammen med Mara, slik at Irina skrev mest og Mara skrev sin del (om seg) og korrekturleste språket. Dette tror jeg på bakgrunn av talens innhold, spesifikke vers, manipulering av spesifikke vers, mangelen på andre reelle kandidater og bruken av den greske tittelen "despina". Kvinnelig skrivekyndighet og utdanning på 1400-tallet har jeg redegjort for. Alle andre kvinner rundt Irina skrev og hadde utdanning, som utelukker muligheten for at (bare) hun plutselig skulle være analfabet. På bakgrunn av opplysningene om *hvem* som var til stede på slottet i Smederevo i desember 1456 kan andre hypotetiske forfattere ha vært: diverse klerker, diverse generaler og soldater, dubrovniske handelsmenn, tjenerstaben og andre medlemmer av familien. Den italienske hofflegen, grekere, eventuelt noen få ungarere og tyrkere kan opplagt ikke ha forfattet den på grunn av språket. Jeg vil redegjøre for hvorfor hver av disse sannsynligvis ikke har skrevet gravtalen og hvorfor det er sannsynlig at Irina har gjort det.

I Djuradjs despoti var geistlige mindre synlige enn i andre perioder.⁶³⁷ På bakgrunn av sin erfaring med klerkene i forbindelse med farens tap av liv og herskerdømme, hadde Djuradj sørget for at det aldri var sterke ledere i kirken i hans stat. Selv om kirken ikke var underlagt staten, var det Djuradj som bestemte alle forhold forbundet med den.⁶³⁸ Kirkens sivile rettssaker var underlagt generaler fra Djuradj nærmeste krets, mens dets eiendomssaker fra før av var underlagt slottsretten, dvs. ham selv.⁶³⁹ Liturgiske, kanoniske og andre spirituelle spørsmål diskuterte han primært med patriarken av Konstantinopel.⁶⁴⁰ Det betyr ikke at han var respektløs overfor serbiske geistlige, men det var vanskelig å finne spirituelle og intellektuelt sterke personer, som ikke ville kreve tilsvarende politisk makt. Frem til 1453 var

⁶³⁴ Oversatt av Bekim Sejranović og meg selv; han oversatte teksten og jeg gjorde nyansering og detaljer (i felleskap). Sejranović er lektor i bosnisk/kroatisk/serbisk ved IØS/UiO, forfatter og tolk i UDI; og osmansk etterkommer fra Bosnia/Kroatia/Serbia. Selv har jeg mellomfag i bosnisk/kroatisk/serbisk ved IØS/UiO, tolk i UDI/Rettsvesenet/medier, grunnutdanning fra Beograd, serbisk mor og norsk far.

⁶³⁵ Nepoznati Smederevac.

⁶³⁶ Leontije Pavlović, (*Prosa og poetiske skrifter tilblitt i Smederevo i årene 1453-1456*), s. 27-28, 54-55

⁶³⁷ Leontije Pavlović, (*Prosa og poetiske skrifter tilblitt i Smederevo i årene 1453-1456*), s. 24, 56.

⁶³⁸ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 270.

⁶³⁹ K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 414.

⁶⁴⁰ Flerårig korrespondanse med Genadios Scholarios (om teologiske, liturgiske og kanoniske spørsmål) er bevart. [E. Von Dobschütz, *Ein Schreiben des Patriarchen Gennadios an den Scholarios an den Fürsten Georg von Serbien*, Arch. Slav. Phil. (1905)], M. Laskaris, (*The Byzantine Princesses...*), s. 100, fotn. 2; K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 309.

ikke patriarkiet, med de høyeste geistlige, i Smederevo, men ca. 100 km unna i Žiča.⁶⁴¹ Slottet i Smederevo hadde en intellektuelt sterk og omfattende bokproduksjon; trettifire av disse bøkene er bevart, hovedsakelig med religiøst innhold.⁶⁴² Påskriftene tilsier at Djuradj innkalte kyndige fra Bysants da han ville diskutere nyutgivelser, oversettelser eller korrekturer av eldre oversettelser.⁶⁴³ Alle tekstene mellom 1453-1456 ble skrevet ved hoffet.⁶⁴⁴ Klerkene hadde gitte liturgier og ritualer tilpasset til en hver anledning og deres makt var begrenset til det. Under herskerens begravelse kan de ha fremført dødsmissen (opelo) og rituelle handlinger; det forekommer fortsatt ikke at ortodokse prester snakker eller holder prekener, men synger, fulgt av et kor.⁶⁴⁵ Gravtalen har ingen teologiske referanser eller kanonisk tipikk, som ellers var klart definert (gresk) og anvendt med nøyaktig.⁶⁴⁶

De fleste generalene kunne trolig skrive.⁶⁴⁷ Talens innhold tilsier imidlertid liten sannsynlighet for å ha vært forfattet av en mann fra militæret: seire, krig og heltmodighet nevnes bare en gang i den lange talen på 138 vers. Det ville vært å forvente at en *soldat*, som hedrer sin modige hersker og hærfører, ville hatt større interesse av å nevne alle Djuradjs suksessfulle krigstokter enn å gjentagende fortele om ”hjemmet”, ”perlene”⁶⁴⁸ og familien hans. Dubrovniske handelsmenn var bestandig i nærheten og kunne som regel skrive, men de var katolikker. Det faller på sin urimelighet at de skulle ha nevnt Konstantinopels fall, byens borgere som kom til den ”siste, lille keiserlige trone” (Smederevo), ”de stakkars kristne” eller sammenlikne Djuradj med greske helter. Det er også urimelig at en katolikk skulle få skrive gravtalen fordi Djuradj døde av *katolsk hånd*. Det er usannsynlig at tjenerstaben skrev gravtale, så da gjenstår familien som potensielle forfattere. Hypotesen blir sterkt støttet av innholdet, som jeg vil vise.

⁶⁴¹ Leontije Pavlović, (*Prosa og poetiske skrifter tilblitt i Smederevo i årene 1453-1456*), s. 18, 55. Patriarkiet ble flyttet til Smederevo medio 1453, på grunn av tyrkiske angrep på Žiča.

⁶⁴² L. Pavlović, (*Håndskrevne og trykte bøker i Smederevo fra 1430-1864*), s. 12, 19-20, 33, 37. Bl.a. første serbiske bok som systematiserte *noter*, *Psaltikija* (brant i 1941), *Antologion*, om (liturgisk) musikk, som sammenstelte greske oversettelser og serbisk rituell musikk. Historieskriving uavhengig av kirken begynte da, genealogiske tavler, det ble skrevet bok om liturgiske ritualer under kroning (den ble faktisk skrevet i kirken i Smederevo, instruert av Djuradj og Irina), osv.;

⁶⁴³ Innledning ”Branicevska lestvica”.: ”Jeg despot Gjurg, ønsket meget og bestrebet meg om denne boken, kalt Trappetrinn og leste den nøye, fordi det er guddommelige og nyttige ord i den. Jeg fant forskjellige oversettelser av avskrivningene, hvor den ene sier ett og den andre noe annet. Rolig og med stor anstrengelse, sendte jeg [ut] og, etter søken, fant jeg i Konstantinopel og det Hellige land Athos, utdrag på gresk og forskjellige på serbisk, og tilkalte fra det Hellige land Athos folk med helgeners skjønnhet, sakrale og lærde ærefulle mennesker, som møtes med den opphøyde metropolitt fra Braničevo herr Savatije, og de rådførte seg med stor anstrengelse og tok ut fra forskjellige utdrag det som var best, og vi bestemte oss for å oversette denne Trappetrinn. I året 6942, David skrev. ”L. Pavlović, (*Håndskrevne og trykkede bøker...*), s. 21.

⁶⁴⁴ Leontije Pavlović, (*Prosa og poetiske skrifter...*), s. 56.

⁶⁴⁵ Det er samtidig usannsynlig at de på 1400-tallet gjorde noe annet, fordi den serbiske Kirken er spesielt konservativ med hensyn til bevaring av *opprinnelige former*, som bl.a. gir seg utslag i at de fremdeles bruker juliansk kalender.

⁶⁴⁶ Om tipikk i Serbia: Leontije Pavlović, (*Prosa og poetiske skrifter...*), s. 28.

⁶⁴⁷ Ved en tilfældighet er det bevart et serbisk brev, som en *tjener* skrev til sin hersker i 1445. J.K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 301, 302.

⁶⁴⁸ Vers 15-16: ”... Hvordan skal vi komme oss gjennom den friske vinteren og stormfulle vinder og de veldige bølger, når vi har gitt avkall på den dyrebare havnen og perlene?” Havnen er hjemmet, og referer til livet i eksil 1439-1444. Det er primært Irina, som sammen med Djuradj, måtte gi avkall på deres *felles* – perler og havn.

De rikes gravferder var store, dyre og høylytte. Folkemassen fulgte båren i en lang prosesjon med høyt bårde gullikoner, flagg og masser etter seg. Gråtekoner gråt og munkers sang kontinuerlig.⁶⁴⁹ Krønikeren sier at Djuradj døde i Smederevo og ”ble begravet der”,⁶⁵⁰ da tenker han sikkert på *gravferden*. Despoten må ha blitt brakt til slottskirken i Smederevos Lille by fordi det var der de helligste relikviene lå.⁶⁵¹ Da prosesjonen kom til kirken var det klerkenes oppgave å gjennomføre bisettelsen. Noen av hans nærmeste holdt tale, trolig innimellom deler av seremonien. De tre første versene i den *arkaiske* teksten viser utvetydig hvem det var som *talte*:

”Å, for et fryktelig under. Fryktelige stemme, stilleste og høyeste.
Og i alt mest anstendige. Herskeren min hellige og altomfattende løve, du tier slik.
Og gir meg ikke den honning-flommende stemmen, [til] din hustru. Vår lyseste frue og keiserinne.⁶⁵² ”Og de megetønskede og søtteste, mange dine barn.”

I oversettelsen fra 1903 er sammenhengen endret gjennom ny interpunksjon (komma og punktum) og tre ord er lagt til, som gjør ”oversettelsen” slik:

”Å for et fryktelig under fryktelige stemme. Du stilleste og høyeste og i alt mest anstendige, hellige herren min og altomfattende løve, du tier slik og gir meg ikke den honning-flommende stemmen din, *verken* til din hustru, *men* vår lyseste frue og keiserinne *eller* til de mest ønskede og søtteste alle dine barn.”⁶⁵³

Dermed er oversettelsen per definisjon et falsifikat. Trifunović skal imidlertid ha heder for å ha publisert alle tilgjengelige versjoner, med *hensikt å gi forskere et bredt grunnlag til å fordype seg i tekstens ”stil, rytme og melodi”*.⁶⁵⁴ For en som har tålmodighet og har gjort det før er ikke det arkaiske språket vanskelig å lese eller forstå. Forskjellen mellom det og dagens serbisk ligger i grammatikalske endelser, flere ord som ikke lenger brukes og mest i skrift.⁶⁵⁵ Jeg håper språkkyndige nå vil se på denne teksten nærmere, samt at det vil la seg gjøre å få innsyn i den *ekte talen* (fra 1456), som fortsatt er i Odessa. Hva gjør den der enda?

Innsyn i originalen fra 1456 vil kunne besvare betydningsfulle spørsmål, hvorav ett har et klart kjønnspolitisk perspektiv: det gjelder bruken av den eneste kjønnsdefinerte verbendelsen i konjunktiv II (skulle ha ønsket). I begge eksisterende oversettelser står den i

⁶⁴⁹ A.Chakalova, M.Poljakovska, (*Liv og skikker i bys. samfunn*), s.48-49.

⁶⁵⁰ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 581.

⁶⁵¹ Om at slottskirken ble brukt til de største relikviene (og ikke folkekirken): Leontije Pavlović, (*Prosa og poetiske skrifter tilblitt i Smederevo i årene 1453-1456*), s. 11.

⁶⁵² [i kasus]. Dj. Trifunović, (*Gravtalen til despot Djuradj Branković, ukjent smederever*), s. 9.”O čudesi strašnomu. Čjodneiši že glas, tihejši i prjavisoki. [...] *I ne daeši mi medotočni glas, tvoei supružnici*. Naše i že svetjaisi gospožde i carici. I prjavždeljinimi, i sladčajišimi tvoimi čedom vjasjami.” [egen utheving].

⁶⁵³ Dj. Trifunović, (*Gravtalen til despot Djuradj Branković, ukjent smederever*), s. 12. ”O čuda strašnoga najčudniji glas. Najtiši i previsoki i u svemu najdolichniji, gospodaru moj sveti i sveopšti lave, ćutis tako i ne daješ mi medotočni glas, ni tvojoj supruzi, a našoj najsvetlijoj gospodi i carici, ni mnogoželjenim i najsladim tvojim čedima svim.”

⁶⁵⁴ Red. Dj. Trifunović, (*Gravtalen til despot Djuradj ...*), s. 7.

⁶⁵⁵ Skriftspråket ble reformert på midten av 1800-tallet av Vuk Karadžić.

hankjønn. Verbendelsen i den arkaiske teksten, slik jeg ser den, garanterer ikke at *hankjønn* er riktig oversettelse. Det står *hotjal*, dagens form er *htela* i hunkjønn og *hteo* i hankjønn. Jeg er ikke nok faglig kompetent innen gammelserbiske grammatikalske verbendelser til å utdype dette mer og har heller ikke funnet andre som vet dette. Imidlertid er også valg av kjønnsform i Jagićs avskrivning (fra 1872) heller ingen garanti for at det er korrekt, fordi dette kan være preget av *hans* kjønnspolitiske motiver. Etter nesten 400-år med tyrkisk okkupasjon var samfunnet på hans tid preget av sterke patriarkalske regler.⁶⁵⁶ I tillegg var minnet om *Jerina* fra balladene fortsatt gjeldende i formen som presentert i denne oppgaven. I 1980, da den siste oversettelsen kom, var maktbegjæret fremdeles sterkere enn sannhetsbegjæret. Konvensjon seiret over forskning i det man tillot seg å falsifisere sin egen oversettelse, bare for å unngå å vedkjenne seg at despot Djuradjs gravtale *kan* ha vært skrevet av en kvinne; med ”en [slik] poetisk skjønnhet, som sjeldent møtes i håndskriftene i vår gamle litteratur.”⁶⁵⁷

Et liturgisk kompendium skrevet i Smederevo kort før despotens død kan brukes som kilde til opplysninger om praktiske omstendigheter rundt gravtalen. I forbindelse med at kroppen til evangelisten Lukas ble brakt til Smederevos slottskirke i januar 1453, ble det skrevet: to liturgier (en for 18.10.1452, en for 12.1.1453), tre korte liturgiske hederstaler til *gjentatt bruk*, to liturgiske tekster som skulle brukes på fredagene (for borgere og adelskap), og to litterære beskrivelser av prosesjonen i byen.⁶⁵⁸ De to siste kan brukes til sammenlikning med gravtalen fordi de er verdslige. De ble skrevet ved hoffet og skulle fremføres der en gang som "teateroppvisning" og deretter leses utenom offentligheten; de ble brukt til å minnes. Dette var også tilfellet ved Katakuzinas, Maras og Lazars bryllup.⁶⁵⁹ Det gjør det sannsynlig at også Djuradjs gravtale skulle brukes slik.

Analyse av versene

I analysen av spesifikke vers vil jeg bruke oversettelsen fra 1980 fordi det ikke foreligger bedre. Jeg har imidlertid konsultert den arkaiske versjonen i alle viktige sammenhenger. 1400-talls serbere var kristne, hadde mangfoldige relasjoner med Vest-Europa og forskjellene mellom ortodokse og katolikker var primært av spirituell art. Det medfører at de fleste forhold forbundet med *form* liknet på hverandre. Dermed kan kunnskap om 1400-tallets stil og form i

⁶⁵⁶ Selv om kvinner *igjen* hadde adgang til utdanning, og var både forfattere og kunstnere på slutten av 1800-tallet.

⁶⁵⁷ [1903, gravtalens første oversetter og ”klipper”, prof. Lj. Stojanović]. Red. Dj. Trifunović, (*Gravtalen til despot Djuradj Branković, ukjent smederever*), s. 5.

⁶⁵⁸ Leontije Pavlović, (*Prosa og poetiske skrifter ...*), s. 11, 12, 23, 27, 50.

⁶⁵⁹ Leontije Pavlović, (*Prosa og poetiske skrifter tilblitt i Smederevo i årene 1453-1456*), s. 23.

katolske ballader, chansoner, gravtaler og kristne ritualer generelt brukes til komparasjon.⁶⁶⁰ Gravtalens stil er et typisk middelaldersk grandios språk med mange epiteter. Den døde despoten hedres med sterke epiteter, som er å forvente. Det overrasker imidlertid at *hans kone* også hedres med sterke epiteter, preget av tidvis manglende ydmykhet (etter mitt syn). Dette eksemplifiseres her:

Vers 3: ”... du tier slik og gir meg ikke din honning-flommende stemme,
til *din hustru, den lyseste fruen og keiserinnen vår...*”

Vers 82: ”... og mens du hadde *den lyseste og alltid den lyseste med hver eneste innlysende dyd, hustruen din og vår gode og lyseste fru keiserinne.*”

Vers 94: ”... for *din hustru og vår lyseste frue og keiserinne* at hun befri seg fra alle lidelser i sitt nåværende liv, at *hun, som den mest rettferdige og mest gudfryktige...*”

Hvem i Serbia anno 1456 ville ha sagt dette om Irina? Ingen, unntatt henne selv. *Ingen* kalte henne for ”keiserinne”:⁶⁶¹ Djuradj brukte ordet *despotica* i alle signaturer og på Esfigmenou-charteret. Presteskapet brukte dette i underskrivning/datering av bøker.⁶⁶² Hæren ville ikke kunne uttale noe slikt. Jeg har vist til general Radičs signatur fra 1432 der hun fikk navnet stavet korrekt, men tittelen var *despotica*. Heller ikke hoffet eller utlendingene ville kalt Irina for keiserinne fordi Serbia ikke var keiserdømme. De brukte samme ord som alle andre.⁶⁶³ Jeg har redegjort for bruken av den bysantinsk-greske tittelen *despoina* (keiserinne) når en kvinne satt på landets trone. Irina satt *de facto* på landets eneste trone og kalte seg med rett for keiserinne på gresk. men i serbisk oversettelse var det uriktig. Det kan argumenteres med at hun kanskje skrev talen på gresk og noen (Mara?) oversatte den så til serbisk? Irina hadde da levd i Serbia i 42 år og snakket trolig serbisk. Om ikke annet, ville hun ha lært det for å forstå sine fiender. Gjennom balladen om feiringen av St. Georg er det også sannsynliggjort at hun hadde lært seg *språket* deres. Det som kommer til uttrykk her er at Irina *endelig* kunne *velge tittelen sin selv* og gjorde det hun (alltid) hadde ment var riktig. Det er skilt mellom hennes og Djuradj's tittel i gravtalen, som i vers 60 kalles han for: ”... *despoten* over alle serbere...”

Vers 82-84: ”...og mens du hadde *den lyseste og alltid den lyseste*

⁶⁶⁰ Protestantisk reformasjon fulgte bare hundre år etter Djuradj og Irina, som reaksjon på den katolske kirken slik den hadde blitt gjennom prosessen beskrevet i oppgaven. Reformasjonen medførte essensielt større forskjeller i *stil*, enn det som hadde rådet i Europa generelt på 1400-tallet.

⁶⁶¹ Unntatt russerne, som de møtte i Zagreb etter unionskonsilet i Firenze i 1439. Russerne var da preget av språket sitt, og at de ikke hadde despottitler eller oppkonstruerte serbiske alternativer for deres koner.

⁶⁶² Trebnik-služabnik, praktisk oppslagbok, papir, 199 sider, skrevet i kirken i Smederevo; signert med ”Despotica...” L. Pavlović, (*Håndskrevne og trykkede bøker i Smederevo...*), s. 37.

⁶⁶³ Brev fra 1443: "li messi mandati dalla signora dispotessa et d'altri signori ogni di veneno dalle campo". ("Budbringerne til fru despoticaen og de andre herrene drar og returnerer fra militærleiren.") M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 327, fotn. 36.

med hver eneste innlysende dyd, hustruen din
og vår gode og lyseste fru keiserinne.

Som vist i oppgaven og på bakgrunn av alt foreliggende materialet var det ingen som synes Irina var ”den lyseste”, ”mest rettferdige og mest gudfryktige”, eller hadde ”hver innlysende dyd”. Hadde noen behov for å smigre henne? Nei, vi har sett hvordan makten ble fordelt og hva som skjedde. Var det noen som fryktet henne? Nei, ingen forsvarte henne etter at Djuradj var død. Det er bare henne selv som kan ha sagt dette.

Smederevo omtales i vers 54 som: ”... og nå den minste av alle byer, den *siste og minste keiserlige trone* for de stakkars kristne...” Det er urimelig at serbere ville brukt ordet ”keiserlige trone” fordi Serbia var ”despotia”. Keiser Dušans illegitime opphøyning av Serbia til keiserdømme hadde skapt problemer for dem og de brukte aldri det begrepet i offentlige sammenhenger lenger.⁶⁶⁴ I de andre (verdslige) tekstene fra samme tid og sted omtales Smederevo gjennomgående som ”byen” (grad) og ”staten vår”.⁶⁶⁵ Nevnelse av Konstantinopels fall i vers 53 og alle grekerne som kom til Serbia, som ”... de minst heldige beboere av Konstantins by og alle kristusnavn-bærende Guds mennesker...” (vers 127) er noe en serbisk forfatter sannsynligvis ville ha sagt annerledes eller ikke sagt i det hele tatt. Grekerne ble ikke likt og ble primært oppfattet som ”Jerinas”.⁶⁶⁶ Sammenlikning av Djuradj med antikke helter ”Akkilles, Samson og Aleksander” føyer seg til det.⁶⁶⁷ Ettersom talen utvikler seg, virker som om taleren slutter å henvende seg til forsamlingen og går heller inn i en *privat* dialog med Djuradj:

Vers 12-13: ”I hva slags tilstand forlot du *oss, dine*?

Hvordan skal vi overleve det bitre og smertefulle tap av vår forelder?”

Vers 17-18 ”Med hvilke klare øyne skal vi se solen, når vår *søtteste egen sol* sloknet plutselig, smertefullt *blant oss* og ble smertefullt tildekket?”

Vers 38: ”*Vårt søtteste liv*, hvor skjuler du deg?”

Vers 61: ”Hulk gledes-bringende *hjemmet vårt, vår alles forsørger og forelder...*”

Vers 78-79: ”Kun da kan vi glemme ditt *søtteste blikk* og hengivenhet...”

Vers 46-47: ”Hvor er det vakre og, selv til en fremmed, *begjærte blikk* fra øynene og hele ansiktet, *som en magnet-jern tiltrekkende*, beskyttende og ledende skapte lydende vilje... hos de verdige...”

Alt dette kan ha vært metaforer; en brukte gjerne sol og *skinnende* metaforer. Det er

⁶⁶⁴ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 322, 422.

⁶⁶⁵ L. Pavlović, (*Prosa og poetiske skrifter ...*), s. 20.

⁶⁶⁶ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 775.

⁶⁶⁷ L. Pavlović, (*Prosa og poetiske skrifter ...*), s. 23, mener at forfatteren må ha vært en som ”kjente godt antikk gresk historie.”

tydelig at taleren kjenner despoten godt.⁶⁶⁸ Imidlertid er det er urimelig at noen utenfor familien skal ha følt seg *tiltrukket* eller i den grad appellert til *sødme* for en så heltmodig og autokratisk person som det despot Djuradj. Bare familien kan ha hatt anledning (og plikt) til å *offentlig* uttrykke en så dyp intimitet med landets hersker. Det er derfor urimelig at *den nyinnsatte patriarken Arsenije II* (1453-1463) eventuelt skal ha forfattet gravtalen, slik Dr. L. Pavlović i en bisetning kommenterte i avhandlingen om Smederevos skrifter 1453-1456.⁶⁶⁹ Den analyserer alle forhold, for alle tekster skapt i det tidsrommet, unntatt gravtalen. Den nevnes kort to steder. Hypotesen er fremlagt *uten* argument, bortsett fra (implisitt) at Arsenije II ble ny patriark og patriarkatet ble flyttet til Smederevo.⁶⁷⁰ Han deltok *ikke* i forfatterskapet av noen av de andre tekstene i flg. Pavlović. Arsenije kan heller ikke ha blitt spesielt intim med despoten, som var mest syk i de tre årene patriarken var i Smederevo. Imidlertid er dette er veldig godt argument for min hypotese. Dr. Pavlovićs forskning er den mest spesifikke om skriftene i Smederevo i 1453-1456 som finnes og det faktum at han heller ikke fant *andre potensielle* forfattere enn denne patriarken, støtter min hypotese om at Irina har gjort det.

Mot slutten er det stadig flere vers om tårer.

(67-69) ”gråt med *oss*, hulk med *oss*, skrik med *oss*.

Akk og *ve*, akk og *ve*, skrik høyt og fortvilet.

Hver eneste av *dere* skrik *inni dere*: jøye meg, jøye meg!”

Menn kan ha grått etter sin døde forelder. Machokulturen, som gjaldt i samfunnet preget av langvarig krig, gjør det mindre sannsynlig enn tilfellet var i andre, roligere tidsepoker, men dog. Imidlertid er oppfordringen til å *skrike inni seg* mer i machokulturens ånd. Irina var trolig en person som kan ha krevd en slik holdning (av seg selv). Hun er omtalt som en person som ikke viste følelser.⁶⁷¹

Vers 76: Om vi var laget av *stein*, *den mest ufølsomme stein*, kunne vi aldri glemme din veldige velgjerning;

Vers 32: ”... Kom nærmere, *dere*, gråt med *oss*, hulk med *oss*, sørg med *oss* i vår store sorg og *tål det utålelige*...”

Så bes Djuradj om en *tjeneste for despotens kone*, (93-97), fordi hun ikke ønsker å *tåle det utålelige* lenger:

”be, du salige og lyseste herre, for alle dine, for din hustru og vår lyseste frue og keiserinne at hun befri seg fra alle lidelser i sitt nåværende liv, at hun, som den mest rettfærdige og mest gudfryktige, tildeles en rolig og rettfærdig død ved sin livs ende...”

⁶⁶⁸ K. Jireček, (*Serbernes historie I*), s. 384.

⁶⁶⁹ Leontije Pavlović, (*Prosa og poetiske skrifter tilblitt i Smederevo i årene 1453-1456*), s. 18.

⁶⁷⁰ (den forrige hadde vært fraværende og syk lenge.), ss.

⁶⁷¹ M. Spremić, (*Despot Djuradj...*), s. 157.

Hvem ville ha bedt om dette, unntatt henne selv? Ingen. Hvem andre kunne ha *våget å uttale*, over despotens lik, at herskerinnen skal dø? Mens hun hører på? Bare henne selv. Det er unødvendig å utdype det. Deretter handler det om barna, som, hver enkelt, blir hedret og ønsket gode ting på veien – unntatt datteren Katakuzina. Strofen om datter Mara kan, faktisk, Mara ha skrevet selv da en har en litt annerledes språkdrakt, sterkere religiøse temaer og fremhever *henne* som den mest lidende.⁶⁷² Etter at barna er "sikret" med bønn, spør taleren:

”Og meg, din altfor stakkarslige tjener og tilbeder, hvordan har du forlatt meg?
Jeg ville at min arme sjel skulle dra samtidig med din hellige bortgang,
men dette skjedde ikke på grunn av mine synder.
Hvor skal jeg finne dine *daglige* velgjerninger?!
Hvor er den *søtteste og honning-flommende mottakelsen din, som gledet meg og fylte meg dypest, helt til beinet og selve hjernen?!*
Aldri vil jeg finne alt dette, men fra nå av skal jeg stønne og gråte og sørge og hulke til slutten av mitt liv.”

Det er betydelig mer trolig at en hustru gledet seg over den ”søtteste og honning-flommende mottagelsen” og at hun ble ”fylt dypest, helt til ned benet og til selveste hjernen” enn at en åndelig far uttaler dette i kirken. Anatomikunnskapene overgår vår forestilling om middelaldermennesket.⁶⁷³ Utover det, taler oppropet om emosjonalitet og lidenskap. Når en ektefelle dør fra den andre er det savnet etter de ”*daglige* velgjerningene” som er verst. Avslutningsvis er Irina trygg på at "med den helligste og reneste *herskerinnen Gudsmor* ved vår side”, samt hennes egen og alle de tilstedeværendes bønn, ”... vil vi gjøre oss verdige til å få det vi ber om.”

I løpet av sitt lange liv pleide Irina å få det hun ba om, stort sett. Hun fikk Djuradj, en autokratisk, men fornuftig og følsom mann. Han var en ”*kriger og poet*”, åpen for kvinnelig klokskap og dialog. Med en annen mann ville Irina aldri kunne ha blitt den *eneste selvstendige herskerinnen av Serbia* i historien. Dette skjedde fordi Djuradj var så sterk. En svak mann kunne aldri ha gitt en kvinne noe slikt. Irina var også sterk. Uten henne ville ikke Djuradj hatt noen stat. Sammen opplevde de et liv fullt av undere: de fikk mange barn, titler, unngikk døden hver dag og bygget middelalderens siste by på kort tid. Etter fem år i eksil, fikk de staten sin tilbake og bygget den opp igjen. De var trolig det rikeste ekteparet i sin tid. Alter-egoet Jerina fikk også den beste helten ned fra skyene fordi hun ba om det. Da Irina til slutt ba om å få dø med sin herre, fikk hun også dette ønske oppfylt.

⁶⁷² ”...Be, å du *salige*, å din *reneste*, be også for din *mestgråtende* og *helligste* datter...”

⁶⁷³ Grekere var gode leger, professorer, skrivere, musikere, kunstnere. Etter at hjemlandet deres ble et farlig sted, dro mange av dem, via Dubrovnik, til Cosimo dei Medici i Firenze. F. Babinger, (*Mehmed Erobreren...*), s. 89, 99.

KONKLUSJON

I Bysants gjaldt ikke likestilling mellom kvinner og menn i automatisk videreføring av adelskap. Kvinnene overførte *alltid* adelskap til sine barn eller menn, mens menn gjorde det bare hvis de var keisere eller keiserens sønner. Despoter var primært keiserlige svigersønner. Titulering til despoter var som sådan et effektivt alliansebyggende virkemiddel. I bysantinsk internasjonal politikk var avtaler om ekteskaps med en prinsesse, *vasilissa*, ikke bare det mest vanlige, men det primære politiske alliansebyggende redskap. Det var mange ekteskapsallianser mellom Bysants og Serbia, men bare to førte til titulering til despot. En av dem var Djuradj Branković. Han var gift en gang før Irina Kantakouzenos, med prinsesse Megali Komneni fra Trebison (som kan ha het Eleni). Ekteskapsalliansen med Irina var et videre ledd i en internasjonal religions-politisk plan, hvis mål var å bevare ortodoksien i kamp mot katolikker og muslimer. Denne kampen kulminerte på midten av 1400-tallet, med osmansk erobring av Bysants og Serbia. Alle innbyggerne ble gjort til slaver. Vatikanet, Venezia og Firenze overtok mye av de erobrede rikenes kulturarv.

Irina hadde ingen delaktighet i utbyggingen av store forsvarsfort og annen omfattende bygging gjennomført i Djuradj's regjeringstid i Serbia. Hun ble et symbol på lidelsen folket gjennomgikk i regjeringstiden (1427-1456) fordi hun hadde mektige fiender blant ny-adlede menn i hæren. Spesielt var forholdet mellom henne og den mektigste generalen fra den forrige herskerens tid skadelig for Irinas rykte i befolkningen. Balladetradisjonen var en satirisk ventil for en generelt meget tung samfunnssituasjon, belastet med krig, terror og tvangsarbeid, som ble brukt til å forbanne og beskyldte herskerinnen for alt som var vanskelig. Samfunnet var i tillegg preget av klaner. Hæren og befolkningen mislikte Irina fordi hun var utenlandsk, aristokratisk, utdannet, selvstendig, opptrådte i offentligheten, presenterte sine meninger og påvirket samfunnet – som kvinne.

Forholdet mellom Irina og Djuradj var nært og de kan ha elsket hverandre. Det passet ikke inn i konseptet med ekteskapsallianser, som normalt ble inngått mellom fiender. Ekteskapelig fiendtlighet, som ofte preget allianseekteskapene, var årsaken til at greske prinsesser generelt ikke var likt i Serbia. Deres markering av sin kulturelle overlegenhet kom trolig sterkere til uttrykk hvis ekteskapet var dårlig; eller hvis samfunnet var dårlig mot henne. Djuradj ville ikke ha hatt *despotiet Servia* hvis han ikke hadde vært gift med Irina. Grunnet svært mange fiender og ytterst komplekse politiske forhold ville det ikke ha latt seg gjøre å bestyre staten hvis de ikke hadde vært to personer, som tok seg av de mangfoldige oppgavene. Imidlertid beskyttet ikke Djuradj sin kone i konflikten med hæren og dets gjenklang i

balladediktningen fordi han trengte hærens lojalitet og var trygg på at han hadde konens lojalitet. Irina arvet herredømmet etter sin mann. Det gav henne anledning til å skrive en gravtale til ham da han døde. Adelskvinner i Bysants og Serbia var skrivekyndige, utdannede i antikk og kristen viten og de var selvstendige. De hadde myndighet til å signere, avlegge ed og eie land og penger.

Det er en reel mulighet til at italienerne og andre katolikker, som i stor skala handlet med Bysants og Serbia, hadde blitt påvirket av erfaringen med de ortodokse kvinnene og på bakgrunn av sine opplevelser om hvor smart og mektig en kvinne kan være hvis hun får anledning, kan de bevisst ha holdt *sine* kvinner utenfor utdannelsessystemet så lenge, så vel som å forby dem aktiv deltagelse i politikk og handel. "*Salvo delle donne nostre, non fo may uxanca che le zureno, perche non son baronesse et le lor son baronesse*".⁶⁷⁴ (Våre kvinner er ikke baronesser, slik som deres kvinner er baronesser.) Dette kan være en givende innfallsvinkel i videre forskning om kvinnenens utdanning, politiske fristilling og ideologiske posisjonering i samfunnet utover renessansen og historien som fulgte.

Til slutt, da det bak mange sterke kvinne ofte står en sterk mann vil jeg la Herren ha det siste ordet:

"Should anyone prompted by envy or greed dare to revoke anything of what we have written above, let him be damned by the Almighty Lord God and by the chaste Mother of God and by the power of the holy and life-giving cross, by the twelve holy and supreme apostles, and by the three hundred and eighteen holy fathers in Nicaea, and by all the holy ones who have been chosen by God since the beginning of the world.

*By the word and command of our lordships
confirmed and written in the year 6938 (1429) in month of September 11
in the patriarchate of Žiča.*

*With divine compassion
Ruler of the Serbs Despot Djuradj.*"⁶⁷⁵

Men, hvis han da også har en sterk og klok kvinne ved sin side, kan hun hviske ham i øret at det, tross alt, er mye bedre med tilgivelse.

⁶⁷⁴ Senatet i Dubrovnik. K. Jireček, J. Radonić, (*Serbernes historie II*), s. 258.

⁶⁷⁵ P. Ivić, V. Djurić, S. Ćirković, *The Esfigmenou charter of despot Djuradj*, s. 73.

LISTE OVER LITTERATUR OG KILDEUTGIVELSER

Bysants

Ahrweiler, H el ene: *Vizantijska politi ka ideologija - L'id ologie Politique de l' Empire Byzantin (Det bysantinske keiserdømmets politiske ideologi)*. Ed. Press Universitaires de France, L'historien, Paris 1975/

Chakalova, A.A og Poljakovska, M.A. (2003): *Život i obi aji u vizantijskom društvu (Liv og skikker i bysantinsk samfunn)*. Pešić i sinovi, Beograd 2003

Ćirković, Sima og Ferjančić, Božidar (red.): *Jovan Kantakouzin - Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije VI (Ionnis Kantakouzenos - bysantinske kilder til historien om jugoslaviske folk VI)*. Zbornik radova Vizantološkog instituta (Tidsskrift for bysantologisk institutt), Beograd 1986

Ferjančić, Božidar: *Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama (Despoter i Bysants og sørslaviske land)*. Srpska Akademija Nauka i Umetnosti (*Serbisk vitenskap og kunstakademi*), Beograd 1960

Ferjančić, Božidar: *Vizantijci u Srbiji prve polovine XV veka (Bysantinere i Serbia i første halvdel av 15. århundre)*. Zbornik radova Vizantološkog instituta, XXVI, (Tidsskrift for bysantologisk institutt, XXVI), Beograd 1987

Mango, Cyril (red.): *The Oxford History of Byzantium*. Oxford University Press, Oxford 2002

Mijatović, Čedomilj: *Pad Carigrada godine 1453 - istorijski nacrt. (Konstantinopels fall året 1453 - historisk skisse)*. XIII izdanje Čupićeve zadužbine, god. III, u Državnoj štampariji (XIII utg. Čupićs stiftelse, år III, Statstrykkeriet). Beograd 1879

Nicol, Donald M.: *Vizantijske plemkinje - deset portreta, 1250-1500 (The Byzantine Lady: Ten Portraits 1250-1500)*. Cambridge University Press, New York 1994/Utopia, Beograd 2002

Ostrogorski, Georgij: *Istorija Vizantije (Bysantinsk historie)*. (2. utg.) Srpska književna zadruha, Beograd 1959

Runciman, S.: *The Fall of Constantinople 1453*. Cambridge University Press, Cambridge (1965), 1996

Serbia

Damjanović, R, Tomić, N og Ćosić, Sanja (red.): *Serbia - srpski narod, srpska zamlja, sprska duhovnost u delima stranih autora (Serbia - serbisk folk, serbisk land, serbisk åndelighet i verk fra utenlandske forfattere)* (5. rev. utg.). Itaka, Beograd 2000

Djurić, Vojislav, Ćirković, Sima og Ivić, V. (red.): *Esfigmenska povelja despota Djurdja -The Esfigmenou charter of despot Djuradj*. Regionalni zavod za zaštitu spom. kulture Smederevo (Regionalkontor for minnebevaring). Smederevo/Beograd 1988

Episkopet Raška og Prizren/det teologiske fakultet i Beograd, *Zadužbine Kosova - svetinje i zadužbine srpskog naroda (Bygningene i Kosovo, det serbiske folks helligdommer og etterlevninger)*. Prizren/Beograd 1999

Ivanišević, V.: *Novčarstvo srednjevekovne Srbije - Serbian Medieval Coinage*. Stubovi kulture, Beograd 2001.

Ivić, Pavle (red.): *Istorija srpske kulture (Den serbiske kulturens historie)*. Dečije novine - udruženje izdavača i knjižara Jugoslavije, Beograd 1996

Jireček, Josef Konstantin: *Istorija srba, Prva knjiga do 1537 godine - politička istorija (Serbernes historie, første bok til 1537- politisk historie)*, (2.rev.utg). (1918) Naučna knjiga, Beograd 1952

Jireček, Josef Konstantin og Radonić, Jovan: *Istorija srba II – kulturna istorija (Serbernes historie II – kulturhistorie)* (2. utg). Naučna knjiga, Beograd 1952

Laskaris, M.: *Vizantijske princeze u srednjevekovnoj Srbiji (The Byzantine Princesses in medieval Serbia)*. (1901?/fotokopi)

Mrđenović, Dušan, Spasić, Dušan og Palavestra, Aleksandar (red.) (resensent S. Ćirković og R. Samardžić): *Rodoslovne tablice i grbovi srpskih dinastija i vlastele (Genealogiske tavler og våpenskjold hos serbiske dynaster)* (2. utvidet og rev. utg.) BATA, Beograd 1991

Orbin, Mavro: *Il Regno de gli Slavi (Kraljevstvo slovena/Slaverenes kongedømme)*. (1601) Srpska književna zadruga, Beograd 1968

Dr. Pavlović, Leontije: *Smederevo i Evropa 1381-1918 (Smederevo og Europa 1381-1918)*. Muzej u Smederevu, posebno izdanje knjiga 17, (Museet i Smederevo, spesiell utg. Bok 17), Smederevo 1988

Pavlović, Leontije: *Smederevo i plovidba Dunavom i Moravom kroz vekove (Smederevo og skipsfart på Donau og Morava gjennom århundrene)*. Otisak iz zborn. radova *Plovidba na Dunavou i njegovim pritokama kroz vekove*. Srpska Akademija Nauke i Umetnosti, knj. XV, odeljenje istorijskih nauka, knj. 3, (Det serbiske Vitenskap og kunstakademi, bok XV, avd. for historiske forskning, bok 3), Beograd 1983

Pavlović, Leontije.: *Prozni i pesnički spisi nastali u Smederevu 1453-1456 godne (Prosa og poetiske skrifter tilblitt i Smederevo i årene 1453-1456)*. Muzej u Smederevu, posebno izdanje knj. 15, (Museet i Smederevo, spesiell utg. Bok 15), Smederevo 1983

Pavlović, Leontije.: *Rukopisna i štampana knjiga u Smederevu od 1430-1864 godine (Håndskrevne og trykte bøker i Smederevo fra 1430-1864)*. Smederevo 1987

Pavlović, Aleksandar: *Praistorija srba - The prehistory of the Serbs*, Pešić i sinovi, Beograd 2004

Spremić, Momčilo: *Despot Đurađ Branković i njegovo doba (Despot Djuradj Branković og hans tid)* (2. utg), Clio-Glas srpski, Beograd/Banja Luka 1999

Trifunović, Đ. (red.): *Nadgrobna reč despotu Đurđu Brankoviću (Gravtalen til despot Djuradj Branković)*, Smederevo 1980

Zirojević, Olga: *Tursko vojno uredjenje u srbiji (Tyrkisk militær innretning i Serbia)*, Beograd 1996

Middelalder

Collins, R.: *Early Medieval Europe 300-1000*. Macmillan Press Ltd, Hampshire and London 1999

Hollister, C. Warren: *Medieval Europe, A Short History* (7. utg). McGraw-Hill Inc., USA 1994

Osmanerne

Babinger, F.: *Mehmed Osvajač i njegovo doba (Mehmed Erobreren og hans tid)*. Matica srpska, 1953

Folkediktning

Narodna biblioteka SR Srbije, *Djuradj Smederevac i Prokleta Jerina u srpskim narodnim pesmama (Djuradj Smederever og den forbannede Jerina i serbiske folkesanger)*. Novo Doba, Vukovar 1930

Eschker, W.: *Jacob Grimm und Vuk Karadžić, Zeugnisse einer Gelehrtenfreundschaft*. Erich Röth-Verlag, Kassel 1988

Holton, M. og Mihailovich, V.: *Songs of the Serbian People, From the Collection of Vuk Karadžić*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1997

Karadžić, Vuk Stef.: *Sabrana dela Vuka Karadžića, Srpske narodne pesme I, 1814-1815 (Samlede verker av Vuk Karadžić, Serbiske folkesanger I - 1814-1815)*. Prosveta, Beograd 1964

Karadžić, Vuk Stef.: *Sabrana dela Vuka Karadžića, Srpske narodne pesme II, 1845 (Samlede verker av Vuk Karadžić, Serbiske folkesanger II, 1845)*. Prosveta, Beograd 1988

Krstić, B.: Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena (Indeks med motiver i folkesanger hos slaverne fra Balkan).

Mladenović, Z. og Nedić, V. (red.): *Srpske narodne pesme iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stef. Karadžića, knj. II, junačke pjesme najstarije, (Serbiske folkesanger fra upubliserte håndskrifter av Vuk S. Karadžić)*, bok II, Eldste heltesanger, Srpska Akademija Nauke i Umetnosti, odeljenje jezika i književnosti (Det serbiske Vitenskap og kunstakademi, avd. For litteratur), Beograd 1974

Redžep, Jelka: *Djurdjeva Jerina (Djuradjs Jerina)*. Filozofski fakultet u Nišu, Zbornik radova nastavno-naučne grupe za srpskohrvatski jezik i jugoslovenske književnosti (Filosofisk

fakultet i Niš, Tidsskrift for undervisnings- og forskningsgruppen for serbokroatisk språk og jugoslavisk litteratur), Niš 1990

Annet

de la Croix, Horst et al. (red.): *Gardner's Art through the Ages* (9. utg.) Inc., Florida 1991

Morby, John E.: *Oxford Dynasties of the World* (2. utg.). Oxford University Press, Oxford/New York 2002

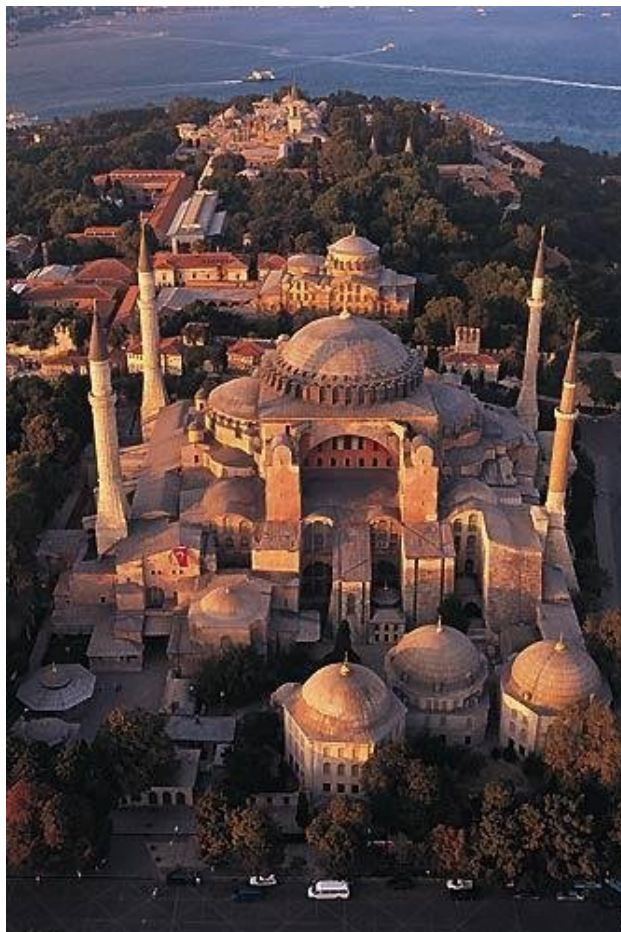
Newburg Hamilton (libretto), basert på John Miltons *Samson Agonistes*: Georg F. Händels oratorium *Samson* (1743). Program for Oslo internasjonale kirkemusikkfestival 2006, Norsk kulturtråd, Oslo 2006

Storti Edizioni, *Venice - Guide to the city of Venezia* 1998-2000

Oppslagsverk

Jovanović, N, Pijanović, P og Ćirković, Sima et al. (red.): *Istorijski atlas (Historisk atlas for grunnskolen)*. Zavod za udzbenike i nastavna sredstva Beograd (*Direktorat for undervisning og faglige redskap Beograd*) og Geokarta d.o.o., Beograd 2002

Scarre, Chriss (red.): *The Times Archaeology of the World* (7. utg.) Times Books/Harper Collins Publishers, London 1999

Agia Sofia og Marmorishavet i bakgrunnen

GRAVTALEN TIL DESPOT DJURADJ BRANKOVIĆ

År 6965, i desember måned, på den 24. dagen utåndet herre despot Djuradj i byen Smederevo.

Å, for et fryktelig under og fryktelige stemme!
Du, stilleste og høyeste og i alt mest anstendige herren min,
hellige og altomfattende løve, du tier slik og gir meg ikke din honning flommende stemme,
verken til din hustru, den lyseste fruen og keiserinnen vår,
eller til de mest ønskede og søteste alle barna dine.
Hvordan skapte du dette, fortell meg, du mest guddommelige og mest prestelige hode?
"Ja, sa han, jeg tier og snakker ikke fordi Gud, min rettferdige dommer, beordret dette,
for sannelig er jeg belagt med jordisk forgjengelig kropp.
Men jeg tier ikke åndelig nå, mens jeg berører min Herre så mye det lar seg gjøre for meg,
jeg ber for mine elskede ustanselig,
for at Han skal gi dem seier over alle slags djevler og fristelser i disse årene."
I hva slags tilstand forlot du oss, dine?
Hvordan skal vi overleve det bitre og smertefulle tap av vår forelder?
Hvem skal beskytte oss, dette dype såret etter din bortgang?
Hvordan skal vi komme oss gjennom den friske vinteren og stormfulle vinder
og de veldige bølger, når vi har gitt avkall på den dyrebare havnen og perlene?
Med hvilke klare øyne skal vi se solen
når vår søteste egen sol sloknet plutselig, smertefullt blant oss og ble smertefullt tildekket?
Hvordan skal vi se på himmelen,
hvilken bitre og tunge byrde på grunn av oss arme, viste seg for tidlig i rykende stjerner?
Å, du bitre stjerne, hvorfor varslet du oss dette?
Hvilket sverd som høster livene våre har du meddelt oss,
hvilken smertefull, ukjent kunngjøring har du forkynt oss?
Om vi hadde visst at disse bitre datidens jærtegn oppsto på grunn av selve arme oss,
kunne vi be din skaper og vår grunnlegger, herren over alle,
spare oss for utålelig smerte, som vi nå lider under.
Med hvilke ikke skjelvende bein skal vi gå på jorden?
Hvilket lys svekket våre hjerter og knær
på grunn av lik-kledet til vårt ærverdige og prestelige hode?
Når du er død, hvordan skal vi leve?
Å, jorden og solen og luften og andre skapelsesverk, hvorfor er dere sene?
Kom nærmere, dere, gråt med oss, hulk med oss,
sørg med oss i vår store sorg og tål det utålelige.
Det sømmer seg for oss å si: hvem skal gi vann til våre hoder og tårekilden til våre øyne,
slik at vi kan gråte ut denne voldsomme lidelse?
Men magre er regndråper og alt vann i elveløpene i stedet for tårer,
de er utilstrekkelige for at vi kan oppfylle vårt pliktende behov.
Vårt søteste liv, hvor skjuler du deg?
Lyset til øynene våre, hvor sloknet du?
Hvor er din kraft og friskhet som varte fra ungdommen helt til alderdommen,
fryktet og beundret av jordiske keisere og ledere og vantro fyrster,
for dine kamper og seire overkom de urgamle kampene og seirene til Akilles, Samson og
Aleksander og alle de andre mektigste menn?
Hvor er din kraftigste løvestemme, på grunn av hvilken du er den keiserlige og mektige herre,
som håndhever myndighet?

Hvor er det vakre og, selv til en fremmed, begjærte blick fra øynene og hele ansiktet, som en magnet tiltrekkende, beskyttende og ledende skapte lydende vilje hos de verdige, mens han gledende og livgivende, henviste alle mot høyhet; og når noen sa ham i mot ville han ikke, med sin fulle rett, bedrøve og tordne fryktelig og sende de dunkle avgårde kun på grunn av et upassende blick.

Hvor er det kristuslignende hjerte og hånden, av hvilken alle i de fire himmelretninger mettet seg med almisser og gaver?

Og for din del, du en gang store Konstantins by med dine syv topper, og nå den minste av alle byer,

den siste og minste keiserlige trone for de stakkars kristne,

gråt over deg selv, du som er rettferdig dømt,

for du er gråten og hulket verdig på grunn av undergangen som har truffet deg,

mens de andre forandret seg på grunn av ondskapen.

Hulk, hulk nå også over den mest rettferdige og salige og hellige vår herre Georgije,

despoten over alle serbere, den mest prestelige og mest aktverdige,

hulk gledes bringende hjemmet vårt, vår alles forsørger og forelder.

Dere som en gang var hans barn og nå på grunn av hans bortgang bitre fanger,

enten arkiereier⁶⁷⁶, prestefedre og åndelige menn og overhoder og prester

og i det hele tatt alle mennesker som mottok almisser og velgjerninger

mens vår saligste herre levde, dere som kjente nådekilden,

dere som rikt ble fylt og begavet med visdom over alle grenser,

gråt med oss, hulk med oss, skrik med oss.

Akk og ve, akk og ve, skrik høyt og fortvilet.

Hver eneste av dere skrik inni dere: jøye meg, jøye meg!

Å, for et stort tap for oss.

Du var vår formynder, du lyseste herren vår.

Å, hvilken stor lidelse falt over oss.

Å, hvilken grusomhet og frykt fylte oss.

Hvordan kan tidens lengde forkortes eller kuttes,

denne mørke og svarte skyen som har lagt seg over oss?

Om vi var laget av stein, den mest ufølsomme stein,

kunne vi aldri glemme din veldige velgjerning;

kun da kan vi glemme ditt søtteste blick og hengivenhet

når alle blant oss blir dekket av fortærende jord.

Og du, vakreste og lyseste herren min, når tremetersgraven legger seg over deg,

på den måten som den mottar gode, som du fortjente med din uuttømmelige almissekilde

og mens du hadde den lyseste og alltid den lyseste

med hver eneste innlysende dyd, hustruen din

og vår gode og lyseste fru keiserinne.

Når du mottar, på grunn av det helligste og veldige livet ditt,

som du levde slik at det dydige livet ditt overkom alle, først og fremst gudfryktige keisere,

og fra alle sterke i dyden sannelig mottok du den salige lidelseskrans,

du som tålte ondskap med Guds forsyn på slutten av ditt liv

Når du på grunn av disse og alle dine gode verk gjorde deg klar, og vi, rettferdig,

i nærheten av den rettferdige dommeren, hvilken du gudfryktig tjente som det egnet seg,

[mottok] himmelbolig og gleder deg med Abraham, Isak og Jakob og alle rettferdige,

be, du salige og lyseste herre, for alle dine,

for din hustru og vår lyseste frue og keiserinne

⁶⁷⁶ Høy rang i munkevesenet

at hun befri seg fra alle lidelser i sitt nåværende liv,
 at hun, som den mest rettferdige og mest gudfryktige,
 tildeles en rolig og rettferdig død ved sin livs ende.
 Be for ditt avkom, fordi fra god rot spirer ett godt skudd,
 be for den godhjertede og høyverdige despoten over alle serbere og vår hellige herre Lazar,
 opplyst ved alle slags gode allment kjente gjerninger,
 be at han får se sine barns etterkommere og sønnene til sønnene sine og stigning mot bedre,
 fordi din hellige bønnfallelse vil være mest nødvendig når han kan gjøres til din arving
 og den lyseste og hellige herren,
 for at alle hans fiender havner under hans føtter, takket være din bønn,
 og alle lydige vil han brødfø godt og styre,
 og så vil han gi ærefull takknemlighet til den alt-givende Gud.
 Be, å du salige, å din reneste, be også for din mest-gråtende og helligste datter,
 som tapte skjønnheten og kroppens tid for den rette tro til Gud
 og gudfryktighet, forelderkjærlighet og den gode lydighet.
 Be, å du salige, for de to mest hederlige og aktverdige barna dine og våre herrer,
 gudfryktighetens søyler, levende martyrer,
 som ble fratatt dagens lys på grunn av den rette tro og deres gudfryktighet
 og på grunn av foreldrenes rene tro og lydighet,
 og som er arvinger av det åndelig lys og evige liv,
 For alt er mulig for deg, du lyseste, fordi du er den evige guds tjener
 og du utførte og oppfylte hans guddommelige ordre.
 Og meg, din altfor-stakkarslige tjener og tilbeder, hvordan har du forlatt meg?
 Jeg ville at min arme sjel skulle dra samtidig med din hellige bortgang,
 men dette skjedde ikke på grunn av mine synder.
 Hvor skal jeg finne dine daglige velgjerninger?!
 Hvor er den søtteste og honning-flommende mottakelsen din,
 som gledet meg og fylte meg dypest,
 helt til beinet og selve hjernen?!
 Aldri vil jeg finne alt dette, men fra nå av skal jeg stønne og gråte og sørge og hulke
 til slutten av mitt liv.
 Kom nærmere alle, la oss danne ny forsamling,
 hans faste arkiereier og overhoder og prestefedre og hele presteskaper
 og de minst heldige beboere av Konstantins by og alle kristusnavn-bærende Guds mennesker,
 og reis deres armer med et stort rop til den rettferdige dommer over alle
 og menneskeelskeren Gud,
 med tårer og med full kraft, mens vi ber til ham, skrik:
 "Du menneskeelsker, Herre over våre modige menn og hellige herskap,
 gjør at de kommer dit hvor lyset fra ansiktet ditt rekker, slik at de kan glede alle dine hellige;
 i livets bok, i himmelens rom, med lyse engler, med Abraham, Isak og Jakob,
 Med de rettferdige og guddommelige martyrene."
 Ved å be til ham og ved å ha den helligste og reneste herskerinnen Gudsmor ved vår side,
 apostelforsamlingen og profetene og alle de hellige,
 med deres bønn vil vi gjøre oss verdige
 til å få det vi ber om.

Oversatt: Bekim Sejranović/Anastasia Larvoll

NADGROBNA REČ DESPOTU ĐURĐU BRANKOVIĆU

Leta 6965, meseca decembra 24. dana, prestavi se gospodar despot Djuradj u gradu Smederevu

O čuda strašnoga najčudniji glas!

Najtiši i previsoki i u svemu najdoličniji, gospodaru moj, sveti i sveopšti lave, čutiš tako i ne daješ mi medotočni glas, ni tvojoj supruzi, a našoj najsvetlijoj gospodji i carici, ni mnogoželjenim i najsladjim tvojim čedima svim.

Kako ovo stvorio jesi, reci mi, o najbožanstvenija i najsvještenija glavo?

"Da, - reče, - ćutim i ne govorim zato što je pravedni sudija i Bog moj ovo zapovedio, jer zemaljskim i propadljivim obložen jesam telom, no ne ćutim sada duhovno dotičući se Gospoda mojega koliko mi je moguće, i za svoje mi voljene neprestano molim se da im pobedu na svakojake vrage i na napasti u sadanja leta daruje."

A nas svoje kako ostavio jesi?

Kako ćemo gorko i bolno osiroćenje pretrpeti?

Kako ćemo pretrpeti mračnu i gorku noć?

Ko će nas zaštititi, ranu tešku, zbog tvojega odlaska?

Kako ćemo krepku zimu i burno duhanje i takve vale preći, skupocenog pristaništa i bisera lišavši se?

Kojim ćemo čistim očima sunce ugledati, kad je najsladje naše najedanput medju nama ugaslo bolno i bolno pokriveno?

Kako ćemo pogledati na nebo, koje gorko i teško breme pre vremena, zbog nas jadnih, pokaza nam se u dimljivim zvezdama?

O zvezdo gorka, što nas ovo navesti?!

Koji si mač javila što žanje naš život, koju bolnu objavu nepoznatu nam objavi?

Da som znali da gorko ovo znamenje tadašnjeg vremena zbog nas jadnih bi, tvoga tvorca i našeg sazdatelja, Gospoda svih, mogli bismo umoliti za nepretrpljivo zlo, od koga postradasmo.

Kojim nogama nadržtavim po zemlji hodimo?

Koja svetlost naša srca i kolena raslabi zbog pokrova naše časne i sveštene glave?

Kad si ti umro, kako ćemo mi živeti?

O zemljo i sunce i vazduše i ostale tvorevine tvari, što kasnite?!

Pridjite, s nama usplačite, s nama uzridajte, s nama žalite žalost veliku i nepretrpivo pretrpите.

Priliči nam da kažemo: ko će dati glavi našoj vodu, i očima našim istočnik suza da kako treba stradanje žestoko bolno isplačemo?

Ali, nedovoljne su nam kaplje daždeve i rečnik voda tokovi umesto suza, da bi ispunili dužnu nam potrebu.

Gde naš najsladji život krije se?

Gde svetlost očima našim ugasi se?

Gde je od mladosti čak do starosti sila i krepost od koje se užasnuše i podiviše carevi zemaljski i glavari i knezovi neznabožački, jer tvoje borbe i pobeđe prevazidjoše one drevnih velikih i divnih muževa Ahila, Samsona i Aleksandra, i drugih svih najsilnijih?

Gde je najlavovski glas, zbog kojega si carstveni i silni gospodar što znamenjuje vlast?

Gde je prekrasni i od tudjinca željeni pogled očiu i čitavog lica, kojim kao magnet železo privlačeci, štiteći i vodeći, stvori poslušnu volju dostojnih, veseleći, životvoreći i na visinu upućujući sve; a kada je bilo protivnih, ne htede pravedno da ožalošćuje i strahom da grmi, i mračne da odašilje samo zbog nepriličnog pogleda.

Gde je hristopodražateljno srce i ruka kojima svi četvorostranog sveta milostinjom i darovima nasićavahu se?

I ti sedmvrhi, nekada veliki grade Konstantinov, a sada od svih najmanjih gradova, poslednji i najmanji carski prestole jadrnih hrišćana, oplakuj pre sebe pravedno osuđenog, jer plača i ridanja dostojan si postao zbog propasti koja je na te naišla, drugi se izmeniše od nečastivih.

Ridaj, ridaj i sad za najpravednijim i blaženim i svetim našim gospodarem Georgijem, despotom svih Srbalja, toliko najsveštenijim i najčasnijim, najblagoradosniji dome, svima hraniteljem i starateljem.

Tvoja nekada čeda, a sada zbog tvojega lišenja gorki zarobljenici, bilo arhijereji i sveštenoinoci i duhovnici i glavari i sveštenici i uopšte svi ljudi, koji milostinju i dobročinstvo za života najblaženijeg i najsvetijeg našeg gospodina primiste, koji istočnik milosti poznaste, koje se bogato dobrorazumljem odariste i ispunite, što je preko mere, s nama usplačite, s nama uzridajte, s nama zavapite.

Avaj, avaj - s velikim klicanjem zavapite.

Svako od vas u sebi neka zavapi: avaj meni, avaj meni.

O našeg velikog gubitka.

Ti zastupnik bi, naksvetligji gospodaru.

O koliko zlo postradasmo.

O koliko užasa i straha ispunjeni bismo.

Koliko bi moguće bilo dužinu vremena, naležećeg na nas tamnog i mračnog oblaka, olakšati ili preseći?

Ako bismo i kameni bili, kameni najneosećajniji, ne bismo nikad mogli ovoga tvoga tolikoga i takvoga dobročinstva zaboraviti; samo tada najsladji pogled i primanje zaboravićemo, kada nas sve proždiruća pokrije zemlja.

A ti, najdivniji i najsvetliji gospodaru moj, kada te trilaktni pokrije grob, - onako kako prima dobre, što si zaslužio neiscrpnim izvorom milostinje, imajući za pomoćnicu najsvetliju i uvek najsvetliju svakim očiglednim vrlinama suprugu tvoju i našu dobropodražiteljnu najsvetliju gospodju caricu, -

kada primiš, zbog najsvetlijeg vrlog tvog života kojim si tako poživio da je tvoj život vrlina sve prevazišao, a pre svih pobožne careve, i tih svih velikih u vrlini primio jesi, blaženi, trpljenja venac, što si zlo pretrpeo providjenjem Božijim u vreme kraja života,

kada si se zbog ovih i svih tvojih dobrih dela spremio, a mi, prema pravednom, blizu pravednog sudije, kome si kako priliči i pobožno služio, naselje rajsko [primivši i] veseleći se sa Avramom, Isakom i Jakovom i sa svim pravednim,

moli se, blaženi i najsvetliji gospodaru, za sve svoje, za tvoju suprugu i najsvetliju našu gospodju i caricu da se od svakih muka izbavi u sadašnjem životu, na skončanju njenu da joj se, kao najpravednijoj i najpobožnijoj, dâ mirna i pravedna smrt.

Moli se za svoj porod, jer od dobra korena dobra mladica procvetava, za dobrodušnog i visokog despota svih Srbalja i svetoga gospodina našeg Lazara, prosvetljenog svakim dobrim javnim delima, da vidi naslednike čeda i sinove sinova i uspon na bolje, jer će u tome sveto tvoje moljenje biti najpotrebnije kako bi ga tvojim naslednikom i najsvetlijim i svetim gospodarem učinio, pošto će zbog tvoga moljenja sve neprijatelje pod nogama imati, i sve poslušne dobro hraneći i upravljajući,

dostojno blagodarenje daće svedavaocu Bogu.

Moli se, o blaženi, o najčistiji, i za mnogo ti ridajuću i najsvetiju kćer,

koja lepotu i vreme tela rasu zbog prave vere k Bogu i pobožnosti, roditeljske ljubavi i dobrog povernovanja.

Moli se, o blaženi, za najčasniju dvojicu najdostojnijih tvojih čeda, gospodare naše, stupove pobožnosti, žive mučenike, koji su sadašnje svetlosti lišeni zbog prave vere i pobožnosti njihove i zbog čiste vere roditelja i povernovanja, i koji su naslednici duhovne svetlosti i večnoga života;

Jer sve je tebi moguće, najsvetliji, kao vazdašnjem rabu Gospodnjem, i božanstvenih njegovih zapovesti delatelju i ispunitelju.

A mene, prejadnog raba i molitelja, gde si ostavio?

Hteo/la bih da sa tvojim svetim odlaskom ode i moja jadna duša, ali ovo ne bi zbog mojih grehova.

Gde ću naći svakodnevna dobročinstva tvoja?!

Gde je najsladji i medotočni tvoj prijem, koji me je veselio i napajao duboko, čak do kostiju i samoga mozga?!

Nikada sve to neću naći, već ću od sada stenjati i plakati i tugovati i ridati do kraja života moga.

Pridjite svi, novi zbor sastavimo, vazdašnji njegovi arhijereji i glavari i sveštenoinoci i inoci i najnevoljniji žitelji Konstantinova grada i svi hristoimeniti Gospodnji ljudi, i ruke vaše podignite s velikim klicanjem pravednom sudiji sviju i čovekoljupcu Bogu, sa suzama svedušno moleći se, ovome zavapimo:

Čovekoljupče, gospodaru hrabre i svete naše gospode, učinini ove da budu tamo kamo stiže svetlost lica tvoga, veseleći sve svete tvoje; u knjizi života, u rajskoj hrani sa svetlim andjelima, s Avramom, Isakom i Jakovom, sa pravednim prepodobnim svim mučenicima.

Moleći se ovom, imajući presvetu i prečistu vladičicu Bogorodicu, zbor apostola i proroka i sve svete, njihovim molitvama udostojićemo se da dobijemo što ištemo.

*"Samo neuki i nerazumni ljudi mogu da smatraju da je prošlost mrtva
i neprelaznim zidom zauvek odvojena od sadašnjice."*

Ivo Andrić

*"Bare uvitende og irrasjonelle mennesker kan tro at fortiden er død
og for alltid atskilt med en uoverkommelig mur fra nuet."*

Ivo Andrić

